

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

ניתוח השוואתי 1998-2004

”שינוי בעמדות אישיות,
חברתיות ולאומיות
של הנוער הישראלי
מאז שנת היובל”

ת”א, דצמבר 2004

פרופ' אפרים יער, פרופ' דניאל בר-טל,
הגר צמרת קרצ'ר, אפרת בורנשטיין
בעריכת: ד”ר רובי נתנזון

ניתוח השוואתי 1998-2004
”שינוי בעמדות אישיות, חברתיות
ולאומיות של הנוער הישראלי מאז
שנת היובל”

ת”א, דצמבר 2004

ניתוח השוואתי 1998-2004
”שינוי בעמדות אישיות, חברתיות
ולאומיות של הנוער הישראלי מאז
שנת היובל”

פרופ' אפרים יער
פרופ' דניאל בר-טל
הגר צמרת קרצ'ר
אפרת בורנשטיין

בעריכת: ד"ר רובי נתנזון

תוכן עניינים

עמוד	
1	פתח דבר
3	תקציר מנהלים
4	עמדות הנוער ביחס לדמוקרטיה
6	עמדות הנוער ביחס למדינה
7	עמדות הנוער ביחס לגרמניה ולשואה
8	סיכום
	נתונים דמוגרפיים תקופתיים על בני הנוער בישראל,
9	ד"ר רובי נתנזון, הגר צמרת קרצ'ר ואפרת בורנשטין
9	מבוא ונתונים כלליים
9	דתות
10	מוצא בני נוער יהודים
11	מצב משפחתי
12	אזורי מגורים
12	בני נוער בכוח העבודה
14	השכלה
14	השוואה אל מול הסקר הקודם
15	סיכום
16	נספח : תרשימים

עמוד

20	המצב הפוליטי, חברתי וכלכלי בישראל 1998 לעומת 2004, הגר צמרת קרצ'ר
20	רקע – המצב בעולם ובאזור
21	המצב הפוליטי בישראל
24	המצב הכלכלי
26	המצב החברתי
28	סיכום
29	עמדות הנוער הישראלי: 1998-2004, פרופ' אפרים יער
29	מבוא
31	מטרות ומתודולוגיה
33	ממצאים אמפיריים, חלק ראשון: עמדות הנוער היהודי והערבי ב-1998 וב-2004
61	ממצאים אמפיריים, חלק שני: גורמים המשפיעים על עמדות הנוער היהודי והערבי
68	סיכום
	עמדות אישיות ואוריינטציות עתיד של הנוער היהודי והערבי במדינת ישראל,
69	פרופ' דניאל בר-טל ואפרת בורנשטיין
69	מבוא
71	נושאים אישיים
96	זהות חברתית
101	תפיסת גרמניה
105	יחס לשואה
108	סיכום
111	ביבליוגרפיה

פתח דבר

אוכל לומר, כי אחת מהמטרות העיקריות שעבורן קרן פרידריך-אברט קיימת היא חינוך פוליטי לכל החברים בחברה האזרחית. בישראל, כמו בשאר המדינות ברחבי העולם אנו משתמשים בשיטות וכלים שונים במטרה להשיג את התוצאות הטובות ביותר בעבודתנו הפדגוגית – ועידות, סמינרים וכנסים, תוכניות הכשרה מובילות, ביקורי למידה ועוד. כלי חיוני בהחלט לעבודתנו הוא המחקר והסקרים, כמו זה, משום שהם מהווים הכוונה לפעילותנו העתידית.

ב – 1998, לרגל 50 שנה למדינת ישראל יזמה קרן פרידריך אברט את "סקר הנוער" הראשון. אנו ניסינו למצוא מהי גישת הנוער לגבי המדינה והחברה בתחומים רבים: תקוותיהם לעתידם האישי ולגבי העתיד של המדינה. גישותיהם לגבי עצמם תוך העמקה בשאלות לגבי זהות, דמוקרטיה, שלום, תרומה לקהילה, גרמניה, השואה ורצח רבין.

המחקר הנוכחי דן בכמעט כל הסוגיות הללו. קבוצת המחקר ושיטות המחקר די דומות בין שני הסקרים.

אף על פי כן, ניתן למצוא שינוי בגישות לסוגיות עיקריות כמו הדמוקרטיה שאיבדה מערכה בעיני הצעירים מאז 1998. עוד סוגיה שיש לשים אליה לב היא העלייה בפסימיות לגבי עתידה של ישראל. היום, כמעט 50% פסימיים לגבי העתיד של מדינתם, לא רק משום תחושות האיום החיצוני אלא גם משום קונפליקטים פנימיים בחברה הישראלית ובייחוד המתח בין היהודים לערבים.

גם הביקורות כלפי גרמניה ואירופה עלו בשנים האחרונות מאז חידוש התפרצות האלימות, בעוד שהתפיסה לגבי גרמניה נשארה לא טובה כפי שהייתה ב – 1998. 38% מהישראלים היהודים מאמינים כי גרמניה היום לא שונה ממה שהייתה עד סוף מלחמת העולם השנייה. הם מאמינים כי המשטר הנאצי יכול לחזור לשלטון שנית.

בהתחשב בכול, התוצאות מבשרות רעות. נראה שיש קשר ישיר בין העצירה בתהליך השלום והמיתון הכלכלי מצד אחד, לבין יותר צעירים ישראלים פסימיים, מצד שני.

קרן פרידריך אברט בישראל ביחד עם השותפים שלנו תמתח לעומק את תוצאות מחקר זה ותנסה להגביר את עבודתנו עם צעירים ישראלים בתחומים מסוימים, הנראים בעיתיים בזמנים קשים אלו.

עבורנו, כקרן עם מחויבות עמוקה לצדק חברתי ולדו קיום בין חברות ועמים, השגת תוצאות טובות יותר בסקרים עתידיים היא יותר מעוד מטלה בעבודתנו – זהו אתגר עצום שאנו מוכנים להתמודד מולו.

הרמן בונץ

נציג קרן פרידריך אברט בישראל

תקציר מנהלים

סקר הנוער, אשר נערך בחודש מאי 2004, הוא סקר מקיף ביותר הן מבחינת חשיבות הנושאים אותם הוא מקיף והן מבחינת מספר הנחקרים הרב. בסקר השתתפו 1,758 בני נוער משתי שכבות גיל: האחת בני נוער בגילאי 15-18 (863 בני נוער), והשנייה 21-24 (895 איש). כמו כן ניכר ייצוג הולם לבני הנוער הערבי: 407 מכלל משתתפי הסקר, כמו גם למגוון הקבוצות העיקריות האחרות בחברה הישראלית: מזרחים, אשכנזים, עולים, דתיים וחילונים. מבחינת היקף התכנים בדקנו מהם שאיפותיהם של בני הנוער במישור האישי והקולקטיבי, באלו ערכים הם מחזיקים, מהם עמדותיהם בנושאים שונים הקשורים בדמוקרטיה הישראלית ובביטחון הלאומי. בנוסף, בחנו את עמדות הנוער בנושאים ספציפיים שונים, כגון רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל ויחסם לגרמניה ולשואה.

הסקר הינו מחקר המשך של סקר קודם אשר נערך בקרב הנוער על ידי המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי בשנת 1998. נשאלו שאלות זהות בשני הסקרים בתוספת מספר פריטים נוספים. סקר זה כמו הנוכחי היה גם כן מקיף מאד מבחינת מספר הנחקרים: 1,618 בני נוער, מתוכם 1,213 יהודים ו-405 בני נוער מהמגזר הערבי.

רבות השתנה במצב הפוליטי, הביטחוני והכלכלי משנת 1998 ועד שנת 2004 ולכן המחקר הנוכחי אינו מתרכז רק בנייתוח עמדות הנוער הישראלי בשנת 2004, ייחודו של הסקר נעוץ ביכולתו לבחון האם ואילו שינויים חלו בעמדותיהם ושאיפותיהם של בני הנוער בין שני המועדים ולהסיק מכך על ההשפעות של המצב הביטחוני, הפוליטי והכלכלי על בני הנוער.

חלקו הראשון של דוח המחקר מוקדש לסקירת השינויים בעמדות, בערכים ובשאיפות של בני הנוער כפי שבאים לידי ביטוי בתשובותיהם של בני הנוער בסקרים שערכנו. בהמשך יוצגו מספר מאפיינים דמוגרפיים ואישיים של בני הנוער בישראל בשנת 2004 ואזכור למאפיינים בשנת 1998 וכן ניתוח המגמות לטווח ארוך.

בפרק השלישי ניתחה הגר צמרת קרצ'ר את השינויים אשר אירעו במצב הפוליטי, החברתי והכלכלי בישראל בין שנת 1998 לשנת 2004.

פרופ' אפרים יער ניתח בפרק הרביעי את השינוי שחל בעמדות הנוער הערבי והיהודי לגבי מעמדה של הדמוקרטיה הישראלית ומוסדותיה.

בפרק החמישי והאחרון ניתחו פרופסור דניאל בר-טל ואפרת בורנשטיין את עמדותיהם של בני הנוער היהודי והערבי ביחס לגרמניה ולשואה, יחסם למדינה ולעתידי המדינה ואת שאיפותיהם האישיות.

עמדות הנוער ביחס לדמוקרטיה

מצאנו כי בני הנוער הישראלים – הן היהודים והן הערבים – רואים לפחות ברמה העקרונית את הדמוקרטיה כאחד הערכים החשובים ביותר של המדינה והחברה. בעקבות ההידרדרות במצב הביטחוני בין 1998 לשנת 2004 נראה שחל כרסום קל בערך הדמוקרטיה בקרב הנוער היהודי, אך עדיין לרוב המוחלט של בני הנוער חשוב כי המדינה תהיה דמוקרטית. בקרב הערבים המגמה הייתה הפוכה והחשיבות של הדמוקרטיה התחזקה בקרבם. כמו כן נמצא כי בשנת 1998 לא ניכרו הבדלים משמעותיים בין בני הנוער היהודי והערבי: בשנת 1998 ל-88% מהנוער הערבי ו-92% מהנוער היהודי היה חשוב מאד או חשוב למדי שישראל תהיה דמוקרטית, לעומת זאת בשנת 2004 השיעורים התהפכו (88% בקרב הנוער היהודי ו-92% בקרב הנוער הערבי). הבדל נוסף בין השנים הוא השינוי בשיעור הנוער אשר חשוב לו מאד ערך הדמוקרטיה: בקרב היהודים השיעור פחת מ-77% ל-67% ובקרב הנוער הערבי אירע ההפך והשיעור עלה מ-76% ל-82%.

כאשר העמדנו את הדמוקרטיה "בתחרות" עם ערכים אחרים בחברה נמצא כי נחלש מעמדה של הדמוקרטיה בין הסקרים: בשנת 1998 כרבע (26%) מהנוער היהודי והערבי האמינו כי הכי חשוב שהמדינה תהיה דמוקרטית מתוך מגוון של ערכים אחרים שנבחנו כגון שוויון, שלום ולאומיות, ובקרב שתי הקבוצות הערך היחיד החשוב יותר היה השלום (עם 38% תמיכה בקרב הערבים ו-28% תמיכה בקרב היהודים). לעומת זאת בשנת 2004 רק עשירית מבני הנוער חשבו כי ערך הדמוקרטיה הוא החשוב ביותר (מקום חמישי במדגם היהודי ורביעי במדגם הערבי). ממצא זה נותן חיזוק משמעותי להשערה כי המחויבות לדמוקרטיה נחלשת בזמנים של איום חיצוני, במיוחד כאשר הוא נתפס כאיום קיומי ברמת הלאום והפרט. בקרב הנוער הערבי ניתן להעריך כי היחלשותה של הדמוקרטיה נובעת מאכזבתם של הערבים מהדמוקרטיה הישראלית לאור אירועי אוקטובר 2000, בהם נהרגו 13 צעירים ערבים על ידי משטרת ישראל במהלך הפגנות המוניות של הציבור הערבי, והלחימה המתנהלת בין ישראל לבין הפלסטינים בשטחים.

בני הנוער נשאלו האם נכון כי מספר מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה יותר טוב מכל החוקים והדיבורים? מן התשובות ניתן ללמוד כי רמת המחויבות לדמוקרטיה נמוכה למדי בשתי הקבוצות ובשני המועדים, ואף נחלשה בין השנים בקרב היהודים: בשנת 1998 רוב הנוער היהודי (58%) האמין כי עדיף מנהיגות חזקה ושיעור זה עלה ל-67% בשנת 2004. מגמה דומה נמצאה גם בקרב הנוער הערבי – רובם מעדיפים

מנהיגות חזקה (65% תמיכה בשנת 1998 לעומת 59% בשנת 2004), אם כי, כאמור, החשיבות של הדמוקרטיה באופן עקרוני עלתה. כמו כן מצאנו כי שיעור מאד גדול בקרב הנוער היהודי מסכים להגביל את הדמוקרטיה, כאשר היא מתנגשת עם ערכים אחרים: שליש מהנוער היהודי בשנת 2004 הסכים כי די באיום הקל על בטחון המדינה כדי להצדיק הגבלה רצינית של הדמוקרטיה, חמישית מעדיפים ממשלה לא דמוקרטית אשר הם מסכימים עם דעותיה לעומת ממשלה דמוקרטית, שדעותיה מנוגדות לשלהם ועוד 24% חושבים כי שתיהן גרועות באותה מידה.

לאחר בדיקת עומק המחויבות לדמוקרטיה נדרשנו לשאלת יציבות המשטר הדמוקרטי בהקשר של דפוסי מחאה. בשנת 2004 שאלה זו הפכה לאקטואלית מתמיד בעקבות ההתנגדות החריפה בחוגי הימין הקיצוני לתכנית ההתנתקות החד-צדדית אשר הועלתה לראשונה בדצמבר 2003 על ידי ראש הממשלה, אריאל שרון. התכנית מציעה שישראל תצא לחלוטין מרצועת עזה, כולל פינוי כל הישובים היהודים ברצועה. ההתנגדות לתכנית לא התבטאה רק בהפגנות, פיטורים והתפטרות של שרים, אלא באיומים על ראש הממשלה אשר מעלים שוב את החששות כי יתכן רצח נוסף של ראש ממשלה.

מצאנו כי הרוב הגדול של הצעירים היהודים תומכים רק בדרכי מחאה חוקיות, וזאת בשתי התקופות. אולם כבר ב-1998 כחמישית מהצעירים היהודים צידדו גם בדרכי מחאה בלתי לגליות שאינן אלימות, וקרוב ל-10% היו מוכנים אף לתמוך באמצעים אלימים. בשנת 2004 שיעורם של המצדדים בדרכי מחאה בלתי לגליות ואף אלימות עלה במידה ניכרת: שיעור התמיכה במחאה בלתי חוקית שאינה אלימה עלה ל-28.5% ושיעור המצדדים במחאה אלימה עלה ב-140% לסך של 24% מקרב הנוער היהודי.

הירידה במחויבות לדמוקרטיה והעלייה הגדולה בתמיכה במחאה אלימה כפי שהיא משתקפת בממצאי הסקר, במקביל לאירועים האחרונים בזירה הפוליטית, מעלה את סוגיית רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל: האם היה שינוי בין התקופות ביחס לרגשות הנוער לגבי הרצח והאם הנוער מעריך כי יתכן עוד רצח של ראש הממשלה?

בשנת 2004 כמחצית מבני הנוער היהודים בחרו לתאר את הרגשתם כלפי רצח רבין כנקודת שבר המערערת את ביטחונם בחברה הישראלית, עבור כ-40% רצח רבין היה אירוע עצוב, כמו כל רצח, אך הוא לא השפיע על היחס למדינה, ואילו עבור 8% רצח רבין היה נקודת שבר, כאילו "נגמרה להם המדינה". התפלגות זו של שתי התשובות הראשונות שונה מאד לעומת התשובות בסקר הקודם אשר נערך רק כשנתיים וחצי לאחר רצח ראש הממשלה במאי 1998: 61% מבני הנוער מתארים את רצח רבין כנקודת שבר ואילו רבע מהם חושבים כי הוא אירוע עצוב שלא משנה את יחסם למדינה.

השינוי בין הסקרים ברגש שמעורר רצח רבין ניתן לפירוש על ידי חילופי דורות: בשנת 1998 השכבה הבוגרת מבין הנסקרים היו בזמן רצח רבין חיילים משוחררים או חיילים והנסקרים הצעירים ביותר בזמן רצח רבין היו בוגרים דיים כדי לחוות את עוצמת הרגשות ולהבין את משמעות האירוע. על כן בשנת 1998 כמעט ואין הבדלים בין התשובות של בני הנוער משכבות הגילאים השונות. לעומתו הסקר של 2004 נערך כתשע שנים לאחר הרצח. הצעירים ביותר היו בני 6 בשנת 1995 והמבוגרים ביותר בני 15. ניתן להניח כי עבור הצעירים ביניהם הרגשות לרצח חלשים יותר, ואכן רואים הבדלים גדולים בין שכבות הגיל: 54% מבין הבוגרים לעומת 45.5% מהצעירים מתייחסים לרצח רבין כנקודת שבר. כמו כן הירידה בשיעור של בני 21-24 המתייחסים לרצח רבין כנקודת שבר ירד אך במעט: 4% בסך הכול.

התשובות לשאלה השנייה הנוגעת לרצח רבין נמצאו מעניינות יותר על רקע המאבק החריף המתנהל לאחרונה מצד המתנחלים ותומכיהם נגד תוכנית הפינוי החד צדדית: בסקר האחרון נמצא כי כשבעים אחוזים מהנוער היהודי חושבים שיש סיכוי גבוה (30.5%) ואף סיכוי גבוה מאד (38.6%) שיקרה בישראל שוב רצח של מנהיג פוליטי, כמו רצח רבין. שיעור הצעירים אשר מאמינים כי יש לכך סיכוי גבוה מאד אף עולה על זה של הבוגרים יותר: 42% לעומת 35.4%. לעומת זאת במאי 1998 שיעור המאמינים כי רצח כזה יתכן עמד על 45%.

עמדות הנוער ביחס למדינה

השינויים הפוליטיים, הכלכליים והביטחוניים שחלו משנת 1998 לשנת 2004 לא השפיעו על השאיפות האישיות של בני הנוער, אולם הם השפיעו רבות על האיום הקיומי שחשים בני הנוער כלפי עתידה של המדינה, הגשמת שאיפותיהם במדינה ועל כן על הרצון לבסס את חייהם בישראל: פחות ממחצית (48%) מבני הנוער אופטימיים ביחס לעתיד המדינה בשנת 2004, בדומה לשנת 1998 הנוער היהודי אופטימי הרבה יותר מהנוער הערבי: 52% לעומת 35%. לעומת זאת בשנת 1998 רמת האופטימיות הייתה גבוהה יותר בשתי הקבוצות: 48.6% בקרב הנוער הערבי היו אופטימיים ביחס לעתיד המדינה לעומת 56% בקרב היהודים. מן התשובות עולה כי בני הנוער הערבי רואים בצורה פסימיסטית הרבה יותר את המצב הביטחוני אשר ישראל נמצאת בו. זאת, בניגוד לאופטימיות ביחס לעתיד שלהם עצמם אשר לא השתנה עם השנים: 82% מהם אופטימיים ביחס לעתידם האישי בשנת 2004. דווקא בקרב הנוער היהודי חלה ירידה קלה באופטימיות האישית: משיעור של 88% אופטימיים ל-85% אופטימיים.

בהתאם לכך שיעור בני הנוער אשר מאמין כי הוא יכול להגשים בישראל את שאיפותיו האישיות ירד בשתי הקבוצות, אך לא בהיקף דומה: בקרב הערבים הירידה גדולה הרבה

יותר והסיבה לכך יכולה להיות האופטימיות ששררה בשנת 1998 לכינון השלום ולשינוי פני החברה כמו גם אירועי אוקטובר 2000, אשר העמיקו את הקרע עם הציבור היהודי: בשנת 2004 פחות ממחצית (48%) מבני הנוער הערבים חושבים כי יש להם סיכוי גבוה להגשים בישראל את השאיפות החשובות שלהם לעומת 58% אשר חשבו כך בשנת 1998. בקרב היהודים רוב מוחלט עדיין מאמין בסיכוי להגשים את שאיפותיו בישראל, למרות הירידה הקלה: 77% לעומת 72%.

הירידה באופטימיות בולטת במיוחד באשר לממצאים על הרצון לביסוס החיים במדינת ישראל. הנוער נשאל באיזו מדינה היה בוחר להיוולד ולחיות לו היה יכול בכך. בשנת 1998 62% מבני הנוער הערבים היו בוחרים את ישראל, אך שיעור זה קטן בחצי בסקר בשנת 2004 ועמד על 32%. בקרב היהודים עדיין רוב הנוער היה רוצה להיוולד ולחיות במדינת ישראל (58.5%) אולם ניכרת ירידה גדולה משנת 1998: 71.3%.

עמדות הנוער ביחס לגרמניה ולשואה

לסיום נציין את שני הנושאים האחרונים אשר הועלו בסקר הנוער: השואה וגרמניה. בהשוואת תשובותיהם של הנוער היהודי לסקר 2004 לעומת הסקר ב-1998 לא נראה שחל שינוי חד, אולם שינויים מפתיעים בין הסקרים נמצאו בתשובותיהם של הנוער הערבי בנושא גרמניה:

בין 1998 לשנת 2004 עלה שיעור בני הנוער היהודי המתעניין בשואה: 69% מעידים כי הם מתעניינים בנושא בשנת 2004 לעומת 60% בשנת 1998 ובעיקר עלה חלקם של הנוער המתעניינים מאד בנושא השואה. במקביל לכך חלה עליה חדה מאד בשיעור בני הנוער הערבים אשר חושבים כי החברה הישראלית מייחסת לנושא השואה משקל גדול מדי: מ-38% ל-53%. לעומת זאת, בקרב בני הנוער היהודים, רק 8% מהם חושבים כי החברה הישראלית מייחסת לנושא משקל גדול מדי, שעה ש 30% חושבים דווקא כי היא מייחסת לנושא השואה משקל נמוך מדי. עמדה זו לא השתנתה על פני השנים. נראה, אפוא, כי בנושא השואה קיימים הבדלים בין הנוער היהודי הערבי על פני כל השאלות. הבדל זה אינו מפתיע בהתחשב בהיסטוריה השונה של שני העמים.

באשר לעמדות כלפי גרמניה, בקרב היהודים שיעור הנוער המאמין כי גרמניה היא בין המדינות הידידותיות לישראל נשאר כמעט באותו שיעור: 37% ב-1998 ו-35% ב-2004. השינוי המשמעותי היה בעליית חלקם של בני הנוער היהודי המאמין כי שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם: 48% ב-2004 לעומת 38% ב-1998. בהתייחס למשקעי העבר, רוב מוחלט של הנוער היהודי מאמינים כי השמדת היהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק ע"י המנהיגות הנאצית:

אך שיעור זה ירד במעט מ-75% ל-69%. כללית ניתן לסכם כי לא היה שינוי משמעותי בשנים האלו בעמדותיו של הנוער היהודי כלפי גרמניה, ומשקעי העבר עדיין ניכרים לפחות בתשובותיהם המוצהרות. עם זאת רוב הנוער היהודי מכירים בכך שגרמניה היא מדינה דמוקרטית נאורה (53%). כמו כן הרוב (56.4%) שוללים את הטענה כי יכול לקום בגרמניה שוב משטר נאצי ושליש מוכנים להודות כי היא מדינה ידידותית לישראל.

בקרב הערבים, שיעור המאמינים כי גרמניה של היום היא כמו גרמניה של העבר וכי משטר נאצי יכול לעלות שלטון שוב ירד בשיעורים ניכרים: משיעור של 41% בשנת 1998 לשיעור של 26% בשנת 2004 (בקרב היהודים הירידה הייתה בסך הכול שלושה אחוזים). מנגד ירד גם כן שיעור הנוער הערבי אשר מאמינים כי גרמניה היא דמוקרטיה נאורה כמו כל מדינה מערבית-אירופאית: משיעור של 66% לשיעור של 54%. עוד מצאנו כי שיעור הנוער הערבי המאמינים כי שנאת הזרים בגרמניה גבוהה בעוצמתה מכל מדינה אחרת עלה משיעור של 35% ל-42%. שינוי נוסף הוא בירידה בחלקו של הנוער הערבי המאמינים כי גרמניה היא מן המדינות הידידותיות לישראל: משיעור של 50% לשיעור של 43%.

סיכום

השינויים העיקריים בתשובותיהם של בני הנוער היהודי והערבי באו, כנראה, בעקבות התמורות המהותיות שחלו בישראל מסוף שנת 2000: פרוץ האינתיפאדה והמשבר הכלכלי.

שינויים אלו מתבטאים בירידה של ערך הדמוקרטיה בקרב הנוער היהודי ועלייה קלה בקרב הנוער הערבי, בירידת האמון של הנוער הערבי במוסדות המדינה ובעיקר הדבר נכון לאמון במשטרה ובצבא. כמו כן הסקר מבטא את עוצמת הקונפליקט בין יהודים וערבים אזרחי ישראל – רוב היהודים מסכימים לאסור על ערביי ישראל לבחור לכנסת והקונפליקט בין שני הלאומים נתפס כמסוכן ביותר למדינת ישראל.

שינוי מסוכן שמצאנו הוא בעליית שיעור הנוער אשר תומכים במרי אזרחי אלים ובשיעור בני הנוער המאמינים כי יתכן רצח ראש ממשלה. הירידה בערך הדמוקרטיה יחד עם האירועים הפוליטיים האחרונים מעלים שוב את סוגיית ההתנגדות האלימה לפינוי ישובים וסוגיית היתכנות רצח פוליטי נוסף של ראש ממשלה בישראל.

ניתוח מעמיק ומקיף יותר של תוצאות הסקר והשינויים אשר עברו על המדינה והנוער בין השנים 1998 ו-2004 נעשה בפרקים הבאים.

נתונים דמוגרפיים תקופתיים על בני הנוער בישראל

ד"ר רובי נתנזון, הגר צמרת קרצ'ר ואפרת בורנשטין

מבוא ונתונים כלליים

בפרק זה אנחנו מציגים את סך גודל אוכלוסיית הצעירים בישראל כבסיס ורקע לסקר וניתוח בהמשך. הניתוח מתבסס גם על המגמות לטווח ארוך מתקופת הקמת המדינה עד הנתונים האחרונים שפורסמו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. כמו כן, הנתונים פולחו לפי מוצא, מין ודת.

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מראים כי בישראל נכון לשנת 2003 חיים כ-1.1 מליון צעירים בני 15 עד 24 (להלן בני נוער). שיעור בני הנוער מכלל האוכלוסייה קבוע מאז שנות השמונים ועומד על כ-16.6%. בשנות החמישים היוו בני הנוער כ-15%, מכלל האוכלוסייה. ההפרש בשיעור הצעירים בין התקופות הוא תוצר של השוני בין הרכב אוכלוסיית מדינת ישראל בצעירותה לבין הרכב האוכלוסייה כיום. חלק גדול מאזרחי המדינה בשנים הראשונות להקמתה היו מהגרים, ולפיכך שיעור הילדים ובני העשרה היה נמוך יותר. שיעור זה הלך ועלה עד שהגיע לשיא של 20% בתחילת שנות השבעים, בשנות השמונים ירד שיעור בני הנוער ל-17.5% ומאז נותר בממוצע ברמה של כ-17%.

דתות

מספר בני הנוער היהודים¹ הוא 878.2 אלף וחלקם בקרב היהודים הוא 16.2%. דפוס הגידול במספרם של בני הנוער היהודים דומה מאוד לזה של כלל האוכלוסייה מה שנובע מכך שהם מהווים רב מסך בני הנוער בארץ. זאת בניגוד לבני הנוער הערבים, בכלל המוסלמים הנוצרים והדרוזים. מספרם של בני הנוער הערבים הוא 232.3 אלף. מאז שנת 1955 בה הם היוו 18.5% מכלל האוכלוסייה הלא יהודית בארץ, שיעור בני הנוער בקרב המיעוטים עלה מ-19.4% בשנת 1975, לכדי 21.5% בממוצע בשנות השמונים, בשנות התשעים ירד במעט לממוצע של כ-20.5% ובתחילת שנות האלפיים הוא ירד עוד לרמה של 18.1%. הפרש זה בין שיעורי הפלחים של בני הנוער מהאוכלוסיות השונות, נובע ככל הנראה רובו ככולו מפערי מנטאליות לגבי גודל המשפחה. באוכלוסיות בהן שיעור הילודה גבוה יותר, הגיל הממוצע נמוך יותר, והפלח של הצעירים משמעותי יותר מבחינה כמותית.

שיעור הגידול במספר בני הנוער בישראל בממוצע מדי חמש שנים, משנת 1955 עד 2000 הוא בממוצע 17%. האוכלוסייה בכללותה גדלה בממוצע ב-15% מדי חמש שנים. קצב

¹ אוכלוסיית יהודים ואחרים כוללת: יהודים, נוצרים שאינם ערבים ואנשים ללא סיווג דת.

העלייה במספרם של בני הנוער היהודים מדי חמש שנים הוא 15.6% בלבד, לעומת קצב העלייה במספר בני הנוער הלא יהודים שהוא 24.8%. בהשוואה תקופתית של קצב הגידול במספרם של בני הנוער היהודים לעומת בני הנוער הלא יהודים ניתן לראות דפוסים שונים המאפיינים ככל הנראה התרחשויות היסטוריות במדינה. כך, בין שנת 1955 ל-1960 מספר בני הנוער היהודים עלה ב-42%, לעומת עלייה של 9.6% בקרב הלא יהודים. הגורם העיקרי להפרש היה גלי העלייה שהציפו את המדינה בראשית הקמתה. בנוסף, בעוד שמספרם של בני הנוער היהודים עלה רק ב-5.3% בין השנים 1970 ו-1975 וירד ב-3% בין 1975 ל-1980, עלה מספר בני הנוער הלא יהודים בצורה חדה עלייה של 34% בין 1970 ו-1975 ושל 29% ביו 1975 ו-1980.

כיום ישנם כ-191.5 אלף בני נוער מוסלמים בארץ. אם בשנות החמישים עמד היחס בין מספר בני הנוער המוסלמים למספר בני הנוער היהודים על 1:10, הרי שעתה יחס זה הינו 1:4 בהתאמה. שיעור הגידול במספרם של בני הנוער המוסלמים קפץ ליותר מחמישים אחוזים בתחילת שנות השמונים וירד לכ-18% בין 1985 ל-1990, ול-15% בין 1990 ל-1995. השוני שחל בדפוסי הגידול במספרם של בני הנוער המוסלמים עשוי להצביע על מגמה של השפעת המדינה על המיעוט, שגררה התקרבות למנטאליות הישראלית הקרובה יותר לזו שבמערב, היכן ששיעור הילודה נמוך יחסית.

מספר בני הנוער הערבים-נוצרים בישראל הוא 19 אלף, והם מהווים 1.7% מכלל בני הנוער (שיעור זהה לשיעור הערבים-נוצרים באוכלוסייה). מספר הנוער הנוצרי בארץ הוא גדול יותר ועומד על 22.8 אלף, ומהווה כשני אחוזים מכלל הנוער. מאז שנות החמישים ועד היום נע פלחם של בני הנוער הנוצרים מכלל בני הנוער בישראל באופן יציב למדי בין 2.2%-ל-3.3%.

מספר בני הנוער הדרוזים הוא 21.4 אלף, ושיעורם מכלל בני הנוער הוא כ-1.9%. בעבר אמדו את מספר בני הנוער הדרוזים עם בני נוער מדתות אחרות כי היה מספרם באוכלוסייה כמה עשרות בודדות בלבד. פלח זה של בני הנוער הדרוזים עלה מ-1.2% בשנות החמישים ל-2.1% בשנות השמונים ומאז ועד היום הוא כמעט קבוע.

מוצא בני נוער יהודים

כיום מספר הצעירים היהודיים שנולדו בישראל הוא 681 אלף. שיעור הצברים בקרב בני הנוער עלה מ-36.6% מכלל בני הנוער היהודים בישראל ב-1960, ל-89% ב-1990. בשנות התשעים כתוצאה מהעלייה המסיבית מברית המועצות לשעבר ירד שיעור בני הנוער הצברים, ובשנת 2003 שיעור הצברים מבני הנוער הוא 82%. גם הנתח של בני הנוער היהודים שנולדו באירופה או באמריקה ועלו ארצה, הלך וקטן מ-17.2% ב-1960 ל-7.9%

ב-1990, ועלה בחזרה בשנות התשעים כתוצאה מהעלייה. בשנת 2003 הגיע חלקם לכ-15.3% (כ-88% מתוכם עלו מאז 1990).

לעומת זאת שיעורם של בני הנוער שמקום הולדתם באסיה ובאפריקה צומצם מאוד, מ-46.2% בשנת 1960 לכדי 2.5% בשנת 2003, רובם המוחלט ילידי אפריקה. מבין בני הנוער ילידי הארץ כיום, לכ-57% אב יליד הארץ, לעשירית אב יליד אסיה והשאר מתחלק כמעט שווה בשווה בין אב יליד אפריקה ואירופה-אמריקה.

מצב משפחתי

בשנת 2002 היו 99.6% מהנערים בני 15-19 הם רווקים, ו-96.2% מהנערות מאותה קבוצת גיל, רווקות. מבין בני 20-24, 88% רווקים ורק 67.4% מהצעירות בנות אותם גילאים רווקות אף הן.

גיל הנישואים הממוצע של גברים יהודים ירד מ-30 בשנות החמישים, לממוצע של 28.4 כבעשרים השנים האחרונות, אם כי גיל הנישואין החציוני הוא 27.4. הגיל הממוצע של הנוצרים 29.3. בקרב המוסלמים והדרוזים חלו שינויים בכיוון ההפוך: גיל הנישואין הממוצע של גברים מוסלמים עלה על פני השנים מ-25.4 בשנת 1970 ל-27 בשנת 2002, ושל הדרוזים עלה בשיעור גדול יותר מ-23.9 ל-27.4. בכל מקרה הנתונים תומכים בכך שמרבית הזכרים בקרב בני הנוער אינם נשואים.

גיל הנישואים הממוצע של הנשים היהודיות עמד על 25 באופן קבוע למדי משנות החמישים עד 1995, מאז הוא החל במגמת עלייה והגיע ל-26 בשנת 2002. גיל הנישואין החציוני לעומת זאת עלה מ-22 ל-25 באופן הדרגתי בחמישים השנים האחרונות. גיל הנישואים הממוצע של נשים מוסלמיות עולה בהדרגה משנת 1995 ובשנת 2002 היה 21.9, של נוצריות היה על סף ה-24 בעשרים השנים האחרונות ובשנת 2002 עמד על 24.3 ושל דרוזיות עולה מאז 1985 אך במגמה קלה והגיע ל-22.3 בשנת 2002.

כפי שניתן לראות נשים מתחתנות בגיל צעיר יותר, כך שפלח בנות הנוער הנשואות גדול מפלח בני הנוער הנשואים. בהשוואה לפי חתכי הדת, שוב ניתן להבחין בפערים הנובעים משוני במנטאליות לגבי מידת הדגש על משפחתיות. כך בשנת 2002 88% מכלל בני הנוער רווקים, 91% מבני הנוער היהודים רווקים, בין הנוצרים 89.5% רווקים ושיעור הרווקים באוכלוסיית המוסלמית והדרוזית כמעט וזהה: 77% ו-77.6% בהתאמה.

אזורי מגורים

התפלגות מגוריהם של בני הנוער באזורים השונים במדינה קרובה מאוד להתפלגות מקומות המגורים של כלל האוכלוסייה, קרי במרבית האזורים שיעור מגוריהם של בני הנוער מכלל בני הנוער בישראל דומה לשיעור האוכלוסייה הגרה באותם אזורים. כ-13% מבני הנוער בארץ גרים באזור ירושלים, והם מהווים 18% מאוכלוסיית האזור. כ-18.2% גרים באזור הצפון ומהווים 17.8% מכלל האוכלוסייה באזור. כ-12.5% מבני הנוער גרים באזור חיפה והם 16.5% מאוכלוסיית האזור. 22% גרים במרכז והם כ-16.2% מכלל תושבי המרכז. 15% מבני הנוער גרים באזור ת"א והם רק 14.5% מתושבי ת"א. 14.8% מבני נוער גרים בדרום והם 17% מאוכלוסיית האזור. בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה גרים כ-40.9 אלף בני נוער שהם 3.7% מבני הנוער ו-18.1% מכלל התושבים.

יש לציין כי מרבית בני הנוער בארץ (90.6%) כמו גם מרבית האוכלוסייה גרים ביישובים עירוניים.

בני נוער בכוח העבודה

348.7 אלף בני נוער המהווים 31.4% מבין בני 15-24 שייכים לכוח העבודה האזרחי (מועסקים או בלתי מועסקים המחפשים עבודה באופן פעיל). בתוך תתי הקבוצות, 9.16% מבני 15-17 ו-41.2% מבין בני 18-24, הם חלק מכוח העבודה.

חלקם של בני הנוער מסך האוכלוסייה המגדירה את כוח העבודה האזרחי במשך הלך וקטן על פני השנים. בשנות החמישים היוו צעירים 14-34 כ-47% מכוח העבודה, כאשר מבין בני 14-17 עבדו כ-37%, ובין בני 18-34 עבדו כ-57%. בשנות השישים ירד חלקם של הצעירים עד גיל 34 בכוח העבודה לכדי כ-44% מכלל העובדים במשק, בשנות השבעים והשמונים חלה עליה לסביבות 48% ובשנות התשעים חלה ירידה בחזרה ל-44%. בתחילת שנות האלפיים נראה כי מגמת הירידה נמשכת: בשנת 2003 חלקם של הצעירים עד גיל 34 משוק העבודה ירד ל-42.7%.

היפוכי המגמות האלה בשיעורם של הצעירים בכוח העבודה האזרחי בישראל נובע משני גורמים המשפיעים בכיוונים הפוכים. הגורם הראשון הוא ששיעור המשתתפים בכוח העבודה ירד משנות החמישים דרך שנות השישים אל מעט מתחת ל-50% ומאז סוף שנות השבעים שינה כיוון עד שבתחילת שנות התשעים חזר ל-52% של שנות החמישים. הגורם השני הוא השוני במגמות הצטרפות לשוק העבודה בין קבוצות הגילאים. בחלוקה לגילאים מגמות ההצטרפות לשוק העבודה ברורות למדי על פני כל שנות קיומה של המדינה. שיעור הנערים בני 14 עד 17 בשוק העבודה הולך וקטן בשיעור של כעשרה אחוזים במוצע מדי חמש שנים, וזאת לאורך כל השנים מלבד בשנים האחרונות בהן

חלה התייצבות סביב ה-12%. שיעור השתתפות בני 18-24 ירד בתחילת שנות השבעים אך מאז הוא הולך ועולה במידה מועטת יחסית, והוא נע בסביבות ה-42%. שיעור ההשתתפות בקרב בני 25-34 לעומת זאת הולך ועולה: משיעור של 61% בשנת 1970 לכדי 75.5% בשנת 2003. ההסבר הטבעי לירידה היחסית בשיעורי ההשתתפות של בני הנוער היא עלייה ברמת ההשכלה, לגבי בני 14-17 ישנם יותר מסיימי תיכון, ולגבי בני 18-24 אחוז הפונים ללימודים על תיכונים עולה ובכך דוחה את גיל הכניסה למעגל העבודה במספר שנים.

לתהליך הנייל יש השפעה על יחס תלות המגדיר את הקשר בין בני 65 ומעלה (גיל פנסיה) לבין מספר בני 15 עד 64 (גיל העבודה). יחס תלות מצביע על מידת היכולת של האוכלוסייה בגיל העבודה לממן את הצרכים בביטחון הסוציאלי (פנסיה ובריאות) של האוכלוסייה בגיל אחרי הפרישה ממעגל העבודה. יחס תלות גדל במידה רבה בקרב המדינות המפותחות ויגיע בשנת 2010 לכ-23%. בגלל ההרכב הצעיר יחסי של האוכלוסייה בישראל יחס תלות עומד היום על כ-16% ורק בשנת 2030 הוא עומד להגיע ל-23%.

מספר הנערות שהן חלק מכוח העבודה הוא 183.1 אלף, כ-15% מהנשים העובדות. חלקן של הנערות בנות ה-15 עד 24 מתוך כלל הנשים העובדות היה תמיד גבוה מהחלק היחסי של כלל בני הנוער מכלל כוח העבודה (15% לעומת 13.4%). הסיבה לכך היא שנשים בדרך כלל לוקחות על עצמן את תפקיד הטיפול בבית ובמשפחה, זהו הגורם העיקרי המדיר את נוכחותן משוק העבודה, כך שדפוס ההשתתפות של נשים בשוק העבודה הוא כניסה בגיל מאד צעיר ויציאה משוק העבודה כעבור שנים ספורות. יש לציין עם זאת שההפרשים בין גודל החלק בשוק העבודה המאוּיֵש ע"י בני נוער לבין גודל החלק בשוק הנשים העובדות המאוּיֵש ע"י נערות, הולכים וקטנים ע"פ השנים. מ-12.7% בשנות החמישים ל-1.6% בשנה שעברה, ככל הנראה מעורבים גם שינוי מנטאליות בתהליך, וגם, אולי כתוצאה משינוי הלך הרוח, והקמתם של הסדרים שונים לתמיכה באם העובדת. ואכן שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים נשואות בנות 18-24 הלך וגדל בקצב הדרגתי, משיעור של 30% בשנות השישים-שבעים לכדי 43.9% בשנת 2003.

מספר בני הנוער המובטלים הוא כ-77.5 אלף, כך שכ-22% מבני הנוער השייכים למעגל העבודה אינם מועסקים. שיעור בני הנוער הבלתי מועסקים מכלל בני הנוער השייכים לכוח העבודה האזרחי, הלך ועלה משנות השבעים – אז היה פחות מעשרה אחוזים, עד שבתחילת שנות התשעים הגיע לכדי 20%, כפי הנראה כתוצאה מהעלייה הגדולה שהביאה לעלייה בשיעור האבטלה בכל האוכלוסייה בטווח המיידי.

השכלה

736,750 מבני הנוער בני 15-24, שהם 69.5% מכלל בני הגילאים הללו, למדו בתיכון, וזהו מוסד ההשכלה האחרון שבו הם נכחו. מבין כלל בני הנוער 7.25% למדו במוסד על תיכוני (לא אקדמאי), ו-11.3% בלבד למדו או עדיין לומדים במוסד אקדמאי, מהצד השני של השוליים עבור 6.5% מבני הנוער המוסד הלימודי האחרון שבו ביקרו הוא ביי"ס יסודי או חטיבת ביניים. 48.9 אלף מבני הנוער לומדים או למדו בישיבה.

בשנות השמונים 87% בלבד מבין היהודים בני 14-17 למדו 9-12 שנות לימוד וזאת בניגוד לשיעור של 97% בשנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים. שיעור בני 18-24 עם מעל לתשע שנות לימוד היה 87% בשנת 1980, עלה ל-97% בשנת 1990, וזהו ערכו גם כיום. שיעור בעלי השכלה על תיכונית כלשהי עלה מ-21% בשנת 1980, ל-24% בשנת 1990, עד ל-30.6% בשנת 2003.

מסתמנת מגמה ברורה של עלייה ברמת האכיפה של חוק חינוך חובה בקרב האזרחים הלא יהודים. בתחילת שנות השמונים מבני 14-17 שאינם יהודים 58.3% היו בעלי 9-12 שנות לימוד, בתחילת שנות התשעים שיעור זה היה 78.3%, ובשנת 2003 שיעור בעלי 9-12 שנות לימוד מבני 15-17 הגיע כבר ל-93.3%.

בתחילת שנות השמונים היו בקרב בני 18-24 שאינם יהודים 14% בעלי 12 שנות לימוד ומעלה, בתחילת שנות התשעים קטן שיעור זה לכדי 10.6%, ואילו השנה הגיע חלקם של בני הנוער הלא יהודים המלומדים יותר ל-28.2%.

השוואה אל מול הסקר הקודם

בין 1998 לשנת 2003 אוכלוסיית המדינה גדלה ב-12% בעוד ששיעור גידול הנוער עמד על חצי מכך: 6.25%. שיעור הגידול של הנוער היהודי לעומת שיעור הגידול של הנוער הערבי היה גבוה יותר: 6.5% לעומת 5.35%. בהרכב אוכלוסיית בני הנוער לא נראו שינויים חדים, פרט לגדול טבעי במספרם: שיעור הצברים בקרב האוכלוסייה היהודית נותר כשהיה ברמה של 82%, חלקם של הנוער אשר להם אב יליד הארץ עלה מ: 40% ל-57%, שינוי משמעותי הנובע מהתבגרות אוכלוסיית הצברים. מיידה מועטה של שינוי ניתן לראות בשיעור הרווקים בקרב הנוער: עיקר השינוי חל על נערות בגיל 20-24, אשר בקרבן שיעור הרווקות עלה מ-61.7% בשנת 1997 ל-67.4% בשנת 2002.

בשנת 2003 נמשכה המגמה של ירידה בשיעור בני הנוער מכלל אוכלוסיית תל אביב: בשנות החמישים הנוער היווה כשליש מאוכלוסיית תל אביב, בשנת 1997 השיעור ירד ל-

17.8% ובשנת 2003 חלקם של הנוער ירד ל-15%. בשאר האזורים בארץ לא נראה שינוי בין השנים.

בשוק העבודה חלה ירידה קלה בשיעור ההשתתפות של בני הנוער גם בגילאי 15-17 משיעור של 12.7% לשיעור של 9.16% ובקרב בני ה-18-24 מ-43.5% ל-41.2%. לעומת זאת שיעור הצעירים שאינם בני נוער המשתתפים בשוק העבודה עלה במעט מ-72% ל-75.7%. מנגד חלה עלייה בשיעור בני הנוער המובטלים: עלייה משיעור של 14% ל-22% (שיעור האבטלה ששרר בתחילת שנות התשעים).

שיעור בני הנוער אשר לומדים בתיכון או שהתיכון הוא המוסד האחרון שלמדו בו לא השתנה, עליה קלה בלבד של אחוז נרשמה בשיעור הנוער אשר למדו או לומדים במוסד אקדמאי וירידה של שני אחוזים (מ-8.8% ל-6.5%) בחלקם של בני הנוער אשר המוסד האחרון בו הם למדו או לומדים הוא ביי"ס יסודי או חטיבת ביניים. כמו כן חלה עלייה קלה בשיעור בני הנוער היהודים בעלי השכלה על תיכונית כלשהי בכשלושה אחוזים (משיעור 27.3% בשנת 1997 ל-30.6%). בקרב האוכלוסייה הלא יהודית, העלייה מרשימה יותר: שיעור בעלי 9-12 שנות לימוד בקרב גילאי 14-17 עלה משנת 1997 ב-5.5% והגיע ל-93.3%, ושיעור הנוער בגילאי 18-24 אשר למדו מעל 12 שנות לימוד עלה מ-21.7% ל-28.2%.

סיכום

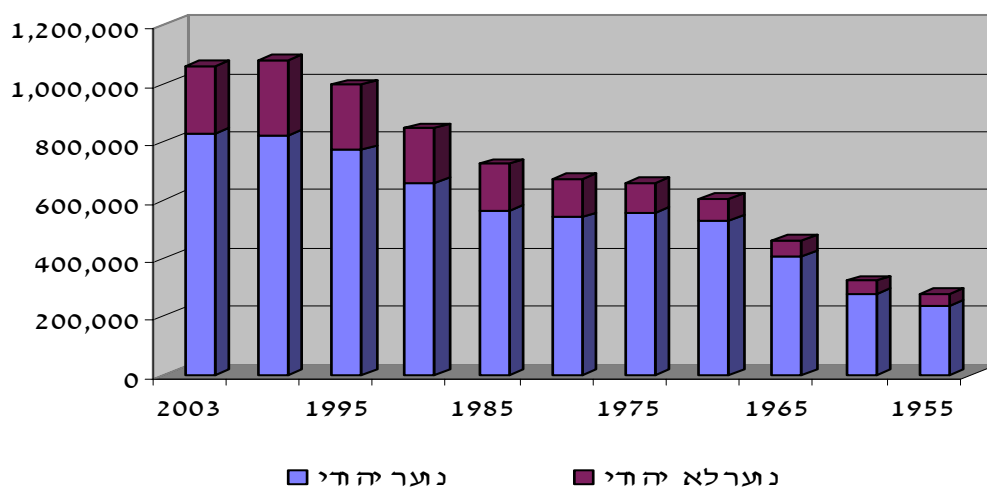
הנתונים הדמוגרפיים שתיארנו כאן מצביעים על מספר מגמות בקרב בני הנוער בישראל, המאופיינות ע"י השינויים שחלו בגדלים היחסיים של החתכים השונים של אוכלוסיית בני הנוער. אחוז בני הנוער כחלק מהאוכלוסייה מהווה מדד לגודל המשפחה. אוכלוסיות בהן מספר הנפשות הממוצע למשפחה קטן יחסית, נוטות להיות קרובות יותר לתרבות מערבית, כך קטן חלקם של בני הנוער בישראל מכלל האוכלוסייה מאז שהוקמה ועד היום. שיעור הגידול של בני המיעוטים גדול יותר כך שכיום חלקם של בני נוער בני מיעוטים מסך בני הנוער גדול יותר. מאידך, מסתמנת מגמה של השפעת המדינה על המיעוט באופן כזה שכיום שיעורי הגידול במספר בני הנוער היהודים והלא יהודים דומים. גיל הנישואין לגברים, השונה אף הוא בין היהודים ללא יהודים כתוצאה של פערי מנטליות הלך וירד בקצב איטי יחסית על פני השנים ועל פני פלחי האוכלוסייה בעוד שגיל הנישואין הממוצע של נשים כמעט ולא השתנה.

בד בבד עם העלייה בגילה של המדינה עלה שיעור בני הנוער הצברים מכלל בני הנוער היהודים. שיעור זה הוסט ממגמתו היציבה רק כתוצאה מגלי עלייה המוניים כדוגמת זה שפקד את המדינה בתחילת שנות התשעים.

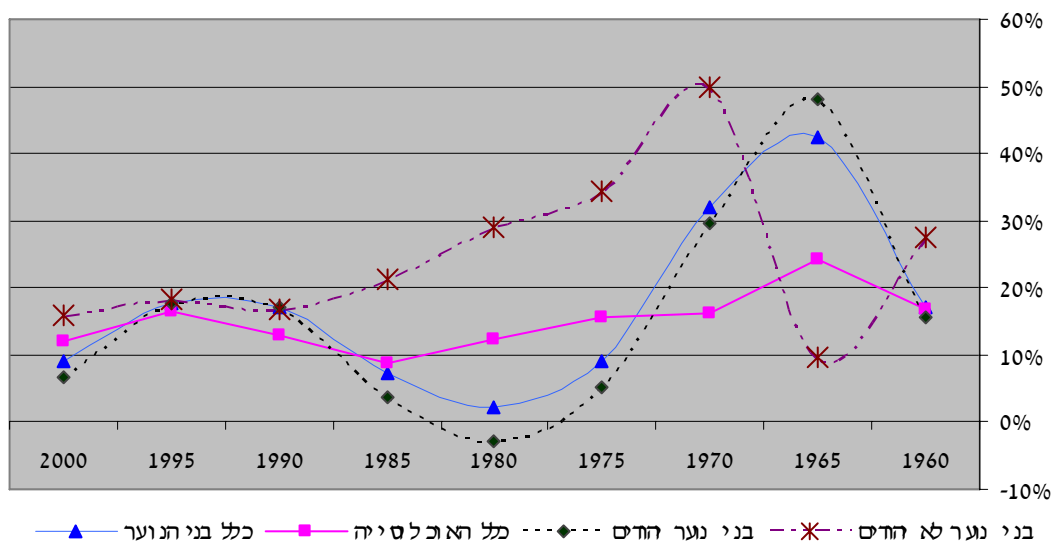
שני גורמים נוספים שהשינוי בהם על פני הזמן מצביעים על מגמת ההתפתחות של אוכלוסיית בני הנוער הם ההשכלה וההשתתפות בכוח העבודה. מספרם של בני הנוער בוגרי תיכון הלך ועלה על פני השנים, ומגמה דומה הסתמנה גם בשיעור הפונים ללימודים על תיכונים ואקדמאים. שני אלה דחקו את גיל הכניסה לשוק העבודה וצמצמו את שיעור בני הנוער העובדים. בנוסף ניתן להבחין גם במגמה של התקדמות לעבר שוויון בין המינים. שיעור ההשתתפות של נערות ונשים צעירות בכוח העבודה עלה באופן יציב.

נספח: תרשימים

תרשים מס' 1: מספר בני 15-24 בישראל בין השנים 1955-2003, לפי דת

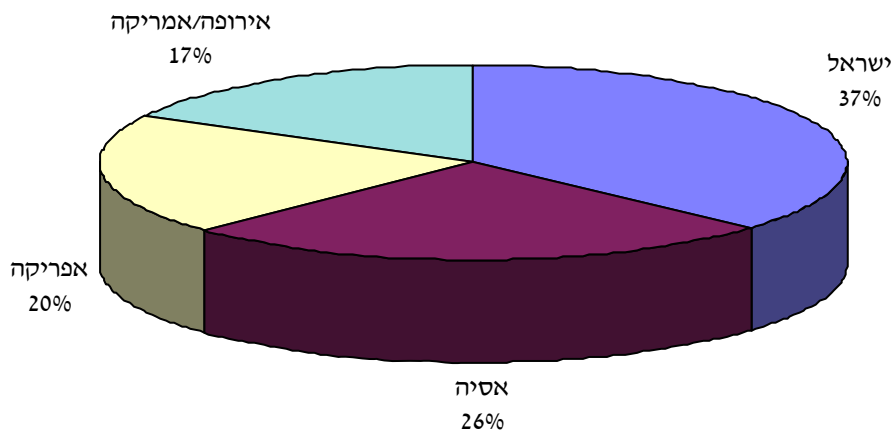

תרשים מס' 2: קצב גידול אוכלוסיית בני הנוער בישראל בין השנים 1960-2000

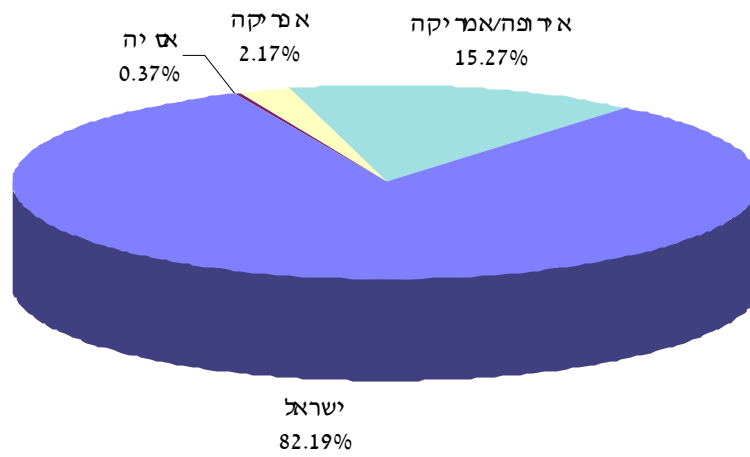

תרשים מס' 3: מקום הולדתם של בני נוער יהודים בישראל

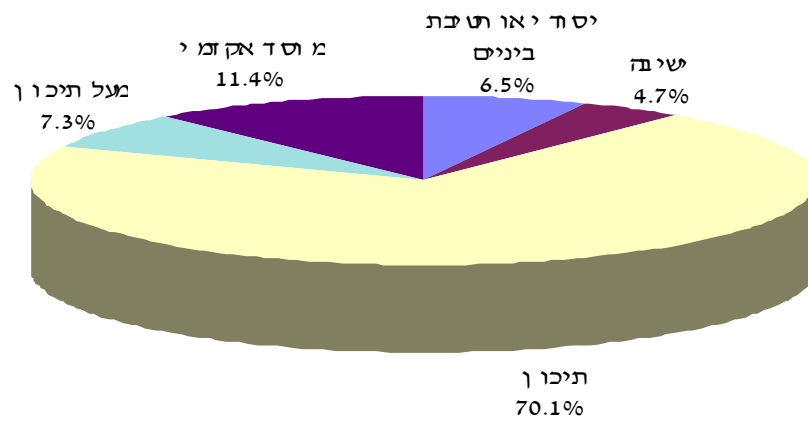
1960

2003

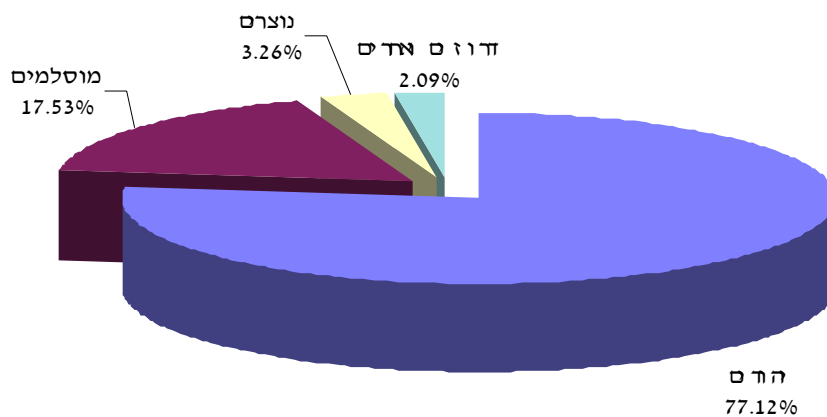

תרשים מס' 4: רמת השכלה של בני 15-24 בישראל, 2003

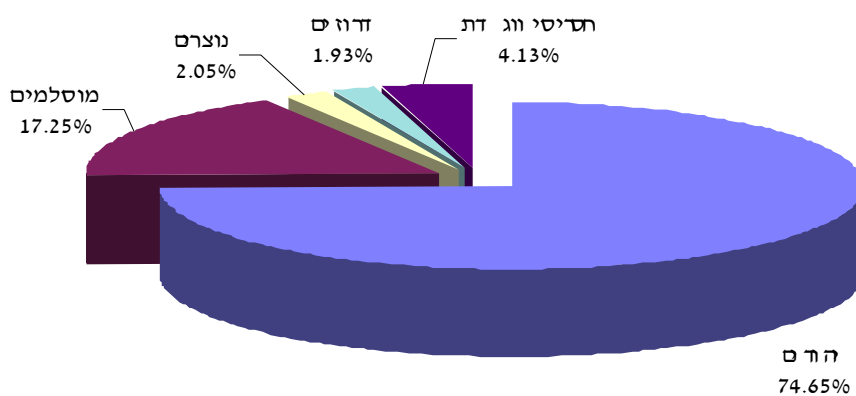

תרשים מס' 5: בני נוער בישראל לפי דתות

1960

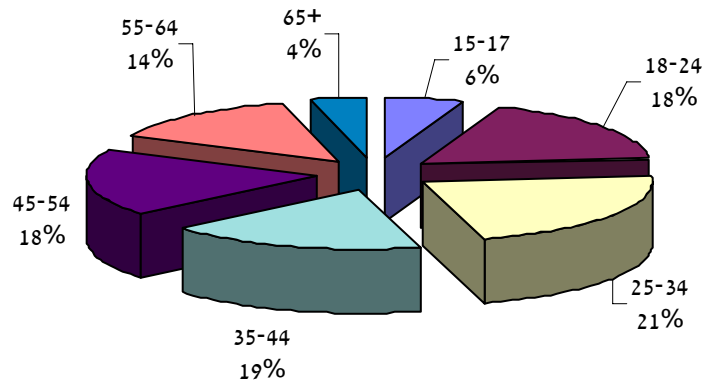

2003

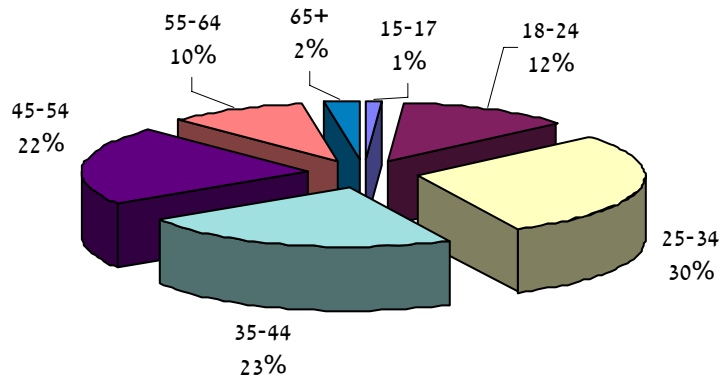

תרשים מס' 6: כוח העבודה בחלוקה לקבוצות גיל

1970

2003

המצב הפוליטי, חברתי וכלכלי בישראל 1998 לעומת

2004

הגר צמרת קרצ'ר

מטרת סקירה זו הינה לצייר בקווים קצרים, ובעובדות סטטיסטיות "יבשות" נקודות תפנית ושבר שזעזעו את אמות הסיפים בעולם ובישראל בתקופת המעבר בין המילניומים. סקירה זו משמעותית בהקשר הנוכחי כיוון שיש לשער כי "העולם", כפי שהוא נתפס ע"י בני הנוער הישראליים ב-1998, המהווים את אוכלוסיית מחקרנו הנוכחי, אינו אותו "עולם" ב-2004. להלן, ננסה לאפיין, באמצעות נתונים מספריים והתרחשויות עובדתיות מתומצתות, את השינויים המשמעותיים שהתרחשו בתקופה זו וגרמו לשינוי האווירה הקיצוני בין 1998 ל-2004 – שתי נקודות הזמן בהן בחנו את הלך רוחם של בני הנוער הישראליים בהקשר של זהותם הקולקטיבית, עמדותיהם ושאיפותיהם במישורים שונים של חיי הפרט והכלל.

רקע – המצב בעולם ובאזור

מאז סיום המלחמה הקרה האווירה הבינלאומית נעה בין גלים אוטופיים המונעים ע"י השאיפה לשלום עולמי, משטר דמוקרטי וקידום זכויות האדם בכל מדינות העולם, צמיחה כלכלית המונעת על ידי תהליך הגלובליזציה ועוד, לבין חששות מאותם תהליכים שיגרמו להתפוררותן של מדינות, מלחמות אזרחים, טרור גלובאלי, התחמשות של מדינות "קטנות" בנשק גרעיני וכיו"ב.

ניתן לקבוע בספק קל בלבד, כי המגמות השליליות התעצמו באווירה הבינלאומית לאחר הפיגוע במגדלי התאומים ב-11 בספטמבר 2001, מאז הכריזה ארה"ב מלחמה על תופעת הטרור באשר הוא והטרור האסלאמי בפרט. עוד קודם לכן, בשלהי שנות ה-2000, פרץ משבר כלכלי עולמי, על רקע התנפצות "בועת" ההיי-טק, שתרם את חלקו לאווירה הפסימית ששוררת בשנים האחרונות בזירה הבינלאומית.

האקלים החיובי שאפיין את המערכת הבינלאומית במהלך שנות התשעים בהנהגת ארה"ב – אשר נותרה כמעצמה יחידה בעולם לאחר התפוררות המשטר הקומוניסטי במזרח אירופה – עודד את קידום תהליכי השלום בין ישראל לפלסטינים ובין ישראל למדינות ערב, הן באמצעים פוליטיים ודיפלומטיים, והן באמצעות כלים כלכליים, כגון סיוע כלכלי והסכמי סחר מחד, והפסקת סיוע ואיום בהפעלת סנקציות מאידך. אווירה זו אפשרה את תחילתו של תהליך השלום במזרח התיכון, כפי שזה התבטא בהסכם אוסלו, שנחתם בין ממשלת ישראל להרשות הפלסטינית בספטמבר 1993, ובעקבותיו, בהסכם השלום בין

ישראל לירדן. בהתאם לכך, השתנותה של האווירה הפכה את הסכסוך המקומי לשולי בסדר העדיפויות של המעצמות העולמיות מה שמונע מהן להתערב באופן פעיל לריסון הצדדים הפוליטיים.

אולם האופטימיות שנוצרה בעקבות הסכם אוסלו הלכה והתערערה ככל שהסתבר כי שני הצדדים לא הצליחו להתגבר על אי-ההסכמות וניגודי האינטרסים ביניהם, כך שמימוש של תהליך אוסלו הלך והתרחק ובמקביל התגברו מעשי האלימות. שיאם של תהליכים אלה הגיע עם התפרצותה של מתקפת טרור בישראל ב-28 בספטמבר 2000, המכונה ע"י יוזמיה אינתיפאדה אל-אקצה. מנקודת הראות הפלסטינית, האינתיפאדה באה כתגובה להעדר ההתקדמות במשא ומתן לשלום בין הישראלים לפלסטינים והמבוי הסתום אליו נקלעו שני הצדדים בוועידת קמפ-דיוויד השנייה, שהתקיימה ביולי 2000 – כל זאת על רקע רמת החיים הירודה ביותר ותנאי המחיייה הקשים של הפלסטינים בשטחי הרשות. האינתיפאדה החלה אומנם כשנה לפני הפיגוע במגדלי התאומים, אך התעצמותה החלה דווקא אחריו, ואם כי לא ניתן להוכיח על קיומו של קשר סיבתי, העובדות הן שבין ספטמבר 2000 ל-11 בספטמבר 2001 נרצחו 172 ישראלים בעוד שבאותה תקופה בשנה העוקבת נרצחו 378 ישראלים.

במקביל, כאמור, בכלכלה העולמית החלו סימניו הראשוניים של המיתון בשנת 1998, לאחר המפולת בבורסות של המדינות שכונו ה-emerging economies ובכלכלת רוסיה – מה שהשתקף אח"כ במיתון עולמי שהתאפיין בהתמתנות קצבי הצמיחה במשקים המערביים – שיעור גידול התמ"ג בארה"ב היה ב-2001 2.64% לעומת ממוצע של 5.87% בין 1995 ל-2000, שיעור הצמיחה בסך התוצר האירופי היה רק 3.31% ב-2002, לעומת ממוצע של 4.3% בחמשת השנים הקודמות. יש לציין שהמשבר נבע והתמקד בעיקר בענפי כלכלת ההיי-טק, כך שמדד הנאסד"ק שהגיע לשיא של 5,048.62 נקודות במרס 2000, ירד ב-50% עד סופה של אותה שנה כשעמד על 2,470.52 נקודות בלבד.

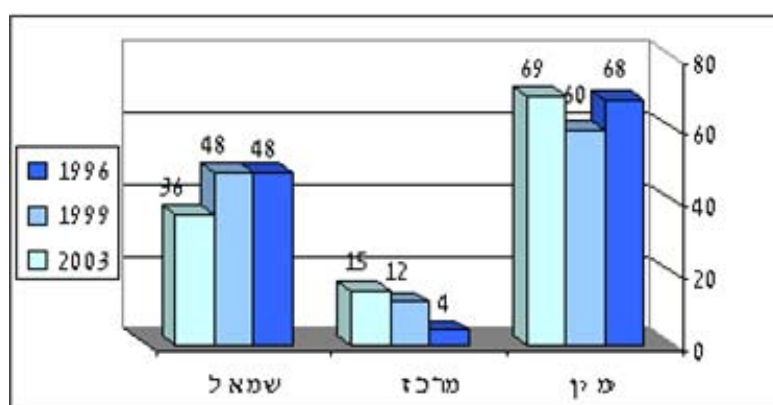
המצב הפוליטי בישראל

ב-1998 כיהנה בישראל ממשלה בראשות בנימין נתניהו (שזכה ברוב דחוק של 50.49%), וכנסת, שנבחרו בשנת 1996 לאחר רציחתו של רה"מ יצחק רבין ז"ל בארבעה בנובמבר 1995, ובעקבות סדרה של פיגועי טרור שבוצעו ע"י מרצחים מתאבדים בין 1994 ל-1996, שגרמו למותם של 177 נפשות. ב-1999, לאחר החתימה על הסכם וואי, התערערה הקואליציה בראשותו של בנימין נתניהו והכנסת פוזרה טרם זמנה.

בבחירות שנערכו במאי 1999 היה עדיין חוק הבחירה הישירה בתוקף, ואהוד ברק זכה בראשות הממשלה (ברוב של 56.08%). יחסי הכוחות² התאזנו לטובת השמאל יחסית לבחירות 1996, למרות שבאופן ישיר לא גדל מספר חברי הכנסת ממפלגות השמאל לכשעצמו. כך, בעוד שבכנסת הקודמת (זו שנבחרה ב-1996.29.5) היו 68 חברי כנסת החברים במפלגות ימניות, בכנסת של 1999 היו רק 60 חברי כנסת מהצד הימני של המפה הפוליטית. מפלגות המרכז חיזקו את כוחן בעלייה מ-4 חברי כנסת ל-12, ואילו כוחו של השמאל נותר זהה ועמד על 48 חברי כנסת.

תרשים מס' 1: מספר חברי הכנסת לפי השתייכות לצד מדיני בממשלות שנבחרו

ב-1996, 1999 ו-2003

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עיבודי המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי.

ראש הממשלה דאז, אהוד ברק, וראש הרשות הפלסטינית, יאסר עראפאת, החלו בשיחות שלום, בקמפ דייויד רק ביולי 2000, למעלה משנה לאחר הבחירות בישראל. כאמור, ב-28 בספטמבר 2000, פרצה אינתיפאדה אל-אקצה, שגבתה מאות נפשות. כפי שניתן לראות בתרשים מס' 2, המתאר את מספר הנרצחים הישראליים בתקופת האינתיפאדה, עלה מספר הנרצחים לשיא של 384 נפשות בשנת 2002, סה"כ הנרצחים הישראליים באינתיפאדה אל אקצה הגיע ל-942 בסוף מרס 2004.³ מספר ההרוגים⁴ בצד הפלסטיני עמד על 2,397 באותה תקופה.⁵

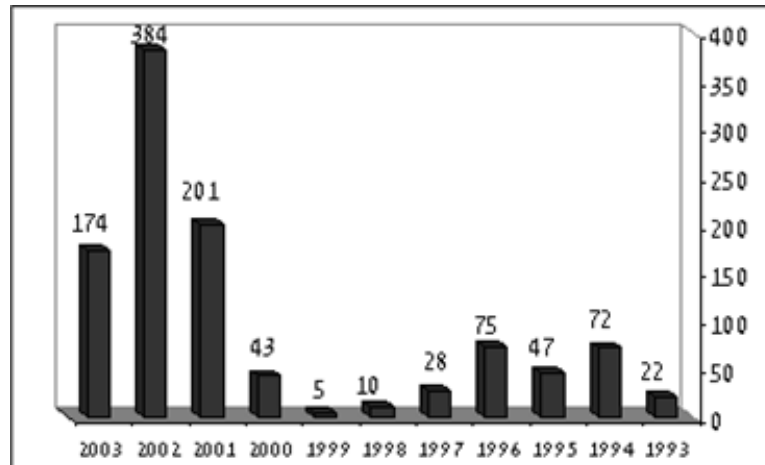
² לפי התפיסה המקובלת באשר לצדדים הפוליטיים על הסולם המדיני. כאשר לימין שייכות המפלגות הבאות: מפד"ל, שס, אגודת ישראל, מחל, ישראל בעלייה, ישראל ביתנו, צומת, האיחוד הלאומי, מולדת. לשמאל שייכות המפלגות הבאות: העבודה, מרצ, עם אחד, כל המפלגות הערביות. למרכז שייכות המפלגות הבאות: מפלגת המרכז, הדרך השלישית, שינוי.

³ מקור: http://www.idf.il/daily_statistics/hebrew/1.doc

⁴ הסיבה לשימוש במינוח הרוג ולא נרצח נעוצה בכך, שגם אם מדובר ברשלנות פושעת הרי שברור שההרוגים **מקרב האוכלוסייה האזרחית הפלסטינית אינם נרצחים, בדרך-כלל, בכוונת תחילה, בעוד שכוונת התחילה של ארגוני הטרור הפלסטיני אינה מוסווית.**

⁵ מקור: ארגון בצלם <http://www.btselem.org>

תרשים מס' 2: מספר הנרצחים הישראליים בפיגועים 1993-2003

מקור: נתוני משרד החוץ

כתוצאה מביקורת מבית על עובדת קיום משא ומתן תחת אש פלסטינית הודיע ברק על התפטרותו בדצמבר 2000, והבחירות לראשות הממשלה – בינו לבין אריאל שרון – התקיימו ב-6 בפברואר 2001. אריאל שרון זכה בבחירות ברוב מוחץ של 62.38%.

כפי שניתן לראות בתרשים מס' 1, היה הרכב הכנסת ב-2001, בעייתי ליצירת קואליציה ולפיכך רה"מ הנבחר דחף להקדמת הבחירות לכנסת. יחד עם זאת, היו סיעות כדוגמת ש"ס שהתנגדו להקדמת הבחירות מחשש לירידה בכוחן. כך, בעוד שהבחירות האחרונות התקיימו ב-29.5.1999, הוקדמו לבסוף הבחירות במספר חודשים מוגבל בלבד ל-28.1.2003. יש לציין שחוק בחירה ישירה לראש הממשלה בוטל בתחילת תקופת כהונתו הראשונה של אריאל שרון כראש ממשלה, עובדה שהשפיעה על תוצאות הבחירות לכנסת ה-16 בכך שמפלגת הליכוד זכתה ל-38 מנדטים, פי שניים ממספר המנדטים לה זכתה בבחירות הקודמות. יחד עם זאת, מפלגת העבודה ירדה בכוחה מ-26 מנדטים לכדי 19 בלבד בכנסת הנוכחית.

כפי שניתן להסיק מהסקירה הקצרה ורווית הנתונים הזו האווירה הפוליטית השוררת בישראל עברה תהפוכות רבות מאז 1998, שהבולט ביניהם הוא המעבר מאווירה של ציפיות לשלום היסטורי, שהגיעה לשיאה עם בחירתו של אהוד ברק לראשות הממשלה⁶, לאווירה של פסימיות ומלחמה עקובה מדם הגובה קורבנות יומיומיים מקרב האזרחים בעורף, במיוחד מאז פרוץ האינתיפאדה הפלסטינית. עם זאת, מן הראוי להדגיש שמאז בחירתו של אריאל שרון לראשות הממשלה, ולא כל שכן מאז הבחירות הכלליות לכנסת, נהנתה מדיניות הממשלה הימנית שבראשותו מתמיכה ציבורית רחבה, לפחות ככל שהדבר נוגע למדיניות החוץ והביטחון. ולפיכך רוב הציבור היהודי בישראל מגדיר עצמו

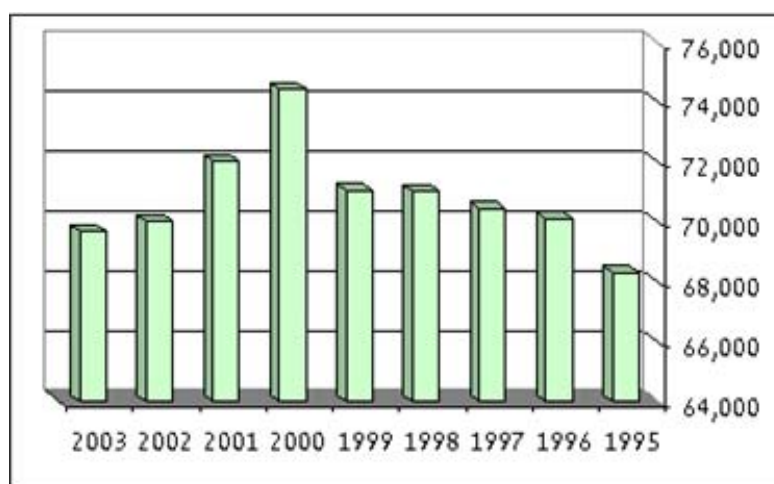
⁶ לביסוס הטענה, ראה נתוני מדד השלום.

בתקופה האחרונה כמזדהה עם הימין או המרכז בנושאי חוץ וביטחון, ואילו רק מיעוט של כ-20%, מזדהה עם עמדות השמאל בנושאים.

המצב הכלכלי

המערכת הכלכלית בדרך כלל מתנהגת כצל המלווה את ההתרחשויות בזירה הפוליטית, ולפיכך הכאוס הפוליטי ואווירת המלחמה תורגמו באורח כמעט מיידי לסטגנציה כלכלית ולהעדר צמיחה – שהובילו ישירות למיתון הכלכלי החריף ביותר שידע המשק הישראלי. שיעור צמיחת התוצר המקומי הגולמי (להלן התוצר) בשנים 2001 ו-2002 היה שלילי – תופעה שהתרחשה פעם אחת בהיסטוריה של מדינת ישראל בשנת 1953, אך אז היה שיעור התכווצות התוצר נמוך יותר מאשר במיתון הנוכחי, בו צנח התוצר לנפש ב-3.2% בשנת 2001 וב-2.8% ב-2002.

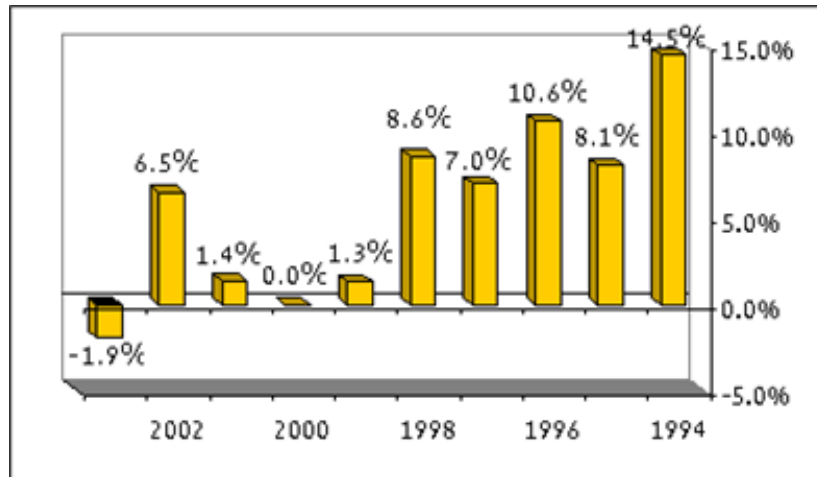
תרשים מס' 3: התוצר המקומי הגולמי לנפש 1995-2003
(שקלים במחירי 2000)

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כפי שניתן לראות בתרשים מס' 3, בשנת 1998 היה התוצר לנפש במגמת צמיחה, ולכך השפעה משמעותית על הלך הרוח הכלכלי. בשנות המיתון האחרונות, לא זו בלבד שהמגמה התהפכה אלא שהתוצר לנפש במחירים קבועים הלך והצטמק, מרמה של 71 אלף ₪ לנפש ב-1998 לרמה של 69 אלף ₪ ב-2003. כסממן נלווה לקיפאון בהתפתחות הכלכלית ירד שיעור האינפלציה עד שהגיע לשיעור שנתי שלילי – כך, בשנת 2002 הייתה דפלציה בגובה 1.9%.

תרשים מס' 4: שיעור האינפלציה 1994-2004

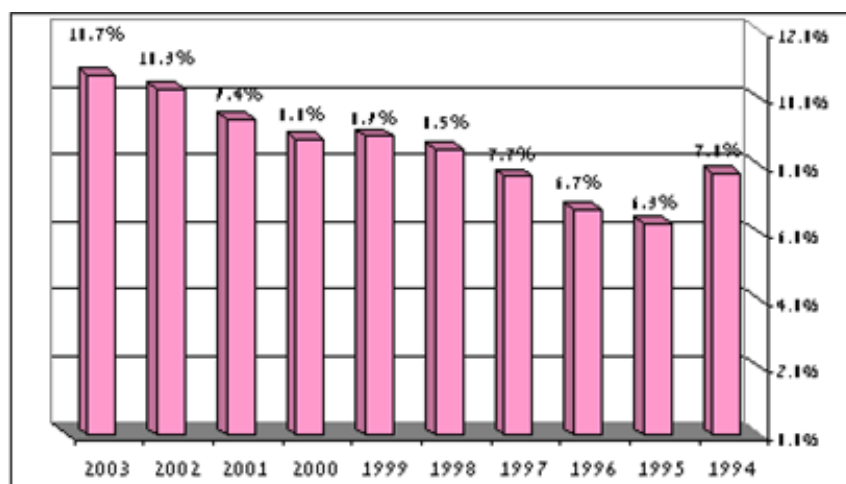
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

במקביל חל גידול במספר הבלתי מועסקים במשק, שיעור האבטלה עלה לכדי כ-290 אלף, שהם כ-10.7% מכוח העבודה. כתוצאה מכך ומגורמים נוספים עלו הוצאות הביטוח לאומי לכדי כ-50 מיליארד ₪ בשנת 2003. במהלך שנות ה-90 גדלה ההוצאה לתשלומי ההעברה בשיעור ריאלי של כ-8.7%. שיעור ההוצאה לתשלומי העברה מהתוצר שעמד בממוצע בשנות ה-90 על 7.8% עלה ל-8.7% בשנת 2001 (בשנות ה-80 היה שיעור זה 5.5% בלבד בממוצע). הגידול בתשלומי ההעברה מוסבר בעליית השכר הריאלי, בשינויי חקיקה שהגדילו הן את מספר הזכאים לתשלומים והן את גובה התשלומים, ובגידול באוכלוסיית מקבלי הקצבאות: מספר מקבלי הבטחת הכנסה עלה בשנים 1990 - 2003 בכ-400% בעוד שהאוכלוסייה גדלה שנים אלו בכ-45% בלבד. מספר הזכאים לקצבה גדל גם בשנים בהן נמדדו שיעורי צמיחה גבוהים בתמ"ג, בהן ירד שיעור הבלתי מועסקים ונוספו מקומות עבודה רבים למשק.

אחד מהגורמים הראשיים להפחתת הקצבאות נעוץ בגידולו של הגירעון בתקציב המדינה מ-2.4% תוצר לכדי 6.1% ב-2003. זאת בהתאם למגמה של עלייה בגירעון כפי שניתן לראות בתרשים מס' 6.

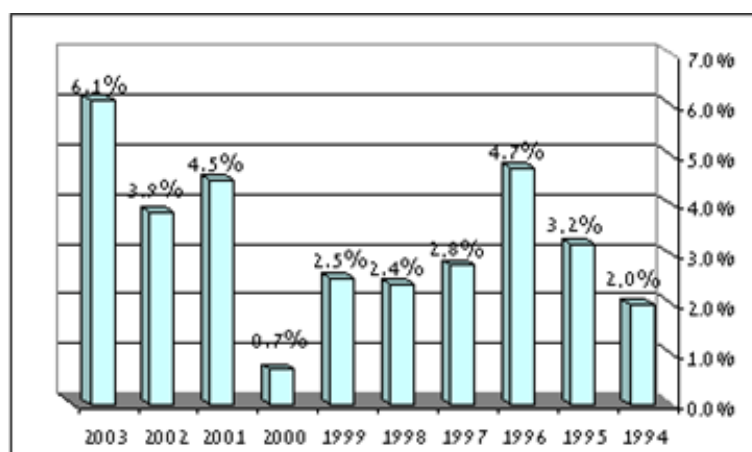
כתוצאה מהמשבר החריף שפקד את המשק, שבא לידי ביטוי בנתוני ביצוע כלכליים שליליים מעין כמוהם, הוחלו מספר תוכניות בזו אחר זו: תוכנית החרום באפריל 2002 (של שר האוצר דאז סילבן שלום), הרפורמה במס, ותוכנית ההבראה של שר האוצר בנימין נתניהו. בכלל התוכניות יחדיו, הניסיון להקטין את הגירעון התקציבי בא לידי ביטוי בשלושה סעיפים עיקריים: העלאת נטל המסים ב-7.3 מיליארד ש"ח, הפחתת תשלומי העברה ב-6.1 מיליארד ש"ח, וצמצום המגזר הציבורי - 2.2 מיליארד ש"ח. בנוסף, חלו הפחתות אחידות של תקציבי המשרדים הממשלתיים בגובה 8.6 מיליארד ש"ח.

תרשים מס' 5: שיעור האבטלה בישראל 1994-2003

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תרשים מס' 6: הגירעון בתקציב כאחוז מהתוצר*

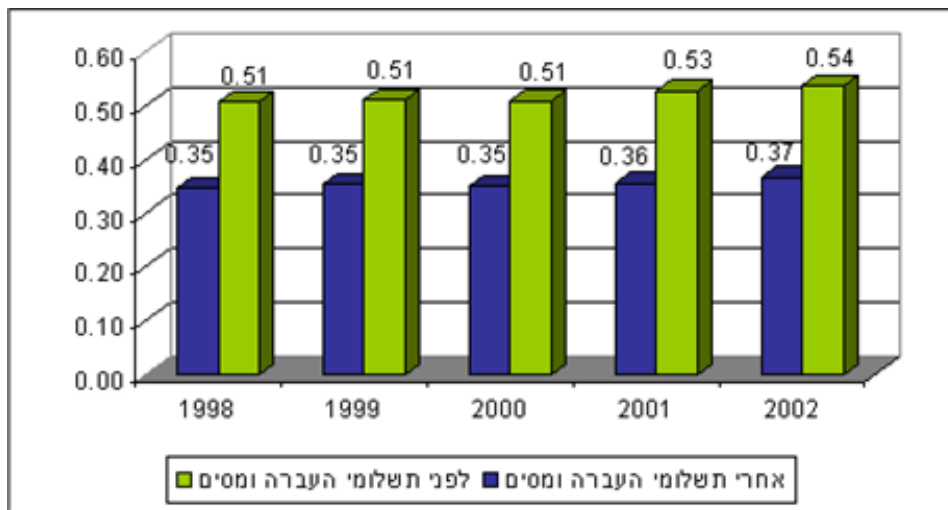

* עד 1996 הגירעון הכולל מ-1997 הגירעון המקומי בלבד.
מקור: משרד האוצר תקציב המדינה הצעה לשנת 2004.

המצב החברתי

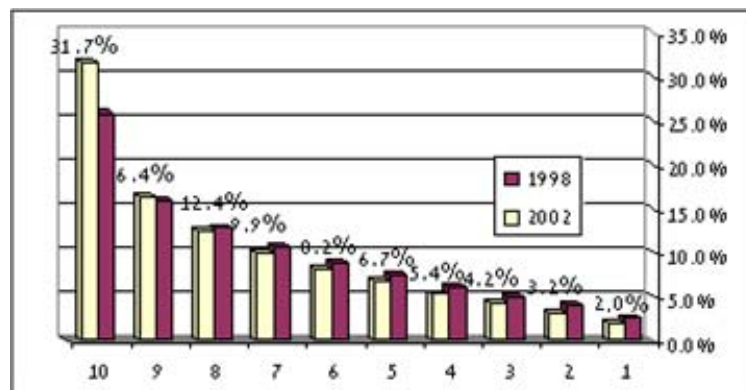
המשבר הכלכלי גרם באורח אופייני להידרדרותו של המצב החברתי. כאמור, הגיע מספר המובטלים לכדי כ-300 אלף נפשות. אי השוויון הלך וגדל, מדד ג'יני למדידת אי השוויון עלה בשנים 2001 ו-2002 הן לפני תשלומי ההעברה והן אחריהם (תרשים מס' 7) – זאת גם כתוצאה מהרפורמות ומהתוכניות הכלכליות שהוזכרו לעיל, שהפחיתו את הקצבאות ואת המסים. מאחר וכמעט כל האוכלוסייה הענייה מצויה מתחת לסף המס (או כתוצאה מהעדרות מוחלטת ממעגל העבודה או כתוצאה מעבודה בשכר נמוך), שתי הפעולות הרחיבו את הפער בין העשירונים העליונים לתחתונים. כפי שניתן לראות בתרשים מס' 8, חלקו של העשירון הראשון מכלל ההכנסות היה ב-1998 2.6% וירד ל-2.0% ב-2002, ואילו חלקו של העשירון העליון בכלל ההכנסה עלה מ-26.0% ל-31.7%.

תרשים מס' 7: מדד ג'יני לפני ואחרי תשלומי העברה ומסים 1998-2002

מקור: הביטוח הלאומי, דו"ח העוני 2002.

תרשים מס' 8: חלקו של כל עשירון בכלל ההכנסה לאחר תשלומי העברה ומסים

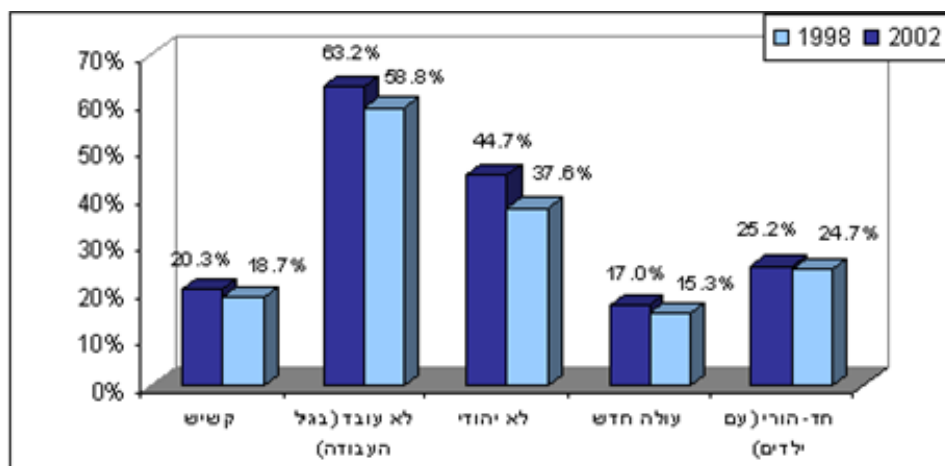

מקור: הביטוח הלאומי, סקירה שנתית 2001 ודו"ח העוני 2002.

תחולת העוני הלכה וגדלה, מכ-230 אלף משפחות מתחת לקו העוני ב-1998 לכדי 325 אלף ב-2002 (אחרי תשלומי העברה ומסים). בהן, 1.2 מיליון נפשות החיות מתחת לקו העוני, ו-556 אלף ילדים. בנוסף, כפי שניתן לראות בתרשים מס' 9, כל מוקדי העוני הוחמרו: שיעור המשפחות שהכנסתן מתחת לקו העוני שבראשן קשיש עלה, תופעה דומה אפיינה את המשפחות החד הוריות, הלא יהודיות, והעולות. למותר לציין, כי בקרב המשפחות שראש משק הבית בהן אינו עובד תחולת העוני הגבוהה ביותר, וזו אף עלתה מ-58.8% ב-1998 לכדי 63.2% ב-2002. למרות שקצבאות הביטוח הלאומי, להן זכאיות משפחות אשר ראש משק הבית בהן אינו עובד לכשעצמן, קוצצו בין שתי נקודות הזמן שהושוו, (ב-1999 היה גובהה של קצבה ממוצעת 1,911 ₪ בחודש, ואילו באוקטובר 2003 1,449 ₪ בלבד) מספר מקבלי קצבת הבטחת הכנסה עלה בין 1998 ל-2002 מ-100,790 ל-159,660, עלייה של כמעט 60% בארבע שנים בלבד. יש לציין, שבמדינות רבות כדוגמת בריטניה וקנדה, נוהגים לאמוד סטטיסטית את מספר העניים כמספר נתמכי הסעד, ובהקשר

הנוכחי ללא ספק מדובר בשיעור גידול משמעותי, שמעיד על היקפו של המשבר החברתי בישראל.

תרשים מס' 9: שיעור המשפחות שהכנסתן מצויה מתחת לקו העוני ב-1998 בהשוואה ל-2002 לפי ראש משק הבית

סיכום

ששת השנים שחלפו מאז תחילת 1998 טמנו בחובן תהפוכות משמעותיות שזעזעו ועדיין מסעירות את החברה הישראלית. המצב הפוליטי השתנה מן הקצה אל הקצה, ובעקבותיו תפקוד הכלכלה ודרדור המצב הסוציו-אקונומי של שכבות נרחבות בקרב האוכלוסייה הישראלית. המעבר החד מתקוות השלום לרוחות המלחמה, מגאות כלכלית לשפל העמוק ביותר שידע המשק הישראלי המלווה בפערים חברתיים הנרחבים ביותר שידעה החברה הישראלית יתנו את אותותיהם בשנים הבאות ויכתיבו את כיוון התפתחותה של המדינה.

ניתן לצפות כי לעובדה שסקר הנוער האחרון של המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי נערך לפני נקודת השבר שנפרטה למספרים ולנתונים סטטיסטיים יבשים לעיל, ואילו הסקר הנוכחי בוצע לאחריה, תהיה השפעה על התוצאות, וכי לתפנית החדה במציאות האובייקטיבית כמו גם בהלך הרוחות של הציבור בכללו, יהיה ביטוי בתחושות ובעמדות של הנוער הישראלי. השערה זו תיבחן בהמשך.

עמדות הנוער הישראלי: 1998-2004

פרופ' אפרים יער

מבוא

שנת 1998, שבמהלכה בוצע הסקר הראשון של עמדות הנוער היהודי והערבי בישראל, הייתה שנה "מעורבת" במושגים ישראלים, הן במישור הפוליטי-ביטחוני והן במישור הכלכלי. ממשלת הימין דאז, בראשות בנימין נתניהו, אמנם לא הייתה תומכת נלהבת של הסכמי אוסלו, אם לנקוט בלשון המעטה, אולם היא התחייבה לכבד את ההסכמים שנחתמו על ידי הממשלה הקודמת, ואף חתמה מצדה על הסכם נוסף ("הסכם חברון"), במסגרתו היא התחייבה לבצע פינוי נוסף של כוחות צה"ל מהעיר חברון וסביבתה. הטרור הפלסטיני אמנם נמשך, אך בהשוואה לתקופה הקודמת, במיוחד בשנים 1994-1996, הוא פחת במידה ניכרת. מה שחשוב מעל הכול הוא שתהליך השלום, עם כל קשייו, עדיין נמשך, תוך כדי קיום מגעים והידברות בין ממשלת ישראל והרשות הפלסטינית, בין אם באורח ישיר או באמצעות גוף שלישי, זה או אחר.

גם במישור הכלכלי התמונה הייתה מעורבת. שיעור האינפלציה באותה שנה היה גבוה למדי (8.6%), אם כי סדר הגודל שלו לא היה שונה מזה של השנים הקודמות. תמונה מעט חיובית יותר התקבלה ביחס לשיעור הצמיחה הכלכלית. בשנת 1998 נמשכה מגמת העלייה בתוצר הלאומי הגולמי לנפש שאפיינה את השנים הקודמות, אולם בד בבד, גם מגמת העלייה בשיעור האבטלה נמשכה באותה שנה והגיעה לשיעור של 8.5%. באשר לאי השוויון הכלכלי, הרי שעל פי מדד גיני, לא חלו שינויים ניכרים בהשוואה לשנים הקודמות והוא עמד על 0.35 (לאחר ביצוע תשלומי ההעברה).

קשה לשער שינוי דרסטי יותר במצבה המדיני-ביטחוני והכלכלי-חברתי של ישראל מזה שהתרחש בשנים שחלפו מאז 1998. בבחירות שהתקיימו במאי 1999 עלה לשלטון אהוד ברק, שהקים ממשלת קואליציה שמאלית במגמה לקדם את תהליך השלום שקרטע, כאמור, בתקופת נתניהו. שיאו של מאמץ זה התרחש בועידת הפסגה של קמפ דייוויד, שהתקיימה ביולי 2000. אולם כידוע, הועידה נחלה כישלון חרוץ, כששני הצדדים מאשימים זה את זה. חודשים ספורים אחר כך, בשלהי ספטמבר 2000, פרצה האינתיפאדה השנייה, הידועה כ"אינתיפאדת אל-אקצה", הנמשכת עד עצם היום הזה, ושבעקבותיה התמוטט תהליך השלום. מנקודת ראות ישראלית, גרמה האינתיפאדה לשינוי קיצוני בדעת הקהל הישראלית בכל הנוגע לתהליך השלום עם הפלסטינים, במיוחד לנוכח העלייה הדרמתית בשיעור הפיגועים נגד האוכלוסייה היהודית האזרחית, שנמשכה

לאורך כל שנות האינתיפאדה, ושהגיעה לשיאה בשנת 2003⁷ השינוי בהלך הרוח של הציבור בא לידי ביטוי בשתי מערכות הבחירות שהתקיימו בישראל מאז הבחירות של 1999.

כך, בבחירות האישיות לראשות הממשלה שהתקיימו בפברואר 2001, היינו קרוב לחצי שנה לאחר שהחלה האינתיפאדה, הובס אהוד ברק על ידי ראש הליכוד, אריאל שרון, שהיה ידוע כמתנגד מובהק של הסכמי אוסלו וכנציג בולט ובוטה של הגישה הדוגלת במדיניות קשוחה בנושאי חוץ וביטחון. בחודש ינואר 2003 התקיימו הבחירות הכלליות לכנסת, שתוצאותיהן המשיכו את המגמה שהתגלתה בבחירות לראשות הממשלה, בכך שהן הביאו לחיזוק משמעותי של המפלגות השייכות למחנה הימין, במיוחד של הליכוד, ולהחלשה ניכרת בכוחן האלקטוראלי של שתי מפלגות השמאל היהודיות – העבודה ומרץ.

מעבר למישור הפוליטי-מפלגתי, מאז החלה האינתיפאדה השנייה חלה ירידה ניכרת בתחושת הביטחון האישי והלאומי ומצב הרוח הכללי התערער ביותר. תחושות אלה הושפעו לא רק מהמצב הפוליטי והביטחוני וההיקף הרחב של פיגועי הטרור הפלסטיני. תרמה לכך גם ההרעה המשמעותית שחלה במישור הכלכלי – הן ברמה הלאומית והן במישור האישי – מגמה שהתבטאה במרבית הפרמטרים הכלכליים העיקריים: הצמיחה הכלכלית, שהגיעה לשיאה בשנת 2000, נבלמה ובשנים 2002 ו-2003 היא אף עמדה בסימן של ירידה. שיעורי האינפלציה אמנם ירדו, אך תהליך זה נבע בעיקר מהקיפאון ששרר במשק הישראלי (סטגפלציה). מצב זה השתקף גם במגמת העלייה בשיעורי האבטלה. שיעורים אלה, שהיו גבוהים, כאמור, גם בשנים הקודמות, המשיכו לעלות ביתר שאת, והגיעו בשנת 2003 לשיא של 10.7%. בד בבד, חלה עלייה ניכרת בממדי אי-השוויון ומעגל העוני הלך והתרחב.

על רקע כל זאת, השאלה המתבקשת היא האם ההרעה שחלה בתחומי הביטחון והכלכלה במהלך השנים מאז בוצע הסקר על הנוער הישראלי ב-1998, הביאה לשינוי משמעותי בעמדותיו במישורים שונים של החברה הישראלית בשנת 2004? בפרק הנוכחי של הדו"ח ננסה לענות על שאלה זו בהתייחס לכמה מהמרכזיים שבין מישורים אלה, בראש וראשונה, למעמדה של הדמוקרטיה הישראלית ומוסדותיה.

בהתבסס על ספרות מקצועית ענפה במדעי המדינה ובסוציולוגיה, ניתן להעלות שתי השערות נגדיות ביחס לשינוי העמדות שהתרחש בתחום זה. השערה אחת, שבסיסה התיאורטי נעוץ בעבודותיו של L. Coser (1956), גורסת שמצבים של איום חיצוני תורמים

⁷ על פי הדיווחים הרשמיים, במשך ארבע שנות אינתיפאדת אל-אקצה נהרגו 1017 ישראלים, מהם כ-70% אזרחים ("הארץ", 28.9.2004).

לחיזוק הלכידות החברתית מבפנים כמו גם להזדהות של ציבור האזרחים עם מערכת השלטון ומוסדותיו. תיאוריה זו קיבלה תמיכה אמפירית בהקשר הישראלי

במחקרם של פרס ויער (1992) שהראה כי בתקופת מלחמת המפרץ הראשונה, שארעה בראשית 1991, התמיכה של הציבור הישראלי בערכי הדמוקרטיה ובמוסדות המייצגים אותה, דוגמת הכנסת, הממשלה, ומערכת המשפט, התחזקה. מצד שני, קיימת הטענה כי במצבי חרום, הדבקות בערכי הדמוקרטיה וכללי המשחק שלה נחלשת, הן בקרב העומדים בראש השלטון והן בקרב הציבור האזרחי, תוך מתן העדפה לשיקולים של ביטחון לאומי.⁸ כדוגמה עדכנית הנותנת תוקף לגישה זו ניתן להביא את ההתפתחויות השליליות שנוצרו בארה"ב, מבחינת היחס לנורמות דמוקרטיות וקיומן, כתגובה למתקפת הטרור נגדה בספטמבר 2001. כפי שממלמדים הדיווחים בתקשורת האמריקאית, הדבקות בכללי הדמוקרטיה נחלשה בקרב מוסדות השלטון והציבור הרחב בארה"ב גם יחד.

מטרות ומתודולוגיה

השאלה המרכזית העולה מתוך הדיון הקודם היא איזה משתי האפשרויות אליהן מתייחסת הספרות המקצועית – זו הטוענת להתחזקות הדמוקרטיה לעומת זו הטוענת להתרופפותה – התרחשה בפועל במציאות של החברה הישראלית של השנים האחרונות. שאלה זו תיבחן במחקר הנוכחי על בסיס המבחן של עמדות הנוער הישראלי בשתי התקופות. על מנת לענות על שאלה זו, ערכנו בשלב ראשון סדרה של השוואות בין הנתונים שהתקבלו בסקרי 1998 ו-2004, תוך התייחסות לשאלות העוסקות בעמדות של הנוער הישראלי כלפי היבטים שונים של הדמוקרטיה הישראלית, כמו גם ביחס לנושאים מרכזיים אחרים הקשורים לבעיית הדמוקרטיה, ואשר נוסחו באורח זהה בשני המועדים.

בנוסף לממד הזמן, כללו ההשוואות גם את ההבדלים בין הזהות הלאומית הקיימים בחברה הישראלית, היינו, על בסיס ההבחנה בין העמדות של הנוער היהודי והערבי. ניתוח השוואתי מעין זה חשוב ביותר לצורכי המחקר כיוון שהאוכלוסייה הערבית החיה בישראל מייצגת מקרה מיוחד של מיעוט לאומי, אשר עמו נמצא במצב של קונפליקט אלים עם מדינה שהיא יהודית באופייה ושהם חלק מאזרחיה. בהקשר זה חשוב לזכור כי מדובר בקהילה גדולה יחסית (כ-17% מכלל האוכלוסייה הבוגרת), שהרוב המכריע של חבריה רואים עצמם כפלסטינים מבחינת זהותם הלאומית. משום כך, הם מעדיפים להזדהות כפלסטינים אזרחי ישראל. כפועל יוצא מכך, הם מזדהים מבחינה רגשית עם המטרות של בני עמם ותומכים בדרך כלל במדיניות של הרשות הפלסטינית. מציאות זאת באה לידי ביטוי, בין השאר, בהפגנות אלימות ורבות משתתפים שהתקיימו בקרב האוכלוסייה הערבית-ישראלית בחודש אוקטובר 2000, זמן קצר לאחר שפרצה

⁸ For different views on this subject, see Sprinzak, E., and L. Diamond (eds.) *Israeli Democracy under Stress: Cultural and Institutional Perspectives*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 1993.

האינתיפאדה השנייה. במהלך אותן הפגנות, נהרגו בהתקלויות עם כוחות המשטרה 12 ערבים, מה שהביא להקמתה של ועדת חקירה ממלכתית שדיון במסקנותיה החמורות הוא מעבר לדו"ח הנוכחי. נוסף עוד, כי המיעוט הערבי בישראל היה נתון מאז ראשית ימי המדינה לצורות שונות של הפלייה, ואם כי במהלך הזמן חל שיפור ניכר בתחום זה, האפליה כלפי אזרחי ישראל הערבים עדיין שרירה וקיימת. רקע היסטורי זה מסביר את ההחלטה לערוך ההשוואה בין שתי קבוצות הנוער, בנוסף להשוואה בין שתי נקודות הזמן.

השלב השני של הניתוח יוקדש לבחינת השאלה האם לגורמים שונים ברמת הפרט יש השפעות על העמדות שנבדקו בסקר הנוכחי בתוך כל אחת משתי קבוצות הנוער. הגורמים שנכללו בניתוח זה כוללים את גיל המרואיניים, המגדר אליו הם שייכים, מידת הדתיות שלהם, נטייתם הפוליטית (ימין לעומת שמאל), השכלתם, ורמת ההכנסה שלהם. במקרה של הצעירים היהודים הוספנו לניתוח גם את המוצא האתני ואת שנת העלייה. מן הראוי לציין כי במחקרים רבים שנערכו בישראל נמצא שלמאפיינים אלה יש בדרך כלל דרגות שונות של השפעה על עמדות הציבור במגוון רחב של תחומים, ובכלל זה במישור הפוליטי. בנוסף למאפיינים האישיים, הניתוח כולל גם את ההשפעה של גורם הזמן במרה לאמוד את גודל השינוי שחל בעמדות בין שתי התקופות בהן נערכו סקרי הנוער. מבחינת השיטה הסטטיסטית, הניתוחים שיבוצעו בשלה זה מבוססים על המודל של רגרסיה ליניארית, כאשר העמדות מייצגות את המשתנים התלויים, והמאפיינים ברמת הפרט, כמו גם גורם הזמן, מייצגים את המשתנים הבלתי תלויים.

ממצאים אמפיריים, חלק ראשון: עמדות הנוער היהודי והערבי ב-1998

2004-ו

א. עמדות כלפי היבטים שונים של הדמוקרטיה בישראל

השאלה הראשונה בנושא זה בוחנת באורח ישיר את היחס למשטר הדמוקרטי על פי הניסוח הבא: "האם חשוב לך שישראל תהיה מדינה דמוקרטית?" התשובות לשאלה מוצגות בלוח מס' 1.

לוח מס' 1: "האם חשוב או לא חשוב לך שמדינת ישראל תהיה מדינה דמוקרטית?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
3.4%	1.0%	1.3%	1.0%	בכלל לא חשוב
0.7%	2.2%	2.4%	1.9%	די לא חשוב
2.7%	8.4%	6.4%	4.4%	באמצע
10.6%	11.9%	21.4%	15.3%	די חשוב
82.1%	76.4%	66.9%	77.1%	מאוד חשוב
0.5%	0.0%	1.6%	0.3%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	403	1,351	1,213	N

התבוננות בשורת הממוצעים של לוח מס' 1 מראה כי ב-1998 לא היו, למעשה, הבדלים בהתפלגות העמדות של שתי הקבוצות ביחס לחשיבות שהן מייחסות למשטר הדמוקרטי בישראל. כך, עבור כ-88% מהנוער הערבי ו-92% מהנוער הישראלי היה חשוב מאד או חשוב למדי שישראל תהיה דמוקרטית, כאשר 77% מהיהודים ו-76% מהערבים גרסו שנושא זה חשוב להם מאד. תמונה שונה מעט התקבלה בסקר של 2004. בקרב הנוער היהודי חלה ירידה מסוימת באחוז המייחסים לדמוקרטיה חשיבות רבה מאד (מ-77% ב-1998 ל-67% ב-2004), שעה שבין הצעירים הערבים המגמה הייתה הפוכה, כאשר אחוז המייחסים לדמוקרטיה חשיבות רבה מאד עלה מ-76% ל-82%. אמנם הירידה בקטגוריה של "חשוב מאד" בין היהודים קיבלה "פיצוי" חלקי בעלייה בקטגוריה של "חשוב למדי" (מ-15% ב-1998 ל-21% ב-2004), כך שהבדלי הממוצעים בין שתי הקבוצות נותרו קטנים ביותר (כ-88 בין היהודים ו-91 בקרב הערבים), אך אין להתעלם מכך שחלה התרופפות מסוימת במעמדה של הדמוקרטיה בקרב הנוער היהודי, בעוד שבקרב הצעירים הערבים חל בתחום זה שיפור מסוים.

דרך משלימה לבחינת שאלת השינוי בעמדות כלפי הדמוקרטיה באמצעות השוואה עם מה שקרה במהלך אותו זמן לעמדות ביחס לערכים מרכזיים אחרים בחברה הישראלית.

האם, לדוגמא, השינוי הקל שנמצא בנושא הדמוקרטיה חל גם בתחומים נוספים? בכדי לענות על שאלה זו נביא ראשית את התשובות שהתקבלו לשאלה הבאה: "באיזה מידה חשוב לך שישראל תחיה בשלום עם שכנותיה?" למותר הוא לציין שנושא השלום עומד במרכזה של ההוויה הישראלית, במיוחד בתקופה רווית האלימות של השנים האחרונות. התפלגות התשובות מוצגת בלוח מס' 2.

לוח מס' 2: "האם חשוב או לא חשוב לך שמדינת ישראל תהיה מדינה שחיה בשלום עם שכנותיה?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
2.9%	2.5%	1.1%	0.8%	בכלל לא חשוב
0.2%	1.7%	2.1%	1.6%	די לא חשוב
1.7%	5.5%	8.4%	5.0%	באמצע
11.1%	7.7%	20.8%	14.5%	די חשוב
82.8%	82.6%	66.3%	77.8%	מאוד חשוב
1.2%	0.0%	1.3%	0.3%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	402	1,351	1,206	N

הנתונים המופיעים בלוח מס' 2 מראים כי גם ביחס לנושא השלום חלו שינויים קלים, בדומה לדפוס שנמצא ביחס לדמוקרטיה. כלומר, הייתה ירידה מסוימת בעמדות החיוביות כלפי השלום בין הצעירים היהודים (מ-92% ב-1998 ל-87% ב-2004), שעה שבקרב הערבים הסתמנה עלייה קטנה (מ-90% ל-94%). כלומר, ההפרש בין שתי הקבוצות עמד ב-2004 על 7%. כפי שניתן לראות, עיקר השינוי בין הצעירים היהודים נבע מכך שהייתה ירידה ניכרת בשיעור מי שמיחסים לשלום חשיבות רבה מאוד (מ-78% ל-66%), ועליה בשיעור אלה המייחסים לנושא זה רק חשיבות רבה למדי (מ-14.5% ל-22%), בדומה לדפוס השינוי שנמצא ביחס לחשיבות הדמוקרטיה. לעומת זאת, בנוער הערבי הייתה בקטגוריה זו עלייה קלה. אם נחבר את שתי הקטגוריות החיוביות, נמצא שבין הצעירים היהודים הייתה ירידה של כ-5% בעוד שבקרב הצעירים הערבים הייתה עלייה של כ-4%.

מגמת הירידה בקרב הצעירים היהודים בנושא זה, קטנה ככל שתהיה, מפתיעה למדי, שהרי לנוכח הסבל הרב שנגרם לחברה הישראלית בעטייה של האינתיפאדה, ניתן היה לצפות שהשאיפה לשלום תתחזק ולא תיחלש, כפי שאכן נמצא בקרב הצעירים הערבים (אם כי ניתן לשער כי השינוי החיובי נבע אצלם בעיקר מתוך הזדהות עם הסבל שנגרם

לאוכלוסייה הפלסטינית בשטחים על ידי כוחות הביטחון הישראליים). אנו ננסה להסביר ממצא זה, הנראה לכאורה תמוה, בשלב מאוחר יותר של הניתוח. עם זאת, יש להדגיש כי המדובר בשינויים קלים בלבד וכי בשתי התקופות לרוב המכריע של הצעירים בשתי הקבוצות היו עמדות חיוביות כלפי השלום בין ישראל ושכנותיה, בדומה לעמדותיהם החיוביות כלפי הדמוקרטיה.

ערך מרכזי אחר שהמרואיינים התבקשו לציין את מידת חשיבותו בעיניהם הוא הלאומיות. בנושא זה, נוסח השאלות שהוצגו למדגם היהודי והערבי לא היה זהה, ולכן נתייחס בעיקר להבדלים בין שני המועדים בתוך כל קבוצת לאום. במדגם היהודי המרואיינים התבקשו לציין את מידת החשיבות שהם מייחסים לשמירת אופייה של ישראל כמדינה יהודית⁹, שעה שבין הערבים השאלה התייחסה לחשיבות של הפיכת ישראל "למדינת כל אזרחיה". מכיוון שהערבים מייצגים, כאמור, מיעוט לאומי בתוך מדינת ישראל, ביסוד הרעיון של "מדינת כל אזרחיה" מונחת השאיפה לאפשר לערביי ישראל לממש את עקרון השוויון לא רק במישור של זכויותיהם האינדיבידואליות אלא גם במישור של זכויותיהם הקולקטיביות כמיעוט לאומי. התפלגויות התשובות לשתי השאלות ניתנות בלוח מס' 3.

לוח מס' 3: "האם חשוב או לא חשוב לך שמדינת ישראל תהיה : מדינה יהודית (מדגם יהודי) / מדינה לכל אזרחיה (מדגם ערבי)?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
4.3%	2.5%	3.3%	2.4%	בכלל לא חשוב
5.8%	1.2%	3.7%	3.8%	די לא חשוב
10.5%	2.7%	13.5%	10.2%	באמצע
22.0%	11.1%	17.4%	19.2%	די חשוב
56.5%	82.1%	61.8%	62.3%	מאוד חשוב
1.0%	0.5%	0.3%	2.2%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
400	407	1,206	1,351	N

הנתונים המובאים בלוח מס' 3 מראים שב 1998 החשיבות של ערך הלאומיות עבור היהודים הייתה גבוהה למדי (81.5% יחסו לערך זה חשיבות גבוהה מאד או די גבוהה), כאשר ב 2004 התוצאות היו דומות למדי (79%). עם זאת, החשיבות של ערך זה לא הגיעה

⁹ חשוב לזכור, בהקשר זה כי במגילת העצמאות שלה הוגדרה ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. יתר על כן, חוקים שונים שהתקבלו על ידי הכנסת, דוגמת חוק השבות, מיסדו וביססו את אופייה היהודי של מדינת ישראל.

לרמת החשיבות שהייתה באותו זמן לשני הערכים שנדונו לעיל (שלום ודמוקרטיה). באשר לחשיבות שמיחסת הקבוצה הערבית לכך שישראל תהיה מדינת כל אזרחיה, נראה שבנושא זה חל אצלם שינוי מסוים: ב-1998 93% מהם ייחסו לו חשיבות רבה מאד שעה שב-2006 עמד השיעור המקביל על 78.5% בלבד. שינוי זה עשוי לבטא את התגברות של תחושות התסכול בקרב ערביי ישראל, בעיקר מאז אירועי אוקטובר 2000. תחושות אלה הביאו כנראה להחלשת תהליך הישראליזציה שאפיין את ערביי ישראל בעבר, והתגברות תהליך הפלסטיניזציה בקרבם. עם זאת, חשוב להדגיש שגם כיום הרוב הגדול ביניהם דבק בשאיפה שישראל תהיה מדינת כל אזרחיה.

כסיכום ביניים, ניתן לקבוע כי ההבדלים שנצפו ביחס לעמדות כלפי הדמוקרטיה, השלום והלאומיות היו, בסך-הכול, קטנים למדי, כך שלא ניתן לדבר על שינויים מהותיים בעמדות של שתי הקבוצות בנושאים אלה בין שתי תקופות הזמן, כמו גם בין לבין עצמן.

בשלת השאלות שנדונו לעיל, נתנה למרואיינים האפשרות לציין את מידת החשיבות שהם מייחסים לדמוקרטיה, לשלום וללאומיות היהודית (או הערבית) באופן בלתי תלוי, כך שכל אחד מערכים אלו יכול היה, באופן תיאורטי, לזכות בתמיכה מלאה או כמעט מלאה, כפי שאכן הראו הממצאים שהבאנו. אולם מה קורה למעמדה של הדמוקרטיה בעיני הנוער הישראלי כאשר היא ניצבת ב"בתחרות"? כלומר, צריך לבחור בינה לבין ערכים מרכזיים אחרים. האם גם במקרה זה היא תופסת מקום מכובד בסולם הערכים של הנוער הישראלי? על מנת לענות על שאלה זו התבקשו המרואיינים לבחור את הערך החשוב ביותר בעיניהם מתוך רשימת ערכים שהוצגה בפניהם (ראה לוח מס' 4).

לוח מס' 4: "ומה הכי חשוב לך לגבי המדינה, האם חשוב לך שתהיה מדינה?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
1.0%	5.0%	1.1%	8.5%	שמבטיחה רמת חיים גבוהה
5.2%	3.5%	14.0%	4.3%	שמעניקה שוויון כלכלי בין האזרחים
9.8%	26.0%	9.5%	26.1%	דמוקרטיה
18.9%	4.8%	17.0%	18.1%	יהודית/ מדינת כל אזרחיה
6.9%	38.3%	26.3%	28.4%	שחיה בשלום עם שכנותיה
24.1%	18.8%	15.9%	11.3%	שמעניקה שוויון בזכויות פוליטיות וחברתיות
23.1%	0.0%	8.7%	0.0%	שיש בה שוויון בין נשים וגברים
6.1%	2.5%	3.7%	2.6%	כולם אותו דבר
4.7%	0.8%	3.8%	0.2%	אף אחד
0.2%	0.5%	0.0%	0.7%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	400	1,351	1,209	N

כהערה מקדימה נציין כי אחד הערכים שהוצגו בסקר של 2004 – "שוויון בין המינים" – לא נכלל ברשימת הערכים של הסקר משנת 1998, מה שמקשה על השוואת כלל רשימת הערכים בין שני המועדים, במיוחד כשמדובר באחוזים המוחלטים שקיבל כל אחד מהם. לפיכך נתייחס רק לדירוגים שלהם בשתי התקופות, וגם זאת תוך הסתייגות מסוימת, תוך שימת דגש על המיקום היחסי של 3 הערכים שנידונו לעיל – דמוקרטיה, שלום ולאומיות.

עיון בנתונים המתנייחים לסקר של 1998 מראה כי היהודים והערבים גם יחד דרגו את השלום והדמוקרטיה במקום הראשון והשני, בהתאמה. באשר ללאומיות, זו מופיעה במקום השלישי בקרב המדגם היהודי אך רק במקום החמישי, ובפער ניכר אחרי ערכי השלום והדמוקרטיה בין הערבים, שדרגו במקום השלישי את הערך של שוויון פוליטי וחברתי. אולם, לעניות דעתנו, המשמעות של ערך זה עבור המיעוט הערבי דומה ביותר לערך של "מדינת כל אזרחיה", כיוון שמימוש של ערך זה נועד בעיקר ליצור מצב של שוויון בין שני הלאומים, תוך ביטול ייחודה של ישראל כמדינה יהודית. מעניין כי הערך של שוויון פוליטי וחברתי מופיע במקום הרביעי בקרב הנוער היהודי, היינו, קרוב לדירוג שניתן לערך זה על ידי הנוער הערבי. מכל מקום, בניגוד למה שציפינו, דירוג שלושת הערכים הללו בשתי קבוצות הנוער היה דומה למדי באותה תקופה.

הממצאים המתייחסים לסקר של 2004 מצביעים על מספר שינויים משמעותיים בהשוואה לתוצאות שהתקבלו ב-1998. ראשית, שעה שהשלוש ממשיך להיות הערך המועדף בקרב היהודים, בין הערבים הוא צנח למקום החמישי. הבדל זה משקף, אל נכון, את השפעות האינתיפאדה הפלסטינית, שממנה סבלה בעיקר האוכלוסייה היהודית. שנית, הדמוקרטיה, שתפסה את המקום השני בשתי הקבוצות ב-1998, הידרדרה ב-2004 למקום החמישי במדגם היהודי ולמקום הרביעי במדגם הערבי. ממצא זה נותן חיזוק משמעותי להשערה כי המחויבות לדמוקרטיה נחלשת בזמנים של איום חיצוני, במיוחד כשהוא נתפס כאיום קיומי ברמת הלאום והפרט. את הירידה במעמדה של הדמוקרטיה בקרב הנוער הערבי אפשר להסביר כביטוי לאכזבה של ערביי ישראל מתפקודה של הדמוקרטיה הישראלית ביחס אליהם, במיוחד על רקע אירועי אוקטובר 2000, כמו גם ביחס לבני עמם החיים בשטחי הגדה ורצועת עזה.

את מקומה של הדמוקרטיה במקום השני תופס במדגם היהודי הערך של הלאומיות היהודית – ממצא המשקף את התחזקות הלאומיות בקרב הציבור היהודי בישראל – שעה שבין הערבים מדורג במקום השני הערך של שוויון בין המינים. הדירוג הגבוה של ערך זה במדגם הערבי, במיוחד בהשוואה לדירוגו הנמוך בין היהודים, משקף כנראה את שאיפת הנוער הערבי לשנות את המציאות הרווחת בחברה הערבית, במיוחד המוסלמית, שעדיין מתקשה לקבל את העיקרון של שוויון בין המינים. עם זאת, גם בין הערבים יש התחזקות של רוח הלאומיות, כפי שניתן להסיק מהדרוג הגבוה של הערך "שוויון פוליטי וחברתי", הממוקם במקום הראשון, והערך של "מדינת כל אזרחיה", המופיע במקום השלישי. מכל מקום, מנקודת הראות של הדיון הנוכחי, חשוב להדגיש את היחלשותה של הדמוקרטיה בקרב שתי הקבוצות הלאומיות גם יחד. עם זאת, ההשוואה בין ממצאי שני הסקרים היא, כאמור בעייתית, כיוון שנושא המגדר לא נכלל בסקר של 1998.

עד כה עסקנו בחשיבות שמייחס הנוער הישראלי לדמוקרטיה כערך כללי. אולם כפי שהראו מחקרים שונים שנערכו בישראל (פרס ויער-יוכטמן, 1998, ברזילי, יער-יוכטמן וסגל, 1994), כאשר מתרגמים את הדמוקרטיה מערך מופשט וכללי לנורמות ומצבים יותר ספציפיים, מתקבלות תוצאות שונות מבחינת שיעורי התמיכה בה. על רקע שיקול זה, נציג להלן סדרה של ממצאים המתייחסים לעמדותיו של הנוער הישראלי כלפי מספר נורמות ומצבים המבטאים את הרעיון הדמוקרטי בשתי התקופות.

השאלה הראשונה בסדרה זו נוסחה כלהלן: "האם חשוב לך שישראל תהיה מדינה שלכל הקבוצות שבה יש שוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות" (ראה לוח מס' 5).

לוח מס' 5: "האם חשוב או לא חשוב לך שמדינת ישראל תהיה מדינה שיש לכלל הקבוצות שבה שוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
2.2%	3.2%	2.1%	2.2%	בכלל לא חשוב
0.7%	1.5%	3.6%	2.2%	די לא חשוב
3.2%	5.9%	8.5%	8.5%	באמצע
11.3%	11.4%	22.9%	26.8%	די חשוב
81.6%	77.5%	61.7%	59.4%	מאוד חשוב
1.0%	0.5%	1.2%	0.9%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	404	1,351	1,212	N

כפי שניתן לראות בלוח מס' 5, החשיבות של עקרון השוויון בזכויות פוליטיות וחברתיות הייתה רבה ביותר בשתי הקבוצות, ללא הבדל משמעותי בין שתי התקופות. עם זאת, וכצפוי מקבוצת מיעוט הסובלת מאפליה על ידי הרוב, המחויבות לעקרון זה הייתה גבוהה יותר בקרב הציבור הערבי מאשר בציבור היהודי בשתי התקופות גם יחד. כך, ב-98 ייחסו לערך זה חשיבות 86% מהנוער היהודי ו-89% מהנוער הערבי, כאשר ב-2004 עמדו השיעורים המקבילים על 85% ו-93%. יתר על כן, למרות שרמת התמיכה בעיקרון זה בקרב הציבור היהודי הייתה גם היא גבוהה למדי, היא נמוכה יותר מהחשיבות המיוחסת לדמוקרטיה כערך כללי (92% ב-1998 ו-88% ב-2004). ממצא זה הולם את ההשערה כי כאשר בוחנים את היחס לנורמות הנגזרות מהדמוקרטיה, המחויבות כלפיהן נוטה לרדת בהשוואה למחויבות כלפי הדמוקרטיה כערך כללי. באשר להבדל בין שתי הקבוצות, הוא משקף, כאמור, את מעמד הנחות של הערבים כקבוצת מיעוט מופלית בחברה הישראלית התובעת לעצמה מעמד שווה לזה של הרוב היהודי במישור הזכויות האינדיבידואליות והקולקטיביות.

אבן הבוחן הבאה של מחויבות הנוער הישראלי לדמוקרטיה שונה מהקודמים לו בכך שהיא מעמתת באופן ישיר את חשיבות הדמוקרטיה מול חשיבות ביטחון המדינה. לשם כך, המרוויינים התבקשו להביע את מידת ההסכמה או ההתנגדות שלהם למשפט הבא: "די באיום הקל ביותר על ביטחון המדינה כדי להצדיק הגבלה רצינית של הדמוקרטיה". נקדים ונאמר ששאלה זו נכללה רק בסקר של 2004, אולם עבור הציבור היהודי יכולנו להשתמש בנתונים של סקר שבוצע בפברואר 1995 בקרב מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה היהודית הבוגרת במסגרת סקרי "מדד השלום" של מרכז תמי שטיינמץ שליד אוניברסיטת תל-אביב. השימוש בממצאי אותו סקר אפשר לנו לבחון האם ואיזה שינוי

התרחש בעמדות כלפי הדמוקרטיה בעשור האחרון בקרב הציבור היהודי. נוסף עוד כי
 בנייתו הממצאים של הסקר משנת 1995 לא נמצאו הבדלים משמעותיים בשאלה זו על פי
 קבוצות גיליות. מכל מקום, על מנת שהשוואה תהא יותר ברורה וטובה, התייחסנו
 בהשוואה זו לתוצאות שהתקבלו עבור קבוצת הגיל היותר מבוגרת בסקר של 2004 (ראה
 לוח מס' 6).

**לוח מס' 6: "האם אתה מסכים או מתנגד למשפט: די באיום הקל ביותר על בטחון
 המדינה כדי להצדיק הגבלה רצינית של הדמוקרטיה?"**

ערבים		יהודים			
2004	1998	2004		1998*	
19.8%	-	7.6%	7.4%**	15.0%	מסכים בהחלט
23.5%	-	25.4%	21.6%**	26.0%	די מסכים
35.8%	-	37.9%	35.4%**	24.0%	לא בטוח
13.3%	-	18.0%	21.3%**	22.0%	די מתנגד
7.7%	-	11.2%	14.3%**	13.0%	מתנגד בהחלט
100.1%	-	100.1%	100.0%	100.0%	סה"כ
405	-	1,344		1,219	N

* הנתונים מ-1995. ראה: יוחנן פרס ואפרים יוכטמן-יער "בין הסכמה ומחלוקת דמוקרטיה ושלוש בתודעה
 הישראלית". ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998.
 ** קבוצת הגיל 21-24.

התוצאות שהתקבלו עבור המגזר היהודי מראות כי על פי שאלה זו, רמת המחויבות
 לדמוקרטיה הייתה הרבה יותר נמוכה בהשוואה למה שנמצא על פי השאלות האחרות,
 ללא הבדל בין שני המועדים. כך, בסקר מ-1995 הציון הממוצע עמד על 54.0 וב-2004 על
 53.4 (בקרב הצעירים 21-24). ממצאים אלה הולמים את הטענה כי כאשר הדמוקרטיה
 נתפסת כעומדת בסתירה לערכים מרכזיים אחרים, דוגמת הביטחון הלאומי, התמיכה בה
 נחלשת במידה ניכרת. עם זאת, הם אינם תומכים באף אחת משתי ההשערות שהוצגו
 בראשית הראשית, בדבר היחלשות או התחזקות הדמוקרטיה במצבים של איום חיצוני.
 באשר למגזר הערבי, הנתונים שהתקבלו עבורו מפתיעים למדי. לא זו בלבד שגם במקרה
 זה המחויבות לדמוקרטיה נמוכה יותר בהשוואה לאבני הבוחן האחרות, אלא
 שהיא גם נופלת במידה ניכרת מהציון שהתקבל בקרב המגזר היהודי (41.5 לעומת 49.8,
 בהתאמה). ממצא זה תמוה במיוחד מכיוון שהשאלה בוחנת את התמיכה בדמוקרטיה
 כאשר זו מועמדת מול הביטחון של מדינת ישראל, שקיומו מתנהל תוך מאבק רווי דמים
 עם האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים.

בשאלה נוספת, השייכת לעולם תוכן משותף עם השאלה הקודמת, התבקשו המרואיינים להביע את מידת הסכמתם או התנגדותם למשפט הבא: "מספר מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה טוב יותר מכל החוקים והדיבורים". התשובות מוצגות בלוח מס' 7.

לוח מס' 7: "אמור לי בבקשה, האם כל אחד מהמשפטים שאקרא לך מתאר נכון אותך ואת דעותיך או לא מתאר נכון – מספר מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה יותר טוב מכל החוקים והדיבורים?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
20.6%	8.7%	12.1%	13.6%	לגמרי לא נכון
15.2%	20.0%	18.4%	25.0%	לא כל כך נכון
33.2%	37.1%	33.8%	35.0%	די נכון
26.0%	27.6%	33.2%	23.1%	נכון מאוד
4.9%	6.7%	2.4%	3.3%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	391	1,351	1,189	N

באופן כללי, התוצאות שהתקבלו דומות ביותר לאלה שנמצאו ביחס לשאלה הקודמת. כלומר, גם במקרה הנוכחי רמת המחויבות לדמוקרטיה נמוכה למדי, בשתי הקבוצות ובשני המועדים, כאשר רק מיעוט שוללים את הטענה כי מנהיגים חזקים עדיפים על שלטון החוק. הציונים הממוצעים מעידים אמנם כי בין שני מועדי הסקרים, הדבקות בדמוקרטיה נחלשה בקרב היהודים (מ-58% שהעדיפו מנהיגות חזקה ב-1998 ל-67% ב-2004) והתחזקה בין הערבים (מ-65% שהעדיפו מנהיגות חזקה ב-1998 ל-59% ב-2004), אך אלה הם שינויים קלים בלבד, שאינם משנים את הדפוס הכללי. נחזור ונציין כי בדומה למה שנמצא בשאלה הקודמת, גם במקרה זה העמדות שבטאו המרואיינים הערבים, כאשר למעלה ממחצית מהם העדיפו שלטון של "מנהיגות חזקה" על פני שלטון החוק, מפתיעות ביותר ומחייבות ליבון ודיון.

שאלה מרכזית נוספת בסדרת השאלות הבוחנת את עמדות הנוער הישראלי כלפי הדמוקרטיה באורח ישיר ביקשה את המרואיינים לענות על השאלה הבאה: "מה אתה מעדיף: ממשלה בלתי דמוקרטית שמעשיה ודעותיה מנוגדות לשלך, או ממשלה בלתי דמוקרטית שאתה מסכים עם דעותיה?" כלומר, המרואיין מתבקש לבחור בין ממשלה העושה את הראוי בעיניו לבין המחויבות שלו למשטר הדמוקרטי, גם במחיר מדיניות המנוגדת לשלו. מאחר ששאלה זו לא נכללה בסקר של 1998, נסתייע גם הפעם בנתוני

המחקר של פרס ויכטמן-יער, כפי שעשינו לעיל. את התשובות לשאלה ניתן לראות בלוח מס' 8.

לוח מס' 8: "מה אתה מעדיף: ממשלה דמוקרטית שדעותיה ומעשיה מנוגדים לדעותיך, או ממשלה לא דמוקרטית שאתה מסכים עם דעותיה?"

ערבים		יהודים			
2004	1998	2004		1998*	
29.3%	-	20.3%	17.4%**	19.0%	ממשלה לא דמוקרטית שאני מסכים עם דעותיה
41.7%	-	55.7%	56.6%**	62.0%	ממשלה דמוקרטית שדעותיה מנוגדות לשלי
29.0%	-	23.9%	25.9%**	19.0%	שתיהן גרועות בעיני באותה מידה
100.0%	-	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
393	-	1,324	671	1,217	N

* הנתונים מ-1995. ראה: יוחנן פרס ואפרים יוכטמן-יער "בין הסכמה ומחלוקת דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית". ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998.
** קבוצת הגיל 21-24.

ההשוואה בין הסקר משנת 1995 לבין ממצאי 2004 (המתייחסים, כאמור, רק לצעירים היהודים בקבוצת הגיל 21-24) מראה שבמהלך הזמן לא חל שינוי בשיעור המעדיפים ממשלה לא דמוקרטית – שיעור שהיה נמוך, יחסית, בשתי התקופות (19% בסקר הקודם ו-17% בסקר הנוכחי). יחד עם זאת, ניתן לראות שחלה ירידה מסוימת בשיעור התומכים בממשלה דמוקרטית (מ-62% ב-1995 ל-57% ב-2004), תוך עלייה במספרם של הגורסים כי שתי האופציות גרועות בעיניהם (מ-19% ל-26%). לנו נראה שהמעבר בין שתי הקטגוריות מבטא חוסר נחת ממדיניות הממשלה, אולם לא עד כדי נכונות לצדד בממשלה אחרת שתהא בלתי דמוקרטית.

באשר לעמדות של כלל הצעירים היהודים והערבים, שוב נמצא הבדל, אמנם לא גדול, לפיו המחויבות של הקבוצה הערבית למשטר דמוקרטי קטנה יותר מזו של הקבוצה היהודים. כך, 29% מהערבים מעדיפים ממשלה לא דמוקרטית שמדיניותה תואמת את דעותיהם לעומת 20% מבין היהודים החושבים באותו אופן. במקביל, שעה שבין הערבים 42% מצדדים בממשלה דמוקרטית גם אם מדיניותה מנוגדת לדעותיהם, בקרב היהודים מגיע שיעור החושבים כך ל-57%. להבדל זה יכולים להיות לפחות שני הסברים שונים, שאינם מוציאים זה את זה: אפשרות אחת היא כי עקב ניסיונם השלילי של ערביי ישראל עם המשטר הדמוקרטי בישראל, הם התאכזבו מהרעיון הדמוקרטי ומוכנים לתמוך גם

בממשלה בלתי דמוקרטית, ובלבד שזו תפעל לשיפור במצבם ולביטול מדיניות הקיפוח כלפיהם. אפשרות אחרת היא כי עמדות אלה משקפות את המציאות הרווחת בעולם הערבי בכללו, ושערביי ישראל הם חלק בלתי נפרד ממנו, שעדיין רחוק מלדגול ביצירת משטר דמוקרטי. בהקשר זה מן הראוי לציין כי קיימים מספר חוקרים ידועים הגורסים שהתרבות הערבית-מוסלמית אינה נוחה להתפתחות של משטרים דמוקרטיים, אם לנקוט בלשון המעטה.

השאלה האחרונה בסדרת השאלות הבוחנת את עמדות הנוער הישראלי ביחס לדמוקרטיה היא אולי החשובה ביותר כיוון שהיא מעמידה בפניו את מבחן המחויבות לאחת הזכויות הדמוקרטיות הבסיסיות המוקנות לאזרחי המדינה, היינו, זכות הבחירה. זכות זו כוללת, כמובן, הן את הזכות לבחור והן את הזכות להיבחר. במסגרת הסקר הנוכחי בחנו את העמדות כלפי הזכות השנייה, בהתאם לניסוח הבא: "באיזה מידה אתה מסכים או לא מסכים שיש לאסור על ערביי ישראל להיבחר לכנסת?" מסיבות מובנות, שאלה זו הוצגה רק למרואיינים היהודים. זאת ועוד: מאחר שהיא נשאלה רק בסקר של 2004, נסתייע גם הפעם בנתונים שנלקחו ממחקרם של פרס ויכטמן-יער (ראה לעיל). כמו במקרים האחרים בהם השתמשנו במחקר זה, לצורך ההשוואה עם סקר 2004, השתמשנו בנתונים המתאימים לקבוצה הגיל 21-24 בלבד. תוצאות ההשוואה מובאות בלוח מס' 9.

לוח מס' 9: "רק למדגם היהודי – באיזו מידה אתה מסכים או מתנגד לטענה הבאה: יש לאסור על ערביי ישראל להיבחר לכנסת?"

ערבים		יהודים			
2004	1998	2004	1998*		
-	-	34.5%	31.3%**	20.0%	מסכים בהחלט
-	-	16.5%	15.3%**	18.0%	מסכים
-	-	15.4%	16.9%**	15.0%	לא בטוח
-	-	15.6%	16.3%**	24.0%	מתנגד
-	-	18.0%	20.3%**	23.0%	מתנגד בהחלט
-	-	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
-	-	1,345		1,234	N

* הנתונים מ-1995. ראה: יוחנן פרס ואפרים יוכטמן-יער "בין הסכמה ומחלוקת – דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית". ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998.
** קבוצת הגיל 21-24

כפי שניתן לראות מלוח מס' 9, חלה ירידה משמעותית בהכרה של הצעירים היהודים בזכות של אזרחי ישראל הערבים להיבחר לכנסת. אמנם כבר ב-1995 היה מיעוט ניכר (38%) ששללו זכות בסיסית זאת, המעוגנת בחוק הישראלי, ופחות ממחצית (47%) הכירו

בה ללא סייג, אולם ב-2004 הגיע שיעור השוללים ל-47%, שעה ששיעור המכירים בזכות זו ירד ל-37% בלבד.

את הכרסום שחל במעמדם של ערביי ישראל בקרב הציבור היהודי ניתן להסביר, לפחות באופן חלקי, כתגובה לכך שהמגזר הערבי הזדהה במהלך כל שנות האינתיפאדה עם העמדות הפלסטיניות, ונאבק במדיניות הישראלית, ובכלל זה במלחמה נגד הטרור הערבי, באמצעות נציגיו בכנסת ובדרכים אחרות על מנת להביע את הזדהותו עם מצוקתם של הפלסטינים בשטחי הגדה ורצועת עזה. מבחינתו של הציבור היהודי, מעשים אלה היו בבחינת "תקיעת סכין בגב" והוכחה לכך שערביי ישראל אינם נאמנים למדינה בה הם אזרחים. כך או כך, נראה שהדמוקרטיה הישראלית התערערה ככל שהיא מתייחסת למעמדו של המיעוט הערבי החי בתוכה.

ב. אמון במוסדות

עד כה בחנו בדרכים שונות את עמדות הנוער הישראלי כלפי מושג הדמוקרטיה כשלעצמו, תוך שימת דגש על מידת המחויבות לרעיון הדמוקרטי ולעקרונות הנגזרים ממנו, כולל השוואה לערכים ושיקולים אחרים או אף מנוגדים. כידוע גם לכל מי שאינו מומחה במדעי המדינה, יכולת תפקודה של הדמוקרטיה מושתתת באופן מכריע על מערכת ענפה של מוסדות, במיוחד הרשות המחוקקת, המבצעת והשיפוטית. מנקודת הראות של הציבור הרחב, מוסדות אלה ואחרים מייצגים את "הדמוקרטיה בפעולה", ומחקרים שונים בישראל ובעולם הראו כי הלגיטימציה של המשטר הדמוקרטי תלויה במידה רבה באמון שיש לציבור כלפי מוסדות אלו. על רקע זה, בחרנו לצורך המחקר הנוכחי בשמונה מוסדות מרכזיים וביקשנו מהמרוואיינים לציין את מידת האמון שיש להם כלפי כל אחד מהם. רשימת המוסדות והציונים הממוצעים של רמת האמון שהם קיבלו, כולל הדירוגים שלהם, מופיעה בלוח מס' 10 (הלוחות המציגים את התפלגויות ציוני האמון באחוזים ניתנים בנספח המצורף).

לוח מס' 10: "לגבי כל אחד מהגופים או המוסדות הבאים, אבקשך לומר לי באיזו מידה יש לך אמון בהם (אתה סומך עליהם)?"

ערבים		יהודים		ממוצע	
2004	1998	2004	1998		
28.3%	55.6%	80.8%	83.4%	צה"ל	
46.5%	64.2%	60.8%	61.9%	משטרה	
61.2%	70.7%	57.3%	64.8%	מערכת המשפט	
34.9%	57.9%	33.0%	41.2%	הכנסת	
29.2%	47.4%	29.55	33.4%	המפלגות	
40.7%	61.1%	38.5%	38.3%	אמצעי התקשורת	
46.2%	67.25	37.1%	39.2%	ההסתדרות	
56.1%	76.7%	44.6%	44.2%	מוסדות הדת, כמו רבנות	
63.9%	0.0%	60.0%	0.0%	מערכת החינוך היסודית והתיכונית	
45.2%**	42.9%*	62.6%	49.1%**	47.7%*	ממוצע כללי

*בלי מערכת החינוך.
** עם מערכת החינוך.

הממצאים בלוח מס' 9 מצביעים על כמה תופעות בולטות, שבחלקן הן אף מפתיעות. ראשית, אנו רואים כי בשנת 1998 רמת האמון של הצעירים הערבים הייתה גבוהה יותר ביחס לכל המוסדות, להוציא את צה"ל, שהוא בבחינת "יוצא מן הכלל המאשר את הכלל", כיוון שמוסד זה זוכה מאז ומתמיד לרמת האמון הגבוהה ביותר של הציבור היהודי בישראל מבין כל המוסדות, שעה שמעמדו בקרב הציבור הערבי היה באורח עקבי פחות בהרבה, מסיבות מובנות. מכל מקום, ממוצע ציוני האמון מעבר לכל המוסדות עמד אז על 63 בקרב הערבים ו-51 בין היהודים, היינו, הפער הכולל בין רמות האמון של שתי הקבוצות בתקופה זו הגיע ל-12 נקודות. שנית, בשנת 2004 חלה ירידה ברמת האמון כלפי המוסדות בשתי הקבוצות, אולם שעה שביחס ליהודים הירידה הייתה קלה ביותר (מממוצע כולל של 51.0 ב-1998 ל-48 ב-2004, בקרב הערבים היא הייתה תלולה הרבה יותר (מ-63 ל-43), היינו פער של 20 נקודות. שלישית, להוציא את מעמדו של מוסד התקשורת בקרב הצעירים היהודים, ששמר על מקומו מבחינת הציון המוחלט ומקומו בדירוג בשתי התקופות, הירידה ברמת האמון חלה על כל המוסדות בשתי הקבוצות גם יחד.

מגמות אלה משקפות אל נכון את השינויים הדרסטיים שהתחוללו בין שתי התקופות הן מבחינת פוליטית וביטחונית והן מבחינה כלכלית וחברתית. עם זאת, יש צורך להסביר מדוע שינויים אלו השפיעו הרבה יותר על הערבים מאשר על היהודים הישראלים. ככלות

הכל, המחיר ששלמה האוכלוסייה היהודית בכל הנוגע למספר הקורבנות של הטרור הפלסטיני מאז פרוץ האינתיפאדה – כאלף הרוגים, ברובם אזרחים – היה גבוה לעין ערוך מזה של האוכלוסייה הישראלית-ערבית. על מנת להסביר מדוע הירידה ברמת האמון של אוכלוסייה זו הייתה כה תלולה, יש לזכור, כפי שציינו לעיל, כי בשנת 1998 נמשכו המאמצים לקדם את תהליך השלום במסגרת הסכמי אוסלו ושררה עדיין אופטימיות מסוימת כי השלום הוא בר-השגה. אולם מחקרים שונים מראים כי שעה שהציבור היהודי היה חצוי בעמדותיו לגבי המטרות והסיכויים למימושו של תהליך אוסלו, בציבור הערבי הוא זכה בתמיכה גורפת עד כדי קונצנזוס כמעט מלא. יתר על כן, מנקודת הראות של המגזר הערבי, קידום תהליך השלום היה חשוב לא פחות, ואולי אף יותר מאשר עבור הציבור היהודי כיוון שהוא היה קשור בשתי תקוות שונות אך קשורות זו בזו. ראשית, התקווה שהשלום יביא להגשמת השאיפות הלאומיות של העם הפלסטיני, שערביי ישראל מהווים כאמור חלק בלתי נפרד ממנו, באמצעות הקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית; שנית, הציפייה כי הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים יביא עמו שינוי מהותי במדיניות הישראלית כלפי המיעוט הערבי, כך שהוא יזכה ליתר שוויון בתחומים השונים, תוך ביטול האפליה הנהוגה ביחס אליו במישור המוסדי והבלתי-מוסדי גם יחד. ההתפתחויות השליליות שהתרחשו מאז אותה תקופה טפחו על פניהם של ערביי ישראל ושחקו את רמת הציפיות שהייתה להם ביחס לשתי המטרות גם יחד. יתר על כן, כפי שמראים סקרי "מדד השלום", אזרחי ישראל הערבים ישראל נוטים לתלות את עיקר האחריות להידרדרות במצב לצד הישראלי ולא לצד הפלסטיני, כאשר ברקע כל זאת קיימים בקרבם הזיכרונות הטריים של אירועי אוקטובר 2000, שהוזכרו לעיל. נראה, אפוא, שהירידה הדרסטית באמון של הנוער הערבי במוסדות המרכזיים של המדינה והחברה בישראל משקפת את האכזבה העמוקה של המיעוט הערבי מהתנפצות התקוות הגבוהות שהיו לו לפני שתהליך השלום התמוטט, כשאת מקומו תפס המאבק האלים בין ישראל לפלסטינים.

באשר לאוכלוסייה היהודית, יש מקום לשאול מדוע לנוכח התוצאות החמורות של האינתיפאדה לא הביאו בעיניה לפיחות גדול יותר במעמדם של המוסדות מכפי שקרה בפועל, היינו, ירידה כוללת של כ-4 נקודות בלבד בציוני האמון. כנקודת מוצא להסבר, יש להביא בחשבון כבר ב-1998 רמת האמון הכוללת, עם ציון של 51 מתוך 100, הייתה ירודה ביותר, וכפי שראינו, היא הייתה אז אף נמוכה במידה ניכרת מזו של המגזר הערבי, שציון האמון שלו הגיע ל-63. כלומר, השאלה הרלבנטית היא מדוע רמת האמון של הציבור היהודי הייתה כה נמוכה עוד באותה תקופה, כך שהטווח של פוטנציאל הירידה מאותה רמה היה מצומצם באופן יחסי. לעניות דעתנו, הגורם העיקרי לאמון המוגבל שהביע הציבור היהודי במוסדות המדינה והחברה כבר ב-1998 נעוץ בשסע העמוק שנוצר בקרבם בעקבות החתימה על הסכמי אוסלו והויכוח המר שהתחולל סביבם. בעוד שערביי ישראל ראו בהסכמים אלה, כאמור, בסיס להגשמת שאיפותיהם הלאומיות ולשיפור מהותי

במעמד הנחות כפלסטינים אזרחי ישראל, הקהילה היהודית התפלגה לשני מחנות יריבים, שווים פחות או יותר בגודלם, של תומכי אוסלו (השמאל) ומתנגדיו (הימין). השסע בין שני המחנות, שהגיע לשיאו ברצח ראש הממשלה יצחק רבין בנובמבר 1995, איים על יציבותו של המשטר הדמוקרטי וישראל, וכפועל יוצא מכך, על המוסדות המייצגים אותו. זאת ועוד: מעבר לויכוח האידיאולוגי סביבו, תהליך שלום היה מלווה, מאז החתימה על הסכם אוסלו הראשון בספטמבר 1993, בפיגועי טרור פלסטיני שבוצעו בחלקם הגדול במקומות יישוב שבתוך הקו הירוק, ושגרמו למותם של מאות ישראלים, רובם הגדול אזרחים, במשך זמן רב לפני שהחלה האינתיפאדה הפלסטינית השנייה ("אינתיפאדת אל-אקצה") בשלהי שנת 2000. התדרדרות שחלה במצב הביטחון האישי והלאומי כתוצאה ממעשי הטרור הייתה כנראה גורם כבד משקל שתרים לערעור באמון של הציבור היהודי במוסדות המרכזיים של החברה והמדינה לאורך השנים מאז החל תהליך אוסלו. מכל מקום, כאשר משווים את רמת האמון בשנת 1998 לזו שנמצאה בסקרים משנת 1994 ו-1995, מסתבר שבין שני המועדים ירדה רמת האמון מ-69 ל-51.0, ירידה בשיעור של 18 נקודות¹⁰: יתר על כן, השוואה בין השנים 1994 ו-1995 מלמדת כי גם בפרק זמן קצר זה הייתה ירידה קלה ברמת האמון. כך, ב-1994 הגיע הממוצע הכולל ל-70.0 וב-1995 ל-67. מנתונים אלה ניתן לראות את הירידה ברמת האמון בין השנים 1998 ו-2004 כהמשך של מגמה שהחלה, לפחות, ב-1994, סמוך לחתימה על הסכם אוסלו הראשון. יחד עם זאת, בהתחשב בתוצאות הקשות של אינתיפאדת אל-אקצה, הן במישור הביטחוני והן במישור הכלכלי, אפשר לטעון כי הירידה שחלה ברמת האמון מאז שזו החלה הייתה מתונה, יחסית למה שניתן היה לצפות. כעדות המחזקת אינטרפרטציה זאת ניתן לראות בתשובות שהתקבלו לטענה הבאה: "ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים" (ראה לוח מס' 11).

לוח מס' 11: "ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
20.9%	11.0%	7.7%	7.52%	לגמרי לא נכון
19.9%	12.5%	17.2%	16.63%	לא כל כך נכון
22.9%	20.7%	23.6%	22.6%	די נכון
29.0%	50.6%	48.6%	53.9%	נכון מאוד
7.4%	5.2%	2.9%	1.4%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ

¹⁰ מכיוון שרשימת המוסדות בשני הסקרים לא הייתה חופפת במלואה, כללנו לצורך השוואה רק את המוסדות שהופיעו בשניהם: צה"ל, מערכת המשפט, הכנסת, והמפלגות. מן הראוי לציין כי הירידה בציוני האמון חלה על כל ארבע המוסדות.

407	401	1,351	1,210	N
-----	-----	-------	-------	---

הנתונים המתייחסים לצעירים היהודים מראים כי בשתי התקופות, הרוב הגדול הסכימו עם הקביעה כי ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים. אמנם, כצפוי, שיעור ההסכמה ירד במידה מסוימת בין שתי התקופות (מ-76% ל-72%), אך זהו שיעור ירידה מתון יחסית, בדומה למה שנמצא ביחס לאמון במוסדות, במיוחד בהתחשב במספר הנפגעים הרב כתוצאה מהאינתיפאדה. זאת ועוד: ייתכן כי העמדות בנושא זה הושפעו מהדיווחים התכופים בתקשורת הישראלית על התחזקות מגמות האנטישמיות במקומות שונים בעולם, בעיקר בחלק מארצות אירופה, דוגמת צרפת. כך או כך, נראה שפיגועי הטרור שהתרחשו בשנות ה-90, והתעצמו בראשית שנות האלפיים, לא ערערו במידה משמעותית את תחושת הביטחון של הנוער היהודי בישראל.

הממצאים שהתקבלו ביחס לשאלה זו בקרב הצעירים הערבים מעניינים ביותר. מכיוון שהשאלה כוונה לביטחון שישראל מעניקה לתושביה היהודים, ניתן להתייחס לתשובות של המשיבים הערבים כהערכות של מי שאינו צד בעניין הבוחן את המצב ללא מעורבות. מסתבר, שבסקר הראשון התשובות של הצעירים לא היו שונות במידה ניכרת מאלה של הצעירים היהודים וגם הם סברו ברובם הגדול (כ-71%) שישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים. אולם בניגוד לירידה המתונה שנמצאה ביחס לשאלה זו ב-2004 בקרב היהודים, היא הייתה ניכרת הרבה יותר בין הצעירים הערבים, כאשר רק 52% השיבו בחיוב, היינו, פער של 20% כמעט. כיצד ניתן להסביר מגמה זו? תשובה חלקית על כך ניתן לקבל מסקרי "מדד השלום" שהראו כי ערביי ישראל נוטים להעריך ביתר חומרה את הפגיעה של האינתיפאדה במוראל של החברה הישראלית. כך, לדוגמא, בספטמבר 2003 הוצגו למרואיינים היהודים והערבים שתי שאלות בנושא זה:

"כיום, במלאת שלוש שנים לפרוץ האינתיפאדה השנייה, איך להערכתך מתמודדת החברה הישראלית עם האלימות המתמשכת?"

"אם מצב האלימות הנוכחי ימשיך לאורך זמן, איזו משתי החברות – הישראלית או הפלסטינית – תוכל להערכתך להחזיק זמן רב יותר מבחינת החוסן הפנימי שלה?"

לשאלה הראשונה השיבו 16% מהמרואיינים הערבים כי ישראל מתמודדת עם המצב טוב מאוד או די טוב ו-79% כי היא מתמודדת רע מאוד או רע. הנתונים המקבילים בקרב המדגם היהודי היו 53%-ו-42%. דפוס דומה של תשובות התקבל ביחס לשאלה השנייה, במדגם הערבי השיבו 51.5% שלחברה הפלסטינית יש חוסן לאומי רב יותר, 26.5% חשבו שלחברה הישראלית יש חוסן רב יותר ו-15% העריכו כי לשתי החברות יש אותה מידה של חוסן לאומי (4% העריכו כי אף אחת משתי החברות לא תוכל להחזיק מעמד לאורך זמן במצב כזה, ו-3% לא ידעו. בין המרואיינים הישראלים התשובות המקבילות התפלגו כלהלן: 59.5%, 19%, 8%, 3%-ו-10%. ממצאים אלה מראים באורח חד משמעי כי ערביי

ישראל אכן נוטים להעריך את השפעת האינתיפאדה על המורל והחוסן והלאומי של החברה הישראלית כחמורה הרבה יותר מכפי שהשפעה זאת מוערכת על ידי הציבור היהודי. הבדלים אלה עשויים להסביר את הפער הגדול שנמצא בין שתי הקבוצות בסקר של 2004 ביחס לשאלה האם ישראל היא "המקום הבטוח ביותר ליהודים".

מעבר למגמה הירידה ברמת האמון של הצעירים הערבים והיהודים במערכת המוסדית, הנתונים בלוח מס' 9 מראים כי היחס של שתי הקבוצות למוסדות השונים אינו אחיד, בין אם מדובר בתקופה של 1998 או של 2004. עיון בנתונים המתייחסים לערבים מראה ששני הגופים שזכו באמון הרב ביותר ב-1998 היו מוסדות הדת והמשפט. מוסדות אלה אף שמרו על מקומם הגבוה גם בשנת 2004, אם כי תוך חילופי מקומות: מוסדות הדת דורגו במקום הראשון ב-1998 ובמקום השני ב-2004, שעה שמערכת המשפט עלתה מהמקום השני לראשון. הדירוג הגבוה של מוסדות הדת אינו צריך להפתיע, כיוון שעל פי חוקי מדינת ישראל, בכל נושאי הדת יש לבני הדתות השונות אוטונומיה מלאה, ללא התערבות מבחוץ. באשר למערכת המשפט, נראה שהיא נתפסת על ידי המיעוט הערבי כשוויונית והוגנת יחסית, לפחות בהשוואה למוסדות השלטון האחרים. מסיבה זו, כנראה, גם ההסתדרות דורגה על ידי המגזר הערבי במקום גבוה יחסית בשתי התקופות – מקום שלישי ב-1998 ורביעי ב-2004. עם זאת, חשוב להדגיש שביחס לכל שלושת המוסדות האלה הייתה ירידה ניכרת ברמת האמון, כחלק ממגמת הירידה הכללית שעמדנו עליה לעיל.

באשר לשני המוסדות המייצגים את כוחות הביטחון של ישראל – צה"ל והמשטרה – מפתיע במיוחד הוא מעמדה הגבוה של המשטרה בשתי התקופות: מקום רביעי בשנת 1998 ושלישי ב-2004. בהקשר זה יש לזכור כי עיקר החיכוכים של מערכת השלטון הישראלית עם האוכלוסייה הערבית בא לידי ביטוי במגעים שלה עם המשטרה. לחיכוכים אלה יש אמנם היסטוריה ארוכה, אך שיאם הגיע, כאמור, באירועי אוקטובר 2000, כאשר המשטרה ירתה והרגה 12 אזרחים ערבים. קשה לבין, אפוא, כיצד היא שמרה על מעמדה הגבוה, למרות שגם במקרה שלה נרשמה ירידה תלולה בציון המוחלט של רמת האמון. לעומת המשטרה, מיקומו הנמוך של הצבא (מקום שביעי ב-1998 ושמיני (אחרון) ב-2004 היה צפוי, במיוחד על רקע התפקיד שהוא ממלא במאבק עם הפלסטינים בשטחים, ובכלל זה איוש מחסומים, הטלת סגרים ומלחמה בלתי פוסקת בפעילי טרור שגובה לעתים קרובות גם קורבנות ברב האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית.

אשר לדירוגי האמון שנמצאו בקרב הצעירים היהודים, ניתן לראות שהם אינם מפתיעים, בדרך כלל. כבר עמדנו על כך שצה"ל הוא המוסד הזוכה באופן עקבי במידת האמון הרבה ביותר בציבור היהודי, וזאת משתי סיבות עיקריות ומשלימות זו את זו. ראשית, הוא מופקד על הנושא החשוב ביותר מבחינתו של ציבור זה, היינו, הביטחון הלאומי. שנית,

הוא מייצג בעיני הציבור היהודי גוף ממלכתי, חסר פניות מפלגתיות, הפועל למען המדינה והעם על כל חלקיו. גם את מיקומה הגבוה יחסית של המשטרה ניתן לייחס לסיבות אלה. את השיפור שחל בדירוג שלה, ממקום רביעי ב-1998 למקום שני ב-2004 ניתן לייחס לעובדה שבעקבות האינתיפאדה וריבוי פיגועי הטרור, הוטל על המשטרה למלא תפקידים בעלי אופי ביטחוני בתחום המאבק בטרור, בנוסף לתפקידים המסורתיים שהיא ממלאת, מה שהעלה את קרנה בעיני הציבור. מערכת המשפט, הגם שאינה עוסקת בענייני ביטחון, נתפסת גם היא, כמו הצבא והמשטרה, כמייצגת של שלטון החוק, ללא משוא פנים על רקע זה או אחר, ומכאן דירוג האמון הגבוה שניתן לה.

לבסוף, נציין עוד כי שלושת המוסדות האחרים – התקשורת, הכנסת והמפלגות – דורגו במקומות דומים או אף זהים על ידי שתי הקבוצות. מבין השלושה, בולט הדירוג הנמוך של הכנסת והמפלגות בשתי התקופות גם יחד. במקרה של מוסדות אלה חשוב לעמוד גם על ציוני האמון המוחלטים שניתנו להם, במיוחד בסקר האחרון. כך, בין הערבים עמדו שיעורי האמון בכנסת על 35% ושל המפלגות על 29%, ובין היהודים על 33% ו-29.5%. מספרים אלה מצביעים על היקף רחב של חוסר אמון השורר בקרב הנוער הערבי והיהודי גם יחד כלפי שני הגופים המרכזיים האמורים לייצג אותם במערכת הפוליטית.

ג. מעורבות ודפוסי התנהגות פוליטית

בספרות המקצועית רווחת הטענה שמצב מעין זה עשוי לבטא תחושות של אדישות וניכור ולגרום לערעור הלגיטימיות של המשטר, דווקא כאשר הוא נאלץ להתמודד עם בעיות קשות מבפנים ומבחוץ. האם אומנם טענה זו תופסת לגבי העמדות של הצעירים הערבים והיהודים בישראל? בכדי לבחון אפשרות זו התבקשו המרואיינים להסכים או להתנגד למשפט הבא: "חשוב לי להשפיע על מה שקורה במדינה?" את התפלגות התשובות ניתן לראות בלוח מס' 12.

לוח מס' 12: "מאוד חשוב לי להשפיע על מה שקורה כאן במדינה?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
8.6%	7.7%	6.7%	6.7%	לגמרי לא נכון
13.5%	17.7%	18.9%	18.7%	לא כל כך נכון
33.7%	30.7%	33.3%	37.5%	די נכון
39.1%	40.7%	39.2%	35.4%	נכון מאוד
5.2%	6.2%	1.9%	1.7%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
407	401	1,351	1,208	N

הממצאים המובאים בלוח מס' 11 מראים באורח חד-משמעי כי חוסר האמון הקיים כלפי המפלגות והכנסת אינו מבטא תחושות של ניכור מהמערכת הפוליטית אלא ההיפך מכך: שתי קבוצות הצעירים ציינו במידה שווה כי נכון מאוד, או די נכון, שחשוב להן להשפיע על מה שקורה במדינה, הן ב-1998 והן ב-2004. כלומר, רוב מכריע של הנוער היהודי והערבי כן מעוניין להשפיע ולא להתנער מהמערכת הפוליטית, וכי חוסר האמון שלו מכוון כנראה כלפי המפלגות הקיימות והאופן שבו הן מייצגות אותו במסגרת תפקודן בכנסת, בין אם כחלק מהקואליציה או מהאופוזיציה. לעניות דעתנו זהו ממצא חשוב ביותר המעיד כי למרות מעמדם הרעוע של מוסדות אלה, העובדה שלצעירים היהודים והערבים יש עניין להשפיע על המתרחש במדינה פירושה שהדור הצעיר אינו אדיש או מנוכר, כי שניתן היה לצפות.

חברה מרובת שסעים דוגמת החברה הישראלית, היא חממה טבעית להיווצרותם של דפוסי מחאה שונים, בחלקם חוץ-פרלמנטאריים. תופעות של מחאה הן סבירות ביותר לאור הממצאים המעידים על רמת האמון הנמוכה של הציבור הישראלי במוסדות השלטון, במיוחד במפלגות ובכנסת, כפי שראינו זה עתה. מנקודת הראות של יציבות המשטר הדמוקרטי, השאלה המתבקשת היא עד כמה תומך הציבור בדרכי מחאה בלתי חוקיות בכלל, ואלימות בפרט, שכן תמיכה רחבה בדפוסי מחאה מסוג זה עשויים לעודד את השימוש בהם ולערער כתוצאה מכך את יציבות המשטר ומוסדות השלטון. על מנת לבחון סוגיה זו, הצגנו בפני המרואיינים את השאלה הבאה:

"האם לאזרחים החושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל, מותר לדעתך:

- א. למחות במסגרת החוק (למשל: לארגן עצומות המונית ולהפגין ברישיון)?
- ב. לנקוט בשיטות של מרי אזרחי (למשל: להפגין ללא רישיון, לא לשלם מסים, לסרב לשרת בצבא)?
- ג. לנקוט אפילו בשיטות של מרי אזרחי אלים (למשל: להתנגד בכוח לפינוי יישובים)?"

ההתפלגויות של התשובות לשאלה זו מוצגות בלוחות מס' 13א, 13ב, 13ג. כהערה מקדימה, מן הראוי לציין כי האופן בו מנוסחת השאלה מכוון יותר למרואיינים היהודים, כשברקע עומד השסע בין ימין ושמאל, כפי שניתן לראות מהדוגמאות של סירוב לשרת בצבא והתנגדות בכוח לפינוי יישובים. מסיבה זו יש צורך להתייחס לממצאים הנוגעים למגזר הערבי בזהירות מסוימת.

לוח מס' 13א': "האם לאזרחים שחושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל, מותר לדעתך: למחות במסגרת החוק, למשל לארגן עצומות המוניות ולהפגין ברישיון?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
76.2%	69.5%	80.2%	85.1%	כן
23.8%	30.5%	19.8%	14.9%	לא
0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
404	381	1,341	1,211	N

לוח 13ב': "לנקוט שיטות של מרי אזרחי לא אלים (למשל: להפגין ללא רישיון, לא לשלם מיסים, לסרב לשרת בצבא וכד')?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
46.4%	28.5%	27.9%	19.8%	כן
53.65	71.5%	72.1%	80.2%	לא
0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
405	382	1,338	1,309	N

לוח מס' 13ג': "לנקוט אפילו שיטות של מרי אזרחי?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
15.3%	15.4%	23.7%	8.7%	כן
84.7%	84.6%	76.3%	91.3%	לא
0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ
404	402	1,336	1,209	N

הממצאים המתייחסים לצעירים היהודים מראים כי הרוב הגדול ביניהם נוטה לתמוך רק בדרכי מחאה חוקיות, וזאת בשתי התקופות. מבחינת חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית ניתן לראות בממצאים אלה גילוי חיובי, כיוון שמחאה לגיטימית היא זכות אזרחית טבעית ועצם הנכונות לתמוך בה עשויה להעיד על מעורבות ואכפתיות. עם זאת, שאר

הנתונים אינם כה מעודדים מבחינת המחויבות לדמוקרטיה. כבר ב-1998 אנו מוצאים שכ-20% מהצעירים היהודים מצדדים גם בדרכי מחאה בלתי לגליות שאינן אלימות, וקרוב ל-10% מוכנים אף לתמוך באמצעים אלימים. אם נתרגם אחוזים אלה למספרים מוחלטים מתוך מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל, נגיע לסדרי גודל של עשרות אלפים, ואולי יותר, התומכים עקרונית בשימוש באמצעים מסוג זה. יתר על כן, מגמה זו התחזקה בשנת 2004, כאשר שיעור התמיכה במחאה חוקית ירד, שעה ששיעור התמיכה במחאה בלתי חוקית שאינה אלימה עלה ל-28.5% ובמחאה אלימה ל-24%. כלומר, הנכונות לתמוך בצורה הקיצונית יותר של מחאה עלתה בשיעור של 140%, כך שההבחנה בין שתי דרכי המחאה הבלתי חוקיות הצטמצמה עד כדי פער של 4% בלבד. מן המותר לציין כי המספרים המוחלטים המסתתרים מאחורי אחוזים אלה גבוהים ביותר. אומנם ניתן לבוא ולטעון כי שני המדגמים עליהם מבוססים ממצאי הסקרים שהבאנו אינם מייצגים את כלל האוכלוסייה הבוגרת. אולם גם אם נניח שהעמדות של מרואיינים מבוגרים יותר הן יותר מתונות, שתי קבוצות הגיל המיוצגות בסקרים אלה גדולות ביותר. מה שחשוב אולי עוד יותר לצורך הדיון הנוכחי הוא האזכור שהסיכויים לשימוש באמצעי אלימות גבוהים יותר בקרב צעירים מאשר בקרב מבוגרים, כפי שמעידים מחקרים רבים שנעשו בארץ ובעולם.

על מנת להסביר את השיעורים הגבוהים של תמיכה בדפוסי מחאה בלתי חוקיים ואף אלימים בקרב הצעירים היהודים, יש להביא בחשבון את הויכוח המר המתנהל מזה זמן רב בכלל הציבור היהודי סביב הנושא של פינוי ההתנחלויות משטחי הגדה ורצועת עזה. הסקרים השונים שנערכו ביחס לסוגיה זו בשנים האחרונות מראים באורח עקבי כי הרוב הגדול של אזרחי ישראל היהודים תומכים בפינוי ההתנחלויות, אם כי לא את כולן. מול רוב זה ניצב מיעוט, אמנם לא מבוטל, שהתנגדותו לפינוי התנחלויות, בין אם מסיבות אידיאולוגיות או מסיבות אחרות, היא בבחינת "ייהרג ובל יעבור". בהקשר זה יש לזכור כי ציבור זה, שהגרעין הקשה שלו מורכב מתושבי ההתנחלויות עצמם ומקבוצות הקרובות מבחינה אידיאולוגית בתוך ישראל של הקו הירוק, בעיקר חרדים ודתיים לאומיים, הוא שהצמיח מתוכו את רוצחו של יצחק רבין. מכאן, שאין להתייחס לממצאים של הסקר הנוכחי כלאחר יד.

בכפוף להסתייגות שצוינה לעיל, גם הממצאים שהתקבלו עבור הצעירים הערבים אינם מעודדים ביותר. אמנם בניגוד למגמה שנמצאה בקרב הצעירים היהודים, בקבוצה זו היה דווקא גידול מסוים בשיעור התמיכה בצורות מחאה לגליות – מ-70% ב-1998 ל-76% ב-2004, ולא חל שינוי ברמת התמיכה בדפוסי מחאה אלימה, אך גם בקבוצה זו הייתה עלייה משמעותית ביותר בתמיכה במחאה בלתי חוקית שאינה אלימה (מ-28.5% ל-46%). יתר על כן, ייתכן שהעדר השינוי ביחס למחאה האלימה נובע מהחשש השורר בקרב האוכלוסייה הערבית להביע תמיכה גלויה באמצעי זה בעקבות אירועי הדמים של

אוקטובר 2000, עליהם עמדנו לעיל. בנוסף, יש להניח כי לערביי ישראל קשה להזדהות עם האירוע שהובא כדוגמא לשימוש במרי אזרחי אלים – התנגדות בכוח לפינוי התנחלויות – כיוון שרובם ככולם תומכים בפינוי מעין זה. מכל מקום, גם ברמתו הנוכחית (כ-15%), שיעור התמיכה במרי אזרחי אלים גבוה למדי גם בקרב הצעירים הערבים.

המגמות שהתגלו ביחס לשאלת התמיכה בדפוסי מחאה בלתי לגליים מופיעות ביתר שאת כאשר בוחנים את הערכות הרווחות בקרב הציבור הישראלי כלפי האפשרות של הישנות המקרה של רצח מנהיג פוליטי בישראל, כמו במקרה של רצח יצחק רבין בנובמבר 1995. לשאלה: "מה הסיכוי, לדעתך, שיקרה בישראל שוב רצח של מנהיג פוליטי, כמו רצח יצחק רבין?" אנו מוצאים שכבר בשנת 1998 רק רוב קטן מהנוער היהודי (52.2%) האמינו שהסיכויים לכך נמוכים מאד (18.1%) או די נמוכים (34.2%), שעה ש-44.3% סברו כי הסיכויים למקרה כזה הם די גבוהים (34%) או גבוהים מאוד (11.3%). (2.5% לא ידעו). הערכות פסימיות אלה התחזקו בשנת 2004, כאשר רק מיעוט קטן (24.3%) האמינו כי הסיכוי לרצח פוליטי בישראל הוא נמוך מאד (8%) או די נמוך (16.3%), לעומת רוב ניכר (71.3%) שהעריך כי הסיכוי למקרה כזה הוא די גבוה (29.2%) או גבוה מאד (42.1%). נתונים אלה מעידים כי התחדדות השסע ביו מחנות הימין והשמאל בחברה הישראלית חיזקה במידה ניכרת את החששות של היהודי הישראלי כי הטראומה של רצח רבין עלולה להישנות. אמנם בשאלה לא צוין שם ספציפי של מנהיג פוליטי, אך לכל המתמצא במציאות הפוליטית של החברה הישראלית, ברור כי כאשר מדובר ברצח פוליטי השם שחושבים עליו בראש וראשונה הוא זה של אריאל שרון, ראש הממשלה הנוכחי. זאת, כיוון שעל רקע תוכניתו לפינוי חד-צדדי של ההתיישבות היהודית ברצועת עזה, כפי שהוצעה בחודש אפריל 2004, הוא הפך להיות ליעד הביקורת המרכזי של מחנה הימין הרדיקאלי בישראל.

התבוננות בתשובות שנתנו לשאלה זו בקרב הנוער הערבי מצביעות על מגמות שונות מאלה שנמצאו בתוך הנוער הערבי. כך, אמנם בשנת 1998 ההערכות להישנות המקרה של רצח פוליטי בין הצעירים הערבים היו דומות לאלו שנמצאו בין הצעירים היהודים, כאשר 47.5% מהראשונים האמינו כי הסיכויים לכך הם די גבוהים (26.7%) או גבוהים מאד (21.8%). אולם הערכות אלה התמתנו במידה מסוימת ב-2004, כאשר 41.5% מהערבים סברו כי הסיכוי לרצח פוליטי הוא די גבוה (23.6%) או גבוה מאד (17.9%). השאר התחלקו בין אלו המאמינים כי הסיכוי לכך הוא נמוך מאד (16.2%) או די נמוך (12%) ואלו שלא יכלו להעריך (30.2%).

ההנחה המקובלת בקרב המנהיגות הפוליטית ומומחים מקרב העולם האקדמי בישראל היא כי רצח רבין היה בבחינת חוויה טראומתית שזעזעה את החברה הישראלית ואת אושיות המשטר הדמוקרטי שלה. לנוכח ההערכה הרווחת כי הסיכויים להישנות מקרה

דומה של רצח פוליטי הם גבוהים ביותר, מצאנו לנחוץ לבחון כיצד השפיע הזמן שחלף על האופן שבו זוכרים הצעירים של היום את הרצח של אז? מן הראוי לזכור, בהקשר לכך, כי הסקר הראשון נערך כ-3 שנים לאחר הרצח, והסקר האחרון כ-9 שנים לאחר מכן. כלומר, השייכים לקבוצת הגיל של 15-18 בסקר של 2004 היו בניי 9-6 בזמן הרצח, שעה שבני קבוצת הגיל של 21-24 בסקר האחרון היו אז בני 15-12. השאלה שהוצגה בעניין זה ואופני התשובה נוסחו כמוצג בלוח מס' 14.

לוח מס' 14: "איזה משפט מתאר טוב יותר את הרגשתך לגבי רצח רבין?"

ערבים		יהודים		
2004	1998	2004	1998	
37.1%	49.1%	38.5%	25.8%	1. עבורי רצח רבין הוא אירוע עצוב, כמו כל רצח, אך הוא לא השפיע על יחסי למדינה.
34.4%	30.0%	49.7%	61.1%	2. רצח רבין הוא נקודת שבר שמערערת את בטחוני בחברה הישראלית.
22.4%	15.4%	8.1%	10.5%	3. עבורי רצח רבין הוא נקודת שבר, כאילו "נגמרה לי המדינה".
6.1%	5.5%	3.6%	2.7%	4. לא יודע
100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סה"כ

ההתפלגויות בלוח מס' 14 מראות שב-1998, היינו 3 שנים לאחר הרצח, השפעת הרצח הייתה ניכרת ביותר, כאשר למעלה מ-60% מהצעירים היהודים ציינו כי הרצח ערער את ביטחונם בחברה הישראלית, לעומת כרבע שעבורם רצח רבין היה מקרה עצוב, אך לא עד כדי כך שהוא השפיע על יחסם למדינה. עם זאת, חשוב להדגיש שרק מיעוט קטן ביותר – 10.5% – התייחסו לרצח רבין כנקודת שבר שגרמה לאבדן האמון שלהם במדינה. מעניין לציין כי דפוס זה של תגובות אפיינ את שתי קבוצות הגיל של הנוער היהודי. התבוננות בממצאים שהתקבלו בסקר של 2004 מלמדת כי במהלך השנים חלה התמתנות מסוימת באופן שבו נתפס רצח רבין. אמנם התגובה השכיחה, היינו, שהרצח ערער את הביטחון במדינה, הייתה זהה לזו ששררה ב 1998, אך היא ירדה לשיעור של 50%, שעה ששיעור אלה שעבורם הרצח לא היה בבחינת אירוע יוצא דופן עלה ל-38.6%. יתר על כן, גם בשיעור אלה שעבורם המקרה הביא להרגשה כאלו "נגמרה לי המדינה", שיעור שהיה

נמוך מלכתחילה, הייתה ירידה קלה, כך שהוא עמד על 8% בלבד. השוואה על פי קבוצות הגיל מלמדת שמגמת ההתמתנות חלה על שתי הקבוצות, אך היא בולטת יותר בקבוצת הגיל הצעירה. את ההסבר לכך ניתן לייחס לעובדה שחויית הרצח בקרב מי שהיו בני 6-9 בזמן שהוא קרה הייתה בבחינת זיכרון מעומעם בלבד.

התבוננות בהתפלגות התשובות שהתקבלו בקרב הנוער הערבי מצביע על דפוס שונה של תגובות. ב-1998, התגובה השכיחה (49.1%) הייתה כי רצח רבין היה אירוע עצוב, כמו כל רצח. אמנם גם ב-2004 זו הייתה התשובה השכיחה, אך היא ירדה לשיעור של 37%, כאשר בשתי התגובות האחרות הייתה עלייה: מסוימת. מ 30% ל 34% בקטגוריה השנייה (ערעור הביטחון במדינה) ומ-15.4% ל-22.4% בקטגוריה השלישית ("נגמרה לי המדינה"). במילים אחרות, הזמן שחלף בין שני מועדי הסקר השפיע באופן הפוך על שתי קבוצות הנוער, כאשר דווקא בקרב הצעירים הערבים חויית הרצח של יצחק רבין התעצמה. לעניות דעתי, ניתן להסביר מגמות אלה כלהלן: כפי שראינו לעיל, בציבור היהודי התחזקה הנטייה הימנית על רקע האינתיפאדה הפלסטינית. בה בעת, החברה הישראלית לא הצליחה לקבע בזיכרון הקולקטיבי את האופי הכלל-לאומי של רצח רבין, וציון יום השנה שלו נתפס כחלק מהמאבק של מחנה השמאל נגד מחנה הימין, מה בייחוד שהשמאל מאשים את מנהיגי הימין, או לפחות את חלקם, באחריות לרצח. לעומת זאת, בקרב הציבור הערבי יצחק רבין זכור כמנהיג שתרים לשיפור מצבה הכלכלי והחברתי של האוכלוסייה הערבית וכמי שחתם על הסכם אוסלו והתמיד בתהליך השלום עד ליומו האחרון.

ד. ביטחון ושלום

הנושא האחרון בו נעסוק בוחן את עמדות הנוער היהודי והערבי כלפי היבטים שונים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כיוון שכל ארבעת השאלות בתחום זה נכללו רק בסקר של 2004, לא נוכל לבדוק האם חלו בהן שינויים מאז הסקר שבוצע ב-1998, להוציא שאלה אחת לגביה נוכל להסתייע בממצאים מתוך מדד השלום.. שאלה זו, אותה נציג ראשונה, בודקת באיזה מידה העולם הערבי נתפס כמאיים על קומה של מדינת ישראל, על פי הניסוח שלהלן: "באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים לדעה הבאה: רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה אילו יכלו?" התפלגות התשובות לשאלה מוצגת בלוח מס' 15.

לוח מס' 15: "האם אתה מסכים או מתנגד לדעה הבאה: "רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של ישראל והיו משמידים אותה אילו יכלו" (פברואר 1998)"

ערבים		יהודים		
2004	1998**	2004	1998*	
16.6%	-	41.3%	38.4%	מסכים בהחלט
17.4%	-	25.8%	21.6%	מסכים
30.8%	-	16.5%	15.4%	לא בטוח
20.8%	-	11.6%	16.7%	מתנגד
14.1%	-	4.8%	6.3%	מתנגד בהחלט
0.2%	-	0.0%	1.05	לא יודע
100.0%	-	100.0%	100.0%	סה"כ
403	-	135	510	N

*ראו: סקר "מדד השלום", פברואר 1998.
 ** השאלה לא הוצגה בשנה זו.

ההשוואה בין העמדות של הציבור היהודי ב-1998 ו-2004 מלמדת כי, כצפוי, חלה אמנם עלייה בתפיסת האיום, אך זו הייתה עלייה מתונה יחסית: מ-60% בתקופה הקודמת למוצע של 67% במדידה האחרונה. עם זאת, קשה להתעלם מהשיעור הגבוה של תפיסת האיום בשתי התקופות, כאשר למעלה מ-60% מהציבור היהודי הסכימו לדעה כי רוב הערבים היו משמידים את מדינת ישראל אילו היה ביכולתם לעשות זאת. כפי שניתן לראות, תפיסה זו רווחת הרבה פחות בקרב הנוער הערבי, כאשר רק 34% שותפים לה. עם זאת, אין להתעלם מכך שמיעוט משמעותי של המרואינים הערבים סבור שהחששות של הציבור היהודי אינם מופרכים.

השאלה הבאה בסדרה זו משלימה את הראשונה בכך שהיא בוחנת את תחושת הביטחון ברמה האישית, על פי הניסוח הבא: "האם אתה מרגיש היום איום על הביטחון האישי שלך ושל הקרובים לך?" את התשובות ניתן לראות בלוח מס' 16.

לוח מס' 16: "האם אתה מרגיש היום איום על הביטחון האישי שלך ושל הקרובים לך?"

ערבים		יהודים		
2004	1998*	2004	1998*	
18.2%	-	11.8%	-	מרגיש איום גבוה
18.0%	-	32.4%	-	מרגיש איום די גבוה
25.6%	-	32.0%	-	מרגיש איום די נמוך
38.2%	-	23.7%	-	לא מרגיש איום
0.0%	-	0.0%	-	לא יודע
100.0%	-	100.0%	-	סה"כ
406	-	1,342	-	N

* השאלה לא הוצגה בשנה זו.

התוצאות המוצגות בלוח מס' 16 מראות כי תחושת האיום גבוהה יותר בקרב הצעירים היהודים, אך לא בפער ניכר 44% מקבוצה זו חשים איום ברמה האישית, כאשר השיעור המקביל בקבוצה הערבית מגיע ל-36%. אלה הן תוצאות מפתיעות למדי כיוון שעל רקע ההיקף הגדול של נפגעים בקרב האוכלוסייה היהודית האזרחית, שהטרור פלסטיני מכוון כלפיה, לעומת נפגעים בודדים מתוך האוכלוסייה הערבית, שגם הם נבעו בדרך-כלל מ"טעויות זיהוי", ניתן היה לצפות לפערים גדולים הרבה יותר בין תחושות הביטחון האישי של שתי הקבוצות. ייתכן שתחושות האיום בקרב הצעירים הערבים קשורות בחששות שיש להם מפני כוחות הביטחון הישראלי, ולא מפני הטרור הפלסטיני, במיוחד על רקע אירועי אוקטובר 2000. אולם, לכל היותר, זהו הסבר חלקי בלבד. אפשרות נוספת, כמובן, היא שהערבים חוששים גם מפיגועי טרור מקריים, כיוון שרבים מהם נמצאים בחלק ניכר מזמנם במקומות יישוב יהודיים.

מצד שני, גם הממצאים שהתקבלו עבור הצעירים היהודים מפתיעים במידה מסוימת, בהתחשב בסכנות הריאליות הנובעות מהטרור הפלסטיני, במיוחד מהאיום של טרור המתאבדים. אחד ההסברים האפשריים לרמת הפחד הנמוכה, יחסית, בקבוצה זו קשור במועד בו נערך הסקר: מסיבות שונות, שאין זה המקום לפרטן, בשנת 2004 הייתה ירידה ניכרת בהיקף הפיגועים והנפגעים, בהשוואה לשנים הראשונות של האינתיפאדה. הסבר נוסף נעוץ במה שניתן לכנות "רוטיניזציה של הטרור". כוונתנו לכך שההמשכיות של פעולות הטרור יוצרת במהלך הזמן מעין תהליך של הסתגלות, כך שפעולות אלה נתפסות כחלק מהשגרה של המציאות הישראלית, בדומה למקרים היום-יומית של תאונות דרכים. ביטוי לתופעה זו ניתן למצוא באופן שבו מכוסים פיגועי הטרור על ידי התקשורת הכתובה והאלקטרונית. אם בעבר אירועים מסוג זה דווחו בהיקף רחב ובצורה דרמטית, בתקופה האחרונה הם מדווחים, בדרך-כלל, באופן יותר מינורי ונעלמים מהכותרות תוך יום אחד או שניים.

אחד הנושאים שליווה את הדיון לכל אורכו הוא אינתיפאדת אל-אקצה שפרצה על רקע התמוטטות תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. ככל שמציאות זו נוגעת לציבור היהודי בישראל, אחת התוצאות המרכזיות שלה התבטאה בסחף שלו לימין, כפי שהראו התוצאות של הבחירות האחרונות. הממשלה הימנית בראשות אריאל שרון, שעלתה לשלטון על רקע זה, הכריזה לא אחת כי המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית לא יחודש כל זמן שהטרור נמשך. כנגד מדיניות זאת עומדת הטענה כי יש לחדש את המשא ומתן עם הפלסטינים גם במצב הנוכחי כיוון שרק על ידי קידום תהליך השלום ניתן יהיה להביא להפסקת הטרור. בהנחה כי עמדותיו של הציבור הערבי בנושא זה מנוגדות לחלוטין למדיניות הישראלית, השאלה המעניינת היא האם הציבור היהודי, שהעלה לשלטון את הממשלה הנוכחית, שותף למדיניותה של אי חידוש המשא ומתן. לצורך זה, הוצגה למרואיינים השאלה הבאה: "מהי עמדתך לגבי ניהול משא ומתן בין ישראל לפלסטינים?" את התשובות ניתן לראות בלוח מס' 17.

לוח מס' 17: "מה עמדתך לגבי ניהול משא ומתן לשלום בין ישראל לרשות הפלסטינית?"

ערבים		יהודים		
2004	1998 *	2004	1998 *	
44.5%	-	23.5%	-	מאוד בעד
28.5%	-	34.0%	-	די בעד
12.5%	-	17.2%	-	די נגד
12.5%	-	20.9%	-	מאוד נגד
2.0%	-	4.4%	-	לא יודע/ אין עמדה
100.0%	-	100.0%	-	סה"כ
407	-	1,351	-	N

*השאלה לא הוצגה בשנה זו.

הממצאים מראים, כצפוי, כי רוב מכריע של הצעירים הערבים (73%) תומכים בקיום משא ומתן בין שני הצדדים. אולם מסתבר שגם בקרב הצעירים היהודים יש לתומכים במשא ומתן רוב בשיעור של 57.5%. למרות שזהו שיעור נמוך יותר מכפי שנמצא בקרב הצעירים הערבים, קשה לערער על הקביעה שמדובר ברוב ברור. נראה, אפוא, שבנושא מרכזי זה, לפחות, הצעירים היהודים נוטים להתנגד למדיניות הממשלה, בדומה לעמדה של הצעירים הערבים.

השאלה האחרונה בה נעסוק שונה מכל קודמותיה בכך שהיא מכוונת למערכת היחסים בין האזרחים היהודים והערבים של המדינה – שני צבורים שהמרואיינים מייצגים חלק חשוב מהם. באופן ספציפי, ניסינו לבחון את רמת המודעות של הצעירים היהודים

והערבים לבעייתיות הנעוצה ביחסים בין שתי הקבוצות על רקע השוני הקיים ביניהן בממדים המרכזיים של הזהות הקולקטיבית, היינו, מבחינת הזהות הלאומית, הדתית, האתנית והתרבותית. לצורך זה הוצגה למרואיינים רשימה של מחלוקות המאפיינות את החברה הישראלית והם התבקשו לענות על השאלה הבאה: "איזה מחלוקת מסכנת ביותר את החברה הישראלית?" רשימת המחלוקות ואחוזי הבחירה בהן מוצגת בלוח מס' 18.

לוח מס' 18: "איזו מחלוקת מסכנת ביותר את החברה הישראלית?"

ערבים		יהודים		
2004	1998*	2004	1998*	
1.7%	-	3.4%	-	בין מזרחים לאשכנזים
10.6%	-	21.1%	-	בין דתיים לחילוניים
7.6%	-	16.8%	-	בין ימנים לשמאלנים
4.7%	-	10.1%	-	בין עשירים לעניים
67.6%	-	45.9%	-	בין יהודים לערבים אזרחי ישראל
0.7%	-	0.2%	-	אף אחת
2.7%	-	1.2%	-	כולן אותו דבר
4.45	-	1.3%	-	לא יודע
100.0%	-	100.0%	-	סה"כ
407	-	1,351	-	N

*השאלה לא הוצגה בשנה זו.

לפני שנדון בתוצאות, חשוב לעמוד על הבדל מהותי במשמעות שיש לשאלה זאת בקרב שתי הקבוצות. מתוך רשימת חמש המחלוקות שהוצגו למרואיינים, לפחות שלוש מהן – בין מזרחיים ואשכנזים, דתיים וחילוניים, ימניים ושמאלנים – רלבנטיות בעיקר לאוכלוסייה היהודית. לפיכך, מלבד השאלה הישירה על היחסים בין יהודים וערבים, רק המחלוקת בין עשירים ועניים תופסת לגבי שתי הקבוצות. מסיבה זו, היה מלכתחילה סביר לשער כי בקרב הקבוצה היהודית יהיה פיזור רב יותר של אחוזי הבחירה במחלוקות השונות מאשר בתוך הקבוצה הערבית. ואכן, התוצאות המובאות בלוח מס' 17 הולמות את ההשערה. שעה שבין הצעירים היהודים ארבע מבין חמש המחלוקות צוינו על ידי 10% לפחות כמסוכנות ביותר לחברה הישראלית, בקבוצה הערבית צוינו כך רק שתי מחלוקות בלבד. אולם הממצא הבולט ביותר הוא ההסכמה הגבוהה בין שתי הקבוצות לבין חשיבותו של השסע היהודי-ערבי, שצוין על ידי 68% מהערבים ו-46% מהיהודים כמסוכן ביותר, כשכל שאר הנושאים נמצאים הרחק מאחור. יתר על כן, אם נביא בחשבון את גורם הפיזור, ניתן לומר שהחשיבות המיוחסת למחלוקת בין יהודים והערבים על ידי הצעירים היהודים אינה נופלת ממידת החשיבות שנושא זה תופס בין הצעירים הערבים.

הסכמה מעין זו אינה מבטיחה, כשלעצמה, ששתי הקבוצות מוכנות לנסות להתמודד עם חומרת השסע הקיים ביניהן. עם זאת, עצם המודעות המשותפת לבעיה היא תנאי חשוב שיכול לסייע למאמצים בכיוון זה.

ממצאים אמפיריים, חלק שני: גורמים המשפיעים על עמדות הנוער

היהודי והערבי

על מנת לבחון את הגורמים המשפיעים על עמדות הנוער הישראלי בתחומים השונים יצרנו ארבעה מדדים שנועדו לייצג את מגוון השאלות שנכללו בכל תחום. בתהליך זה ניצבנו בפני הבעיה שחלק מן השאלות לא נכללו בשני המועדים ו/או בשתי הקבוצות, כך שהמדדים שבנינו אינם מייצגים את כל השאלות שנכללו. לדוגמא, "מדד האמון", אינו כולל את הפריט המתייחס למערכת החינוך כיוון שהיא לא נכללה בסקר של 1998. מסיבה דומה נאלצנו לוותר על מספר שאלות המתייחסות לעמדות כלפי הדמוקרטיה. תחת מגבלות אלה, יכולנו לבנות שלושה מדדים שכל אחד מהם מכיל לפחות 2 פריטים. בנוסף השתמשנו גם בשאלה בודדת בתחום השלום בגלל חשיבות הנושא. ביחס לכל אחד מהמדדים בצענו ניתוחי רגרסיה עבור כל אחד משני המועדים וכל אחת משתי הקבוצות. כלומר, עבור כל מדד בוצעו 4 ניתוחי רגרסיה. כמשתנים בלתי-תלויים שימשו המאפיינים הדמוגרפיים והסוציו-כלכליים של המרואיינים.

מדד האמון המוסדות (ראה לוח מס' 19)

מדד זה מייצג את ציון האמון הממוצע של כל המוסדות בשתי נקודות הזמן ובשתי קבוצות המחקר. התוצאות הרגרסיה שהתקבלו עבור המדגם היהודי מראות כי בשנת 1998 היו מספר גורמים שהשפיעו באופן מובהק מבחינה סטטיסטית על רמת האמון, כלהלן: השפעת הגיל נמצאה שלילית. כלומר, רמת האמון הייתה גבוהה יותר בקרב קבוצת הגיל הצעירה (15-18) מאשר בקבוצת המבוגרת (21-24). גם למגדר הייתה השפעה מובהקת, כאשר הנשים נוטות להביע יותר אמון במערכת המוסדות מאשר הגברים. כיוון ההשפעה של סולם הדתיות-חילוניות הראה כי רמת האמון גבוהה יותר ככל שעולה רמת החילוניות.

לוח מס' 19: ניתוח רגרסיה – אמון במוסדות

משתנים בלתי תלויים (ראה מקראה)		יהודים		ערבים***	
		2004	1998	2004	1998
		מקדמים:		מקדמים:	
גיל		-0.18**	-0.12**	0.04	-0.04
מגדר		-0.03	-0.03	0.08	-0.04
דתיות-חילוניות		0.01	0.04*	-0.02	-0.02
שמאל-ימין		-0.02	-0.04*	-0.05	-0.03
הכנסה משפחתית		0.02	0.00	-0.01	-0.01
שאיפות להשכלה		0.02*	0.02*	-0.01	0.02
עולים		0.13*	0.15*	-	-
ישראל-ישראל		0.08	0.02	-	-
ישראל-מזרחים		0.08	0.03	-	-
קבוע		2.49	2.43	3.06	2.41
שונות מוסברת		4.5%	3.5%	1.0%	1.0%

* P<0.05
** P<0.001
*** המשוואה אינה מובהקת.

מקראה

גיל: 0=גילאים 14-17, 1=גילאים 21-24.

מגדר: 0=נשים, 1=גברים.

דתיות-חילוניות: סולם דתיות חילוניות, הציון הגבוה=רמת חילוניות יותר גבוהה,

שמאל-ימין: הציון הגבוה=שמאל.

הכנסה: הציון הגבוה=הכנסה גבוהה.

שאיפות להשכלה: הציון הגבוה=רמת שאיפות גבוהה.

עולים: ילידי חו"ל.

ישראל-ישראל: ילידי ישראל שהוריהם נולדו בארץ.

ישראל-מזרחים: ילידי ישראל שהוריהם נולדו באסיה/אפריקה.

באשר לסולם של שמאל-ימין, רמת האמון בקרב השמאליים נמצאה נמוכה יותר מזו של הימניים. משתנה נוסף שנמצא בעל השפעה מובהקת הוא הוותק בארץ, כשרמת האמון של דור העולים עולה על זו של ילידי ישראל. לבסוף, משוואת הרגרסיה מצביעה גם על השפעה חיובית של השאיפות להשכלה – ככל שהן גבוהות יותר כך עולה רמת האמון. רק שני משתנים מתוך השמונה שנכללו במשוואה – רמת ההכנסה של המשפחה והמוצא העדתי – נמצאו חסרי השפעה. אולם למרות המספר הרב של השפעות מובהקות, כושר

ההסבר של משתנים אלה הוכח כמוגבל ביותר, כשכולם ביחד הסבירו רק 3.5% מכלל השונות של המשתנה התלוי, היינו, רמת האמון.

התוצאות שהתקבלו עבור המדגם היהודי בסקר של 2004, דומות בחלקן לאלו של סקר 1998. כך, שוב נמצאו השפעות מובהקות, ובאותו כיוון, של הגיל, שאיפות ההשכלה והוותק. במקביל, גם במשוואה זו לא נמצאו השפעות מובהקות להכנסות המשפחה ולמוצא העדתי. לעומת זאת, המשתנים של מגדר, דתיות וזהות פוליטית נמצאו כחסרי השפעות מובהקות, אם כי כיוון המקדמים שלהם היה זהה לכיוון ההשפעה שלהם בסקר של 1998. כצפוי, גם הפעם נמצא שכושר ההסבר של המשתנים הבלתי תלויים היה מוגבל ביותר, אם כי עדיין גבוה מעט יותר (4.5%) ממה שהתקבל במשוואה של 1998, למרות שמספר ההשפעות המובהקות היה קטן יותר. תוצאה זו, הנראית פרדוקסאלית, נובעת כנראה מכך שעוצמת ההשפעה של המשתנים בסקר של 2004 הייתה מעט גבוהה יותר מההשפעה של אותם משתנים ב-1998. כך או כך, בשני המקרים מדובר בכושר הסבר נמוך ביותר, וישנם כנראה גורמים חשובים יותר המשפיעים על רמת האמון במוסדות שלא נכללו במחקר הנוכחי.

עיון בתוצאות שהתקבלו עבור המגזר הערבי מלמד כי באף אחד משני המועדים לא נמצאו משוואות מובהקות. כלומר, הגורמים הדמוגרפים והסוציו-כלכליים שנבדקו בשני הסקרים לא השפיעו על מידת האמון של ציבור זה במוסדות החברה והמדינה. מכאן נובע כי המסקנה שהועלתה בסוף הדיון על הנוער היהודי תופסת ביתר שאת לגבי הנוער הערבי.

כשלב נוסף בניתוח, צירפנו את שתי קבוצות המחקר למדגם אחד, בכל אחד משני מועדי הסקר, על מנת שניתן יהיה לבחון את ההשפעה של הזהות הלאומית, היינו, יהודים לעומת ערבים, על רמת האמון. משוואות הרגרסיה שהתקבלו מניתוחים אלה עבור הסקר של 1998 מלמדים כי חשיבותו של משתנה זה הייתה גבוהה הרבה יותר מזו של המשתנים הדמוגרפים והסוציו-כלכליים. לשם המחשה: מקדם הרגרסיה של משתנה הגיל (-0.08) – הגבוה ביותר מבין אותה קבוצת משתנים – היה קטן לעין ערוך ממקדם הזהות הלאומית, שעמד על 40, היינו, פי חמש ממקדם הגיל. עוצמת ההשפעה של הזהות הלאומית התבטאה גם בכושר ההסבר של משוואת הרגרסיה, שהגיע ל-9.3%. אולם הממצא המעניין יותר מבחינה מהותית נעוץ בסימן החיובי של המקדם. משמעות הדבר היא כי רמת האמון הכוללת של הנוער הערבי הייתה גבוהה יותר מזו של הנוער היהודי, לפחות באותה תקופה. כזכור, הצבענו על תופעה זו בדיון המפורט על האמון במוסדות. אולם בניגוד לניתוחי הרגרסיה, אותו דיון נערך ללא פיקוח על המשתנים במת הפרט.

התוצאות שהתקבלו עבור הניתוח המקביל שנעשה בסקר של 2004 שונות ואף מנוגדות. ראשית, עוצמת ההשפעה של הזהות הלאומית ירדה במידה ניכרת, עם מקדם של -0.13,

והפכה להיות שנייה בחשיבותה בהשוואה להשפעת הגיל, שהמקדם שלו עמד על 0.15-. כתוצאה מכך ירד גם כושר ההסבר של המשוואה בכללותה, והגיע ל-3.7% של שונות מוסברת בלבד. שנית, וחשוב יותר, כיוון ההשפעה של משתנה זה התהפך ונעשה שלילי. כלומר רמת האמון של הנוער הערבי ב-2004 הייתה נמוכה יותר מזו של הנוער היהודי, בניגוד לדפוס שנמצא ב-1998. למותר הוא לציין שאת ההסבר למהפך זה ניתן לייחס להשפעת האינתיפאדה הפלסטינית ולאירועי אוקטובר 2000, במהלכם נהרגו 13 ערבים אזרחי ישראל, כפי שנדון לעיל.

מדד הדמוקרטיה: (ראה לוח מס' 20)

סדרת ניתוחי הרגרסיה שבוצעה ביחס למדד של אמון במוסדות נעשתה גם ביחס למדד הדמוקרטיה. מדד זה התבסס על תשובות המרואיינים לשתי שאלות: מידת החשיבות שישראל תהיה מדינה דמוקרטית, ומידת החשיבות שישראל תהיה מדינה שיש בה שוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות.

לוח מס' 20: ניתוח רגרסיה – חשיבות הדמוקרטיה

ערבים***		יהודים		משתנים בלתי תלויים ¹¹
2004	1998	2004	1998	
מקדמים:		מקדמים:		
-0.05	0.09	-0.07	-0.01	גיל
-0.04	0.04	-0.14**	-0.12**	מגדר
0.07	-0.03	0.13**	0.12**	דתיות-חילונית
-0.02	-0.08	0.05	0.07**	שמאל-ימין
0.07	-0.03	0.03	0.01	הכנסה משפחתית
-0.01	0.05*	0.02	0.06**	שאיפות להשכלה
-	-	0.00	-0.04	עולים
-	-	0.01	-0.04	ישראל-ישראל
-	-	0.05	0.07	ישראל-מזרחים
4.44	4.7	3.88	3.81	קבוע
0.0%	0.0%	4.6%	11.1%	שונות מוסברת

* P<0.05

** P<0.001

*** המשוואה אינה מובהקת.

התוצאות שהתקבלו עבור המדגם היהודי ב-1998 מלמדות כי להוציא את משתנה הגיל, לכל המשתנים שהייתה להם השפעה מובהקת ביחס למדד האמון (מגדר, דתיות, זהות

¹¹ ראה מקראה בלוח מס' 19.

פוליטית ושאיפות השכלתיות), הייתה גם השפעה על מדד הדמוקרטיה. יתר על כן, השפעות אלה היו, בד"כ, חזקות יותר, מה שתרם לעלייה משמעותית בשיעור השונות המוסברת – 11.7%. אולם שתיים מהשפעות אלה (זהות פוליטית ושאיפות ההשכלה) הפכו להיות בלתי מובהקות בסקר של 2004, כך שכושר ההסבר של המשתנים הבלתי תלויים במועד זה ירד ל-4.6%, בדומה לשונות המוסברת של מדד האמון באותה תקופה. מבין שני המשתנים דלעיל, מן הראוי לעמוד בקצרה על הזהות פוליטית. הירידה בחשיבות ההשפעה של משתנה זה ב-2004 בהשוואה להשפעה שלו ב-1998 מבטאת, כנראה, את טשטוש ההבדלים בין ימין ושמאל שחל בחברה הישראלית במהלך שנות האינתיפאדה – מגמה שזוהתה זה מכבר בסקרי מדד השלום, ושהשלכותיה באו לידי ביטוי גם בתוצאות של הבחירות האחרונות.

משוואות הרגרסיה שבוצעו עבור הנוער הערבי בשתי התקופות שוב היו בלתי מובהקות, בדומה לתוצאות שהתקבלו עבור מדד האמון. כלומר, המשתנים הדמוגרפים והסוציו-כלכליים נמצאו כחסר השפעת על מידת החשיבות שהנוער הערבי מייחס לכך שישראל תהיה מדינה שוויונית ודמוקרטית.

כאשר חזרנו על הניתוח שכלל את הזהות הלאומית של שתי הקבוצות כאחד המשתנים הבלתי תלויים, שוב נמצא כי למשתנה זה הייתה ההשפעה החזקה ביותר ב-1998 ובאותו כיוון, היינו, הצעירים הערבים ייחסו לדמוקרטיה חשיבות רבה יותר בהשוואה לצעירים היהודים. יתר על כן, בניגוד להיפוך שחל בכיוון ההשפעה ביחס למדד האמון בסקר של 2004, כיוון ההשפעה של הזהות הלאומית נשאר חיובי, ואף נעשה חזק יותר באותה תקופה. כלומר, במועד זה התחזקה החשיבות של ערכי דמוקרטיה בקרב הנוער הערבי. יש לראות את שתי התוצאות כמשלימות זו את זו: שעה שתחושת הקיפוח שהתחזקה בקרב הערבים במהלך אותן שנים הביאה לירידה באמון שלהם במוסדות החברה והמדינה, הרי שמאותה סיבה התחזקה החשיבות שהם מייחסים לעקרונות של שוויון ודמוקרטיה.

מדד דפוסי מחאה (ראה לוח מס' 21)

מדד זה מבוסס על שלושת השאלות שהוצגו ביחס לגיטימיות של 3 צורות מחאה: לגלית, בלתי לגלית ובלתי אלימה, ובלתי לגלית ואלימה. המדד נבנה בצורת סולם מדורג, כאשר 1 פירושו תמיכה במחאה לגיטימית בלבד, 2 – תמיכה במגמה לא לגיטימית ולא אלימה, ו-3 – תמיכה במחאה אלימה.

לוח מס' 21: ניתוח רגרסיה (אורדינאלי) – דפוסי מחאה

ערבים		יהודים		משתנים בלתי תלויים ¹²
2004	1998 ***	2004***	1998	
מקדמים:		מקדמים:		
-0.11	0.15	0.01	-0.15	גיל
-0.17	0.44	0.15	0.14	מגדר
0.29**	0.02	-0.05	-0.12	דתיות-חילונית
0.50**	0.33	0.18*	0.14	שמאל-ימין
-0.05	0.01	0.02	-0.01	הכנסה משפחתית
0.22	0.10	0.01	0.03	שאיפות להשכלה
-	-	-0.15	-	עולים
-	-	-0.05	0.51**	ישראל-ישראל
-	-	0.15	0.16	ישראל-מזרחים
-	-	-	-	קבוע
3.5%	1.7%	0.0%	1.0%	שונות מוסברת

P<0.05 *

P<0.001 **

*** המשוואה אינה מובהקת.

משוואות הרגרסיה שנעשו בקרב הנוער היהודי לא נמצאו מובהקות בשני המועדים, כלומר, בקבוצה זו לא ניתן להסביר את ההבדלים בנכונות לתמוך בדרגות השונות של מחאה על פי המשתנים שבדקנו. תוצאות דומות התקבלו ביחס למדגם של הנוער הערבי בסקר של 1998. לעומת זאת, ב-2004 למספר משתנים היו השפעות מובהקות בקבוצה הערבית, על פיהן התמיכה בדפוסי מחאה יותר אגרסיביים הייתה רבה יותר בקרב היותר חילונים, שמאלנים ובעלי שאיפות גבוהות בתחום ההשכלה. לבסוף, המשוואות שהכילו גם את המשתנה של זהות לאומית מראות כי לגורם זה לא הייתה השפעה בשני המועדים גם יחד. במילים אחרות, הנוער היהודי והערבי לא נבדלו זה מזה במידת הנכונות שלהם לתת הכשר לדפוסי מחאה לא לגיטימיים.

תהליך השלום (ראה לוח מס' 22)

הנושא האחרון לגביו בוצעו ניתוחי הרגרסיה מתייחס לשאלת השלום בין ישראל והערבים. במקרה זה עמדה לרשותנו רק שאלה אחת שנוסחה באופן זהה בשתי הקבוצות ובשני המועדים. עם זאת, מכיוון שנמצא קשר הדוק בין התשובות לשאלה זו לבין שאלות אחרות העוסקות בנושאי שלום וביטחון, ניתן לראות בה כאינדיקטור טוב של כלל

¹² ראה מקראה בלוח מס' 19.

העמדות בתחום זה. נוסח השאלה היה כלהלן: "באיזו מידה חשוב לך שישראל תהיה מדינה החיה בשלום עם שכנותיה?"

לוח מס' 22: ניתוח רגרסיה – שאיפות לשלום

ערבים***		יהודים		משתנים בלתי תלויים ¹³
2004	1998	2004	1998	
מקדמים:		מקדמים:		
0.04	0.08	0.09	0.03	גיל
-0.18*	-0.02	-0.27**	-0.25**	מגדר
0.04	-0.02	0.16**	0.08**	דתיות-חילונית
-0.06	-0.13*	0.05	0.10**	שמאל-ימין
0.04	-0.08	0.07**	-0.01	הכנסה משפחתית
0.00	0.03	0.01	-0.02	שאיפות להשכלה
-	-	0.01	-0.09	עולים
-	-	0.02	-0.01	ישראל-ישראל
-	-	0.11	0.02	ישראל-מזרחים
4.68	5.14	3.70	4.43	קבוע
0.0%	1.2%	6.7%	5.1%	שונות מוסברת

* P<0.05
 ** P<0.001
 *** המשוואה אינה מובהקת.

התוצאות שהתקבלו עבור הקבוצה היהודית מצביעות על השפעות מובהקות ודומות בשני המועדים, כלהלן: החשיבות לקיום יחסי שלום עם העולם הערבי נמצאה גבוהה יותר בקרב נשים, חילונים ושמאליים. מעניין לציין כי מבין השפעות אלו, החזקה ביותר היא זו של משתנה המגדר. בניגוד לקבוצה היהודית, לא נמצאו השפעות מובהקות בקבוצה הערבית בשני המועדים גם יחד. לבסוף, המשוואות שכללו את משתנה הזהות הלאומית היו מובהקות בשני המועדים, כשכיוון ההשפעה מראה כי החשיבות המיוחדת לשלום הייתה גבוהה יותר בקבוצה הערבית.

כללית, ההשפעות של המשתנים ברמת הפרט היו מתונות ביותר. לעומת זאת, ההבדלים בין קבוצות הנוער היהודי והערבי, שבאו לידי ביטוי באמצעות השילוב משתנה הזהות לאומית בניתוח הרגרסיה, היו משמעותיים יותר, במיוחד בשנת 2004, תוך שהם מצביעים על המרחק הרב השורר ביניהן ביחס לנושאים שנבדקו במחקר הנוכחי.

¹³ ראה מקראה בלוח מס' 19.

סיכום

הנושא שעמד במרכז הדיון של פרק זה הוא עמדות הנוער היהודי והערבי כלפי הדמוקרטיה הישראלית. הממצאים שהתקבלו מצביעים על תמונה מעורבת למדי. ברמה העקרונית, נראה ששתי הקבוצות רואות בדמוקרטיה כאחד הערכים החשובים ביותר של המדינה והחברה. בתקופה שחלפה מאז בוצע הסקר הראשון, חל אמנם כרסום מסוים במעמדה של הדמוקרטיה כערך עליון – קרוב לודאי בהשפעות האינתיפאדה הפלסטינית והרעת המצב הכלכלי-חברתי מבפנים – אך רוב ניכר מבין שתי קבוצות הנוער מייחס לה עדיין חשיבות רבה. עם זאת, נראה כי גם במועד שקדם ל"שנים הרעות" שהחלו בשלהי שנת 2000, המחויבות לדמוקרטיה לא הייתה מוצקת ביותר כאשר היא הועמדה מול ערכים אחרים או כאשר היא תורגמה מעיקרון כללי לנורמות וכללים ספציפיים. כך, לדוגמה, אחוזים לא מבוטלים של צעירים יהודים וערבים מוכנים לוותר על הפרוצדורה הדמוקרטית לטובת מנהיגות "חזקה ויעילה", או לטובת ממשלה לא דמוקרטית, אם מדיניותה מקובלת יותר.

כביטוי נוסף למעמדה הרופף של הדמוקרטיה ניתן לראות ברמת האמון הנמוכה שהנוער נתן במוסדות המרכזיים של המדינה והחברה, כמו גם במיעוט הלא מבוטל של אלו מתוכו המוכנים לתמוך בדפוסי מחאה בלתי לגליים, ובכלל זה בדרכים אלימות, כאשר מדובר בהתנגדות למדניות הממשלה בנושאי חוץ וביטחון. עם זאת, חשוב לזכור כי הרוב הגדול מצדדים רק באמצעי מחאה לגיטימיים גם במצבים כגון אלה. יתר על כן, למרות רמת האמון הנמוכה במוסדות, הנוער הישראלי – הן היהודי והן הערבי – אינו אדיש למתרחש סביבו ורוב גדול מתוכו מביע רצון להשפיע על מה שקורה במדינה ובחברה.

ההשוואה בין הנוער היהודי והערבי מלמדת כי המרחק ביניהם גדל ביותר, ובעת ביצוע הסקר האחרון נמצא שהשיוך הלאומי של שתי הקבוצות היה הגורם החשוב ביותר שהשפיע על העמדות שלהם כלפי מרבית הנושאים שנבדקו במחקר זה. החשיבות של גורם זה בולטת במיוחד כאשר משווים את ההשפעות שלו עם ההשפעות של מאפיינים שונים ברמת הפרט כגון מין, גיל, זהות פוליטית, זיקה לדת וכו'. כפי שניתן לראות מניתוחי הרגרסיה, במרבית התחומים ההשפעות של משתנים אלה היו נמוכות יותר מאלה של הזהות הלאומית. אולם למרות ההיקף המוגבל שלהן, מן הראוי לציין שהן היו, בדרך כלל, עקביות למדי. כך נמצא שנשים נוטות להיות מחויבות לדמוקרטיה (ולשלום) יותר מגברים, וכי נטיות אלה שכיחות יותר בקרב חילונים, שמאלנים ובעלי רמות שאיפה גבוהות להשכלה. מבחינה זו, נראה שהגורמים המשפיעים על עמדות הנוער דומים לדפוסי ההשפעה הקיימים בקרב האוכלוסייה הבוגרת בישראל. אולם חשוב לזכור שמסקנות אלה תופסות רק לגבי הנוער היהודי, כיוון שהניתוח שנעשה בקרב הנוער הערבי הראה כי למשתנים דלעיל לא הייתה כמעט כל השפעה על עמדותיו בתחומים השונים.

עמדות אישיות ואוריינטציות עתיד של הנוער היהודי והערבי במדינת ישראל

פרופסור דניאל בר-טל ואפרת בורנשטיין

מבוא

הפרק הנוכחי מתמקד בעיקר בניתוח נושאים אישיים של הנוער ובהבדלים בין הנוער היהודי והערבי. הנושאים שנחקרו מקיפים ארבעה תחומים עיקריים. התחום הראשון נוגע לערכים, שאיפות אישיות, ראיית עולם, האפשרויות להגשמת השאיפות האישיות ותחושות כלליות לגבי העתיד. התחום השני מתמקד בזהות חברתית, התחום השלישי נוגע בעמדות כלפי גרמניה והתחום הרביעי נסוב על נושא השואה.

מכיוון שמחקר זה הוא מחקר המשך לסקר הנוער שנערך בשנת 1998 גם בפרק זה ניתחנו את תוצאות הסקר תוך השוואתן לממצאי הסקר הקודם. כפי שהוצג בפרק השני, המציאות של 2004 שונה באופן מהותי מהמציאות של 1998 בתחום הפוליטי והכלכלי. שינויים אלה יש בהם כדי להשפיע רבות על הצעירים ועל כן נוכל לומר כי הצעירים שנחקרו ב-2004 התבגרו בסביבה חברתית בעלת אפיונים שונים מאשר הצעירים שנחקרו ב-1998. יש להניח כי האירועים מאז שנת 2000 – קריסת תהליך השלום, פריצת אינתיפאדת אל-אקצה, הידרדרות במצב הכלכלי במדינת ישראל ובאופן יותר ספציפי ההשפעה שלהם על התערערות היחסים בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי – יבואו לידי ביטוי בשינוי תפיסותיהם ועמדותיהם של הנוער הערבי והיהודי לעומת שנת 1998 ובאופן שונה אחד מהשני, כפי שאכן ראינו בפרק הקודם אשר עסק בנושא הדמוקרטיה.

חקר מערכת הערכים של בני הנוער מאפשר הצצה לערכים, מטרות, תחושות והערכות של הצעירים בנושאים אישיים, ואילו חקר הזהות החברתית מאפשר הבנה של תפיסת הזהות החברתית שלהם. צעירים בקבוצות הגיל שנחקרו (15-18 ו-21-24) עצבו את תפיסותיהם ועמדותיהם בשני תחומים אלה וכעת עושים את צעדיהם הראשונים במימוש המטרות והשאיפות שהציבו. המחקר מאפשר קבלת תמונה לגבי העולם האישי של הצעירים היהודיים והערביים בשלב הראשוני של חייהם כבוגרים. בשלב זה רובם עדיין לא נכנסו לחברת המבוגרים, אך כבר עושים את צעדיהם הראשונים לא רק לגיבוש ההעדפות, המטרות והשאיפות, אלא גם למימושם. ניתוח התוצאות מתחיל מהכרת הערכים של הצעירים שמתבטאים במטרות שאותן הם מחשיבים כחשובות. אחר כך נשאלו הצעירים לגבי הערכת מקצועות שונים, אשר גם, מבטאת במידה רבה את סולם הערכים שלהם. שאלה נוספת בתחום המטרות נגעה לרצון להיות עצמאי ושכיר. קבוצת שאלות הבאה התמקדה בתפיסת אפשרויות המימוש של השאיפות האישיות. בנוסף, נשאלו הצעירים על

מידת האופטימיות לגבי עתידם האישי ולגבי המדינה. לבסוף, נבדק הרצון לחיות בארץ, כמין שאלת סיכום של השאיפות, אפשרויות הגשמתן ומידת האופטימיות של חיים במדינת ישראל.

התחום השני אשר נחקר במסגרת הנושאים האישיים התמקד בזהות החברתית של הצעירים. אין ספק שלצעירים בגיל 15-24 יש זהות חברתית מגובשת והם נשאלו לגביה. הם התבקשו לסווג עצמם לאחת מהקבוצות החברתיות אליה הם מרגישים שייכות רבה ביותר.

שני התחומים האחרונים עוסקים בתפיסת גרמניה ובעמדה כלפי שואה. שאלות לגבי גרמניה התמקדו בעיקר בתפיסתה כמדינה דמוקרטית לאור עברה. בנוגע לשואה, נבדק העניין שמגלים בה הצעירים ועמדתם לגבי מידת העיסוק בשואה במדינת ישראל.

שתי הקבוצות העומדות במרכז הניתוח והעניין במחקר הינן בני הנוער היהודים והערבים, האחת קבוצת רוב והשניה קבוצת מעוט. מציאות זו הינה מכרעת לגבי החיים האישיים של הצעירים. המיעוט הערבי במדינת ישראל סובל מאפליה ממוסדת המשפיעה על כל תחומי החיים, ואשר מגבילה באופן משמעותי את אפשרויות הבחירה והקידום החברתי הן מבחינת סטאטוס והן מבחינת קריירה. תוצאותיה של האפליה כמו גם של ההבדלים התרבותיים בין שתי האוכלוסיות הינם פערים בתחום התעסוקה, פערים ברמת ההשכלה, פערים כלכליים אשר אחד מביטוייהם הוא שיעור העוני, ואף שוני רב באופי המגורים, אשר אף לו יש השפעות על ההזדמנויות התעסוקתיות של האוכלוסייה:

מבחינת הפערים במשתנים הדמוגרפים של פרוץ וגודל משפחה: שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הערבית גבוה פי שניים משל האוכלוסייה היהודית כשלושה אחוזים לעומת 1.4% כמו כן המשפחה הממוצעת באוכלוסייה הערבית גדולה יותר: כחמש נפשות בממוצע לעומת 3.3 נפשות.

בשוק העבודה ניכרים הבדלים בעיקר בדיפרנציאציה במקצועות ובהשתתפותן של נשים בשוק העבודה – האוכלוסייה הערבית מתרכזת יותר בענפים כלכליים, אשר ממוצע השכר בהם יותר נמוך וכן שיעור של 24% בלבד¹⁴ מן הנשים הערביות בגיל העבודה העיקרי (גילאי 25-54) משתתפות בשוק העבודה (בקרוב גילאי 15 ומעלה שיעור השתתפות של הנשים הערביות עומד נמוך יותר ועומד רק על 17.3% לעומת 54.6% בחברה היהודית). על כן אין פלא, אפוא, שהרמה הכלכלית של המשפחות הערביות נמוכה יותר: 45%

¹⁴ לעומת שיעור השתתפות של 79% בקרב הנשים היהודיות (שנת 2003).

מהמשפחות הלא יהודיות נמצאות מתחת לקו העוני, בעוד ששיעור המשפחות בכלל האוכלוסייה אשר מתחת לקו העוני עמד בשנת 2002 על כ-18%¹⁵.

מבחינת רמת ההשכלה בחברה הערבית שיעור נמוך יותר של מבוגרים אשר המשיכו ללימודים גבוהים או אף סיימו בית ספר תיכון. לשם השוואה מספר שנות הלימוד החציוני בקרב הציבור הערבי (גילאי 15 ומעלה) הוא 11 בעוד שבקרב היהודים הוא 12.6.

מעבר לשתי הקבוצות העיקריות בחנו את ההבדלים בין בני הנוער הצעירים יותר בני ה-15-18 והמבוגרים יותר בני ה-21-24 כמו הבדלים בין בני הנוער לפי משתנים דמוגרפים שונים, אשר עליהם נשאלו בסקר כמו: מין, מוצא עדתי, רמת דתיות, השכלת האב, הכנסה וכולי.

בניתוח הממצאים, כאשר התייחסנו ל"נוער הערבי" ול"נוער היהודי" התעלמנו מקבוצות הגיל והמגדר, אלא אם צוין במפורש ההבדלים ביניהם, והתייחסנו להשוואה בין תשובותיהם של כל בני הנוער הערבי לעומת כל בני הנוער היהודי בסקר האחרון.

נושאים אישיים

המחקר הנוכחי נגע בשני נושאים אישיים של הצעירים היהודים והערבים במדינת ישראל:

הנושא האישי הראשון שנבדק הוא מערכת ערכים מנחים – חקרנו מספר ערכים אישיים המנחים בני אדם בחייהם: שאיפות לעתיד, רצון להיות עצמאי או שכיר, מיקוד שליטה, תחושת סיכוי למימוש השאיפות ותחושות אופטימיות. בדיקת נושאים אלה מאפשרת הכרה של עולמם האישי של הצעירים – בעיקר מטרותיהם ושאיפותיהם ואף את תפיסתם לגבי האפשרויות העומדות בפניהם והסיכויים למימושם. לבסוף, במסגרת הערכים המנחים נבדק הרצון לחיות בארץ.

הנושא השני במסגרת זו הוא נושא הזהות החברתית ושאלנו על כך שתי שאלות: האחת בדקה את הקטגוריזציה העצמית והשניה הופנתה רק לצעירים היהודיים ובדקה את מהות הזהות היהודית.

ערכים אישיים

ערכים אישיים מתייחסים למבנים פסיכולוגיים בסיסיים המשותפים לכל בני האדם. ערך מוגדר כאמונה נורמטיבית על מטרות רצויות ודפוסי התנהגות (Rokeach, 1973). ערכים הם אישיים כיוון שהם מבטאים צרכים אישיים, אולם הם מבטאים גם את הנורמות

¹⁵ לאחר תשלומי העברה ומסים.

החברתיות השולטות בקבוצה מסוימת. לכן כאשר מודדים ערכים אפשר למצוא הבדלים בינאישיים וגם הבדלים בין-תרבותיים בין בני נוער ומבוגרים. הדיון האקדמי מתייחס בעיקר למספרם ותוכנם של הערכים.

על פי שוורץ (Schwartz, 1992), אחד החוקרים הבולטים בתחום הערכים, ערכים המתבטאים באמונות, מהווים גורם מוטיבאציוני המתפקד מעבר לפעולות מסוימות וסיטואציות, ואשר מוליכים לבחירת פעולות, כיווני התנהגות, אנשים ואירועים. האנשים מסדרים את הערכים עצמם על פי סדר עדיפות והם נבדלים על פי סדר זה. שוורץ הציע את קיומם של עשר קטגוריות של ערכים, אולם אנו במחקר הנוכחי בחרנו להתמקד בארבע קטגוריות ערכים אותן הערכנו כחשובות במיוחד בחברה הישראלית עבור שתי אוכלוסיות המחקר העיקריות – היהודים והערבים, ואלו הם:

ערך ההישגיות המתייחס לשאיפה להצלחה בהצגת יכולת בהתאם לסטנדרטים חברתיים (למשל, להצליח מבחינה כלכלית); ערך החברתיות המתייחס לשאיפה להיטיב עם חברי קבוצה קרובה, כלומר להשיג מטרות בתחום החברתי-אישי (למשל, להקים משפחה מאושרת); ערך אוניברסאלי המתייחס לשאיפה להיטיב עם כל בני האדם, כלומר להשיג מטרות אלטרואיסטיות (למשל, לעזור לאנשים) והאחרון הוא: ערך הדוניסטי המתייחס לשאיפה להנאה עצמית (למשל, לטייל בעולם להנאתי).

כל ערך נבדק בעזרת מספר פריטים אשר תיארו מטרה מסוימת אותה אנשים שואפים להגשים בחייהם והצעירים התבקשו להעריך את מידת חשיבותה עבורם על סקאלה של ארבע דרגות: מ"בכלל לא חשוב" ועד "מאד חשוב".

אוריינטציית העתיד של בני הנוער

מערכת הערכים המנחים נבחנה כחלק מאוריינטציית העתיד של בני נוער יהודים וערבים בישראל. בני הנוער כחלק מתהליך ההתבגרות ופיתוח הזהות העצמית, בונים לעצמם תמונת עתיד הכוללת בתוכה תחומים שונים לגבי המשך דרכם כבוגרים בחברה. תמונת העתיד יכולה לכלול נושאים הקשורים למסלול החיים העתידי: שירות צבאי (בקרב הנוער היהודי), קריירה, לימודים ומשפחה ונושאים כלליים יותר, קיומיים, המתארים חוויות ואירועים, אשר אינם דווקא מיוחדים לעתיד כמו תקווה לכלכלה חזקה יותר או תקווה להגשמת משאלותיהם. מטבע הדברים, עיקר עיסוקם של בני הנוער הוא בעצמם ובתקוותיהם ופחות בעתיד של הזולת והמדינה. ולמרות זאת הם אינם מתעלמים מחשיבות העניין ורובם המוחלט מאמין (83%) כי "די חשוב" (39%) או אף "מאד חשוב" (44%) לתרום למדינה או לחברה.

עיסוק המתבגרים במסלול החיים העתידי, כאשר הם בונים את תמונת העתיד, מראה על דפוס פעולתי המדגיש התכוונות למטרות עתידיות ומהווה בסיס לבחינה ולגיבוש של הגדרת מטרות משנה וזיהוי אמצעים להשגתן ואילו העיסוק בתחומים החווייתיים מדגיש התמקדות פסיבית של תקווה או חשש מהתרחשותם של אירועים בעתיד. המרכיב ההתנהגותי בבניית תמונת העתיד כולל חיפוש ובדיקה של אופציות עתידיות על ידי איסוף מידע עליהן ובחינת התאמתן לעתיד הסובייקטיבי (exploration) וכן מחויבות של המתבגר לבחירות שעשה (commitment).

מחקרים רבים חקרו ומצאו הבדלים בין בני נוער בתחומים המודגשים על ידם בתמונת העתיד וכן באופן ומידת העיסוק בבניית תמונת העתיד. לכך מספר גורמים: הצרכים והשאיפות של האדם עצמו, התייחסותו הרגשית החיובית לתחומים השונים, הערך העתידי הצפוי לתחומי עתיד והערך הצפוי להצלחה בהם וכן מידת השליטה העצמית שמייחס בן הנוער להצלחתו בהשגת אותן המטרות. הוא מעריך באיזו מידה ניתן להגשים את המטרות שהציב בפניו באמצעות השקעה עצמית ועזרה חיצונית (עזרה של אנשים אחרים, החברה או בעזרת המזל). על גורמים אלו ישנה השפעה של הסביבה החברתית: כמה מקובל העיסוק בעתיד, מערכת הערכים המנחים השולטים בחברה, אשר קובעים בין היתר גם את מסלולי החיים המקובלים בה. מכיוון שישראל בורכה בקבוצות חברתיות רבות, הנבדלות ביניהן במידה רבה בתרבות אשר מתבטאת ברמת המסורתיות, במערכת הערכים השולטים ובמשתנים דמוגרפיים, ניתן לצפות כי לבני נוער בישראל תהיה תמונת עתיד שונה ורמת עיסוק שונה בעתידם. כפי שציינו קודם לכן המחקר התמקד בשתי האוכלוסיות העיקריות: הנוער היהודי והנוער הערבי.

נדון ראשית בהשפעה של מידת המסורתיות של החברה על שאיפותיהם ומסלול חייהם של בני הנוער. החברה המודרנית מאופיינת בעליונות היחיד על החברה המתבטאת בתחושת אוטונומיה אישית, אחריות וחופש בחירה שחש הפרט לגבי עתידו. לעומת זאת החברה המסורתית מאופיינת בעליונות החברה על הפרט. לפרט, אם כן, יש פחות מקום לבחירה אישית ולכן משקיע פחות בבניית עתידו וזהותו.

החברה היהודית והחברה הערבית בישראל נבדלות ביניהן במידת המסורתיות שאימצה לעצמה כל חברה – יש לכך אף ביטוי בסקר על פי הגדרתם האישית של בני הנוער עצמם: מחצית מבני הנוער הערבים, שנשאלו בסקר, הגדירו עצמם כמסורתיים ונוסף עליהם שליש הגדירו את עצמם כדתיים או חרדים לעומת למעלה ממחצית מבני הנוער היהודי אשר הגדירו עצמם כחילוניים (53.6%).

ההבדלים ברמת המסורתיות ניכרים במשתנים הדמוגרפים, כפי שהראנו במבוא ובפרק העוסק בנתונים הדמוגרפים. היבט נוסף להשפעת רמת המסורתיות של החברה על מסלול העתיד של המתבגר הוא התפקיד החברתי הנובע מהגיל, המגדר ואמות מידה חברתיות אחרות (כמו מעמד סוציו-אקונומי). ככל שהחברה פחות מסורתית התרשימים הללו עוברים שינויים תכופים יותר ויש יותר מקום למרחב האישי.

שני גורמים נוספים הקשורים אחד בשני והמשפיעים על שאיפותיהם של בני הנוער ואופן ההכנה לעתידם כבוגרים הם מודלים של תפקידי מבוגרים ורמת ההזדמנויות העומדות בפני בני הנוער. הפערים התרבותיים והכלכליים הגדולים, כמו גם מעמדם של הערבים כמיעוט לאומי משפיעים על המודלים של תפקידי מבוגרים אליהם בני הנוער נחשפים ועל מידת ההזדמנויות העומדות בפניהם.

מחסור במודלים של תפקידי מבוגרים ומחסור ההזדמנויות העומדות בפני הנוער הערבי מקשה עליהם ליצור תמונת עתיד ספציפית של התחומים הללו, מכיוון שהם מתקשים יותר לאסוף מידע עליהם ועל כן גדלה רמת אי הודאות והחשש מפני העתיד וקטנה מידת המחויבות למטרות שהציבו בפני עצמם. מסיבות אלו וגורמים נוספים, אשר העלנו קודם לכן מחקרים רבים, אשר עסקו בתפיסות העתיד של בני נוער, שיערו כי יהיו הבדלים בין תפיסות העתיד של המתבגרים הערבים והיהודים, אולם בפועל נמצא כי ההבדלים לא היו גורפים אלא תלויים בתחומי עתיד ספציפיים.

רות סניגר בשניים ממחקריה: האחד משנת 1995 והשני משנת 2001, מצאה כי בני הנוער הערבים בהשוואה לבני הנוער היהודים עוסקים יותר בתחומי העתיד הקיומיים ופחות בתחומים המתארים את מסלול החיים בעתיד.

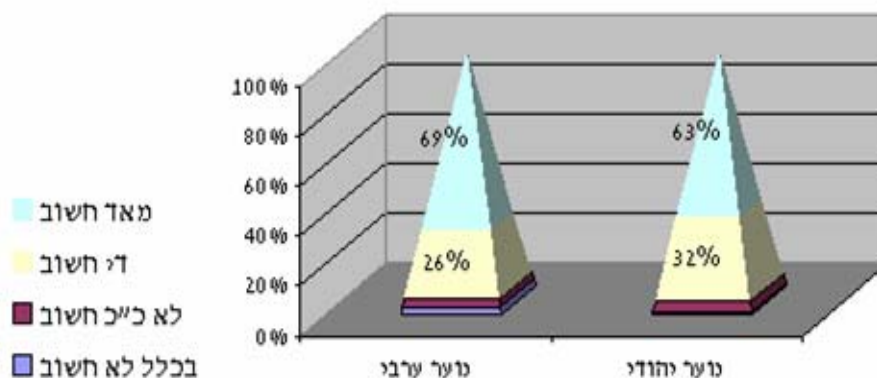
את הניתוח נחל עם הצגה פרטנית של הערכות הצעירים לגבי כל מטרה בנפרד עלפי מערכת הערכים המנחה את בני הנוער:

ערך ההישגיות

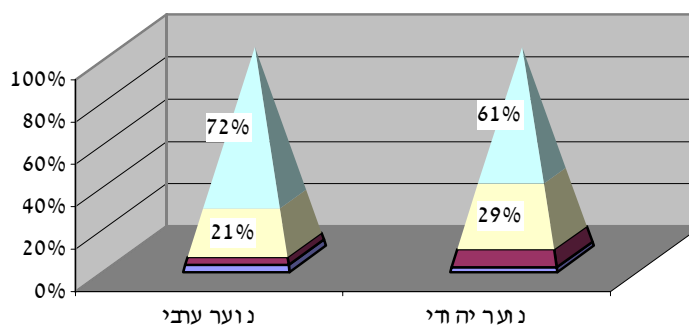
את ערך ההישגיות מדדנו באמצעות שתי מטרות בתחום השאיפות האישיות: הצלחה כלכלית ורכישת השכלה גבוהה, אשר אומדות את מידת ההישגיות והרצון לרכוש מעמד ויוקרה. מצאנו כי לצעירים הערבים חשוב יותר להצליח כלכלית. למרות שבשתי הקבוצות 95% מבני הנוער חושבים כי "די חשוב" ואף "מאד חשוב" להצליח מבחינה כלכלית, 69% מהצעירים הערבים לעומת 63% מהצעירים היהודים חושבים כי "מאד חשוב" להצליח כלכלית. מעבר לכך, לצעירים הערבים אף חשוב יותר לרכוש השכלה גבוהה: ל-72% מהצעירים הערבים שאיפה זו היא "מאד חשובה" לעומת 61% מהצעירים היהודים

וסה"כ ל-93.3% מהצעירים הערבים שאיפה זו די חשובה ואף מאד חשובה לעומת 90% מהצעירים היהודים.

תרשים מס' 1: שיעור הצעירים המקנים חשיבות להצלחה כלכלית

תרשים מס' 2: שיעור הצעירים המקנים חשיבות לרכישת השכלה גבוהה

החשיבות הרבה שמקנים הצעירים הערבים להשכלה ולהצלחה כלכלית מתבטאת גם בנתוני בני הנוער הערבים הלומדים בתיכון: ידוע ששיעור בני הנוער הערבים בגילאי 15 ועד 17, הלומדים במערכת החינוך, עלה משיעור של 71% בשנת 1990 ל-84%. כמו כן, עשרה אחוז יותר מבני הנוער הערבים לעומת היהודים, אשר לומדים בכיתה י"ב, ניגשים לבחינות הבגרות (87% לעומת 77%). ניתן להעריך כי נתונים אלו יחד עם תשובותיהם לסקר הם חלק משאיפתם של בני הנוער להצליח בחיים, והדרך הפתוחה עבורם היא על ידי רכישת השכלה.

בעיקר הדבר נכון עבור הצעירות הערביות: בהשוואה בין-מגדרית בקרב הצעירים הערבים מראים הנתונים כי 87% מהנערות בגיל 15-17 לומדות במערכת החינוך בהשוואה ל-81% מהנערים¹⁶. כמו כן במערכת החינוך הערבי מספר הבנות הלומדות בכיתה י"ב גבוה ממספר הבנים וכך גם שיעור הזכאיות לתעודת בגרות. כך גם בממצאי הסקר – בהשוואה

¹⁶ נתוני המועצה הלאומית לשלום הילד (2003).

בין הנערות והנערים הערבים נמצא כי לנערות השאיפה לרכוש השכלה גבוהה חשובה יותר. בקרב הנוער היהודי לא הייתה הבחנה מגדרית בנושא ההשכלה, אך לנערים היהודים חשוב יותר מאשר לנערות היהודיות הצלחה כלכלית בעתיד. הבחנה מגדרית זו לא הייתה קיימת בציבור הערבי.

ייתכן כי החשיבות הרבה שמייחסות הנערות הערביות להשכלה מעידה על כך שהשכלה עבורן היא הדרך המרכזית להתקדם מבחינה חברתית וכלכלית. זאת מכיוון שבחברה הערבית רואים בעין יפה שאישה משכילה ובעלת מקצוע מכובד תשתתף בשוק העבודה, בניגוד להשתתפותה של אישה חסרת מקצוע בשוק העבודה (סניגר, 2001).

אולם, הצעירים הערבים למרות שהם מעריכים יותר את חשיבות ההצלחה הכלכלית ורכישת ההשכלה, שיעור קטן יותר מביניהם לעומת האוכלוסייה היהודית, מצליח בבחינות הבגרות (70% לעומת 59%), מתקבל ללימודים באוניברסיטה (65% לעומת 39%) וממשיך בלימודים על תיכונים וגבוהים. כמו כן חציון ההשכלה בקרב יהודים בגילאי 25-34 הוא 14 שנים בעוד שבקרב הערבים באותה שכבת גיל חציון ההשכלה עומד על 11.7, כאשר בשכבת גיל זו רוב הצעירים סיימו את לימודיהם הגבוהים או לפחות את חלקם¹⁷. חלק מההסבר לכך הוא במחסור הזדמנויות ומחסור במודלים של מבוגרים, כפי שהצענו קודם לכן.

לסברה כי ישנה הטיה בהערכתו של הנוער היהודי בחשיבותה של ההשכלה וההצלחה הכלכלית עקב העיסוק בשירות הצבאי, לא נמצא ביסוס. הועלתה השאלה האם בעקבות המיידיות של השירות הצבאי באופק חייהם של הנוער משכבת הגיל 15-18, הם יתעסקו פחות בשאלת הלימודים הגבוהים וההצלחה הכלכלית המתלווה בדרך כלל לקריירה לעומת שכבת הגיל הבוגרת יותר (עבור הנוער הערבי תהליך רכישת מקצוע והשכלה מתחיל מייד לאחר סיום התיכון). אולם לא נמצא הבדל בתשובותיהם של בני הנוער עבור שתי הסוגיות.

ערך החברתיות

מבין כל המטרות, שהוצגו בפני הצעירים, שתי המטרות שזכו לשיעור הגבוה ביותר של מתבגרים שחשבו כי הן "די חשובות" או "מאד חשובות" היו המטרות בתחום האישי-חברתי, היינו: הקמת משפחה מאושרת (98%) ואחריו בהפרש קטן רכישת חברים טובים (96%). ממצא זה נכון לגבי שתי האוכלוסיות ואינו תלוי בשכבות הגילאים, כמו כן הוא תואם את ממצאי הסקר, שערכנו בשנת 1998 בו גם כן שתי שאיפות אלו היו בשני המקומות הראשונים.

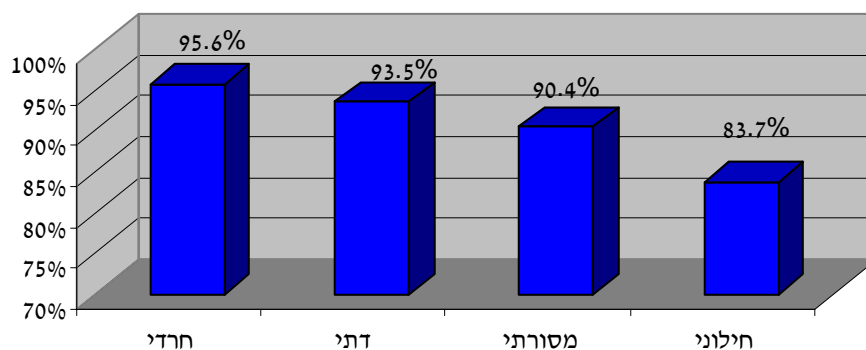
¹⁷ בשכבת הגיל 18-24 חציון ההשכלה של היהודים הוא 12.4 לעומת 12.1 של הערבים, אולם לא ניתן להסיק ממנו על הפער בין הלאומים כיוון שעל רוב היהודים חל שירות חובה וחלקם אף משרתים שירות קבע קצר לאחר מכן.

לעומת הסקר הקודם החשיבות שמקנה הנוער הערבי לשאיפה לרכוש חברים ירד במעט: 79% חושבים כי זוהי מטרה חשובה מאד לעומת 86% בשנת 1998, אם זאת לא השתנה שיעור המקנה לשאיפה זו חשיבות: 97% בשנת 2004 לעומת 99% בשנת 1998. מעבר לכך בסקר הנוכחי לא ניכרו הבדלים בין הצעירים היהודים והערבים ולא בין הנוער הבוגר יותר לצעיר יותר בשני הלאומים. אולם מצאנו כי רק בקרב היהודים ניתן להבחין בקבוצות הנבדלות ביניהן לגבי החשיבות המוקנית למשפחה מאושרת בעתידם, והן הקבוצות הנבדלות על פי מידת הדתיות – ככל שעולה רמת הדתיות שיעור הצעירים אשר חשובה להם מאד מטרה זו עולה. בקרב הנוער הערבי ישנה תמימות דעים בנושא.

החשיבות של הקמת משפחה מאושרת גבוהה מאד ביחס לשאיפות האחרות המקנות סטאטוס ויוקרה בחברה ומצביעה על כך, שהחברה הישראלית הן היהודית והן הערבית מקנות חשיבות רבה מאד להקמת משפחה והצעירים הפנימו חובה חברתית זו. הצעירים יודעים כי במקביל להצלחה כלכלית ומקצועית שופטת אותם החברה על פי הצלחתם להקים משפחה בעתיד, ועל כן למרות שבקרב היהודים רמת החשיבות אשר מקנים בני הנוער ל"הקמת משפחה מאושרת" תלויה בהגדרתם הדתית, עדיין רמת החשיבות שמקנים אף החילונים לשאיפה זו גבוהה מאד ביחס לשאיפותיהם האחרות הקשורות לרכישת סטאטוס ויוקרה: 84% מהחילונים רואים במטרה זו כ"חשובה מאד" בעוד ש-65% מהחילונים רואים בהצלחה כלכלית מטרה "חשובה מאד" ו-64% רואים ברכישת השכלה גבוהה כמטרה "חשובה מאד".

תרשים מס' 3: שיעור הצעירים היהודים אשר מעריכים כי הקמת משפחה מאושרת

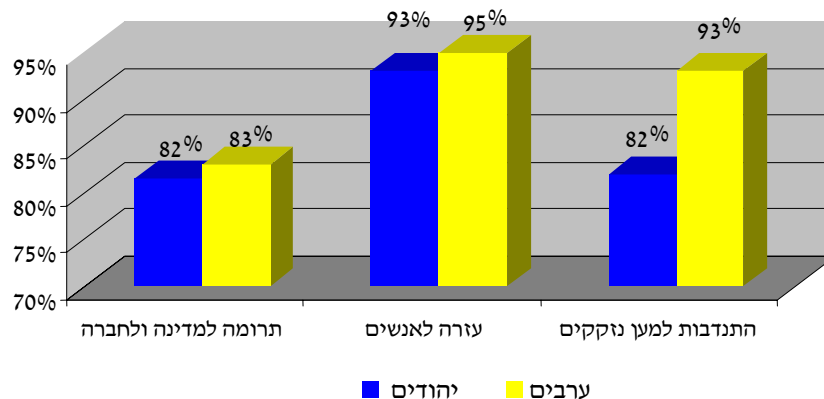
היא מטרה "מאד חשובה" על פי רמת דתיות

ערך אוניברסאלי

הצעירים נשאלו מספר שאלות הבאות להבהיר עד כמה חשובה להם הקרבה למען הכלל והמדינה. כפי שהזכרנו קודם לכן 83% מהצעירים חושבים כי די חשוב ואף מאד חשוב השאיפה לתרום למדינה או לחברה, ובעניין זה אין הבדל בין ערבים ויהודים. אולם ישנו הבדל גדול בין שני הלאומים באופי התרומה: 93.3% מהצעירים הערבים חושב כי המטרה להתנדב למען נזקקים היא חשובה לעומת 81.5% מקרב היהודים ("די חשוב": 32% לעומת 41.2% ו"מאד חשוב" 61.3% לעומת 40.3%), מנגד שני הלאומים מסכימים על כך שעזרה לאנשים באופן כללי מאד חשובה, ואין הבדל ביניהם (במדגם 93.3% חושבים כי די חשוב ואף מאד חשוב לעזור לאנשים).

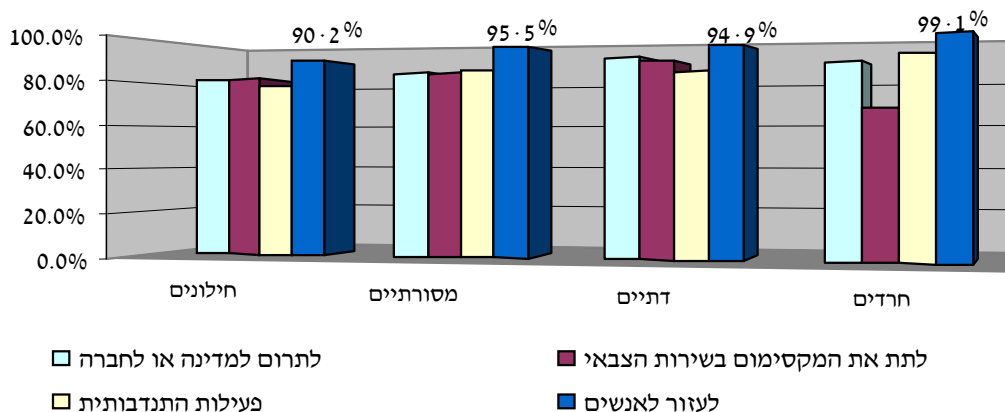
תרשים מס' 4: שיעור הצעירים המקנים חשיבות למטרות אלטרואיסטיות

אחד ההסברים להבדל בין הצעירים היהודים והערבים הוא ברמת המסורתיות המאפיינת את הקבוצות השונות. ככל שהקבוצה דתית יותר, הלכידות החברתית והמחויבות לפרטים בקבוצה גדולה יותר. ניתן לקשור את הדבר אף למידת עצמאותו של הפרט בחברה דתית מול חילונית לקבוע את מהלך חייו והתלות שלו בעקבות כך בחברי הקבוצה. בחברה הערבית אין הבדלים בין בני הנוער במידת החשיבות שהם מקנים לתרומה לחברה ולמדינה. לעומת זאת מצאנו כי בחברה היהודית, חברה אשר מסורתית פחות מן החברה הערבית ובעלת ההתפלגות גדולה יותר מבחינת רמת הדתיות, ישנם הבדלים בחשיבות המוקנית להתנדבות עצמה בין צעירים חילוניים ודתיים (ברמות שונות) וכן הבדלים בין צעירים דתיים לחילוניים בחשיבות המוקנית לעזרה לאנשים. ככל שיוורדים במידת הדתיות חשיבות השאיפות לעזור לאנשים ולהתנדב למען נזקקים פוחתת. מעבר לכך בקרב הצעירים היהודים קיימים הבדלים על פי רמת הדתיות בנושא חשיבות התרומה לחברה ולמדינה: הצעירים הדתיים מייחסים לה את החשיבות הגבוהה ביותר ואחריהם החרדים, המסורתיים והחילוניים (בסדר זה). אחת האפשרויות לכך היא שבקרב הצעירים הדתיים כמו גם בקרב הצעירים החרדים החשיבות של תרומה לחברה וערך העזרה ההדדית מאד גבוהים, אולם לצעירים הדתיים נוספה חשיבות התרומה למדינה אשר חזק בקרבם יותר מאשר בקרב הצעירים החרדים.

השאלה האחרונה שנשאלה בנוגע למטרות אלטרואיסטיות נוגעת רק לציבור היהודי והיא השאיפה לתת את המקסימום בשירות הצבאי. עבור הצעירים היהודים שירות בצבא הוא חלק ממסלול החיים העתידי, ואף חלק מהעמיד הקרוב ביותר. רוב הצעירים היהודים, המתגייסים לצה"ל, מכין עצמו לגיוס זמן מה קודם לגיוס עצמו אם זה במבדקים לתפקידים שונים בצבא, קורסי הכנה וכמובן התייצבות לצווי הגיוס. מכיוון שרוב הצעירים החרדים לא מתגייסים לצבא, ההתפלגות בנוגע לחשיבות התרומה לצבא דומה לשאלות האחרות פרט לצעירים החרדים שבעת מדורגים במקום האחרון בחשיבות שהם מעניקים לתרומה לצבא, והצעירים הדתיים נמצאים שוב במקום הראשון.

תרשים מס' 5: ההתפלגות בקרב היהודים באשר לחשיבות המוקנית למטרות אלטרואיסטיות

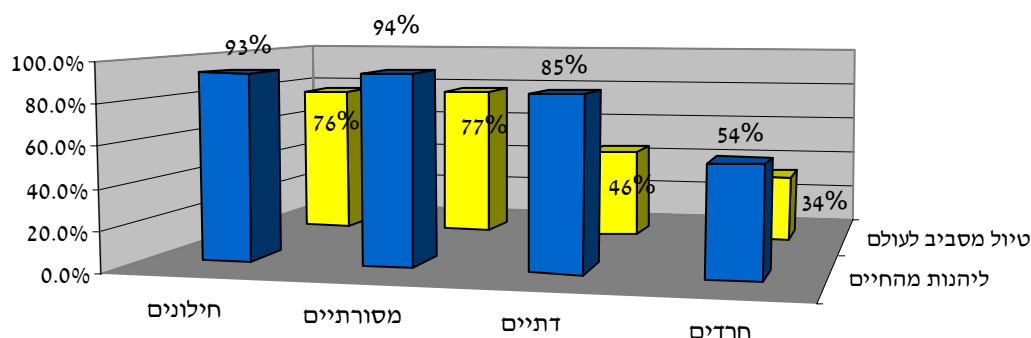
ערך הדוניסטי

בתחום האישי נשאלו הצעירים גם על השאיפה לטייל בעולם להנאתם ועל השאיפה ליהנות בחיים באמצעות בילויים כמו מסעדות. לא ניתן להצביע על קשר בין החשיבות הניתנת לשתי מטרות אלו. לשיעור גדול יותר מהצעירים חשוב יותר ליהנות בחיים בבילויים מאשר לטייל בעולם (89% לעומת 73%). יותר צעירים רואים בשאיפה ליהנות בחיים כחשובה מאשר את השאיפה לתרום לחברה ולמדינה, אולם אין זה כך בנוגע לחשיבות עזרה לאנשים.

בהתאם לממצאים הקודמים בנוגע לחשיבות של שאיפות בתחום החברה והמדינה, הצעירים היהודים מתפלגים ביניהם בנוגע לחשיבות השאיפות בתחום האישי על פי רמת הדתיות. אמנם בתחום זה אין הבדל בין הצעירים היהודים החילוניים למסורתיים אך הפער קיים בינם לצעירים הדתיים והחרדים, אשר להם חשובות פחות שאיפות בתחום זה וככל שצעיר מגדיר עצמו כדתי יותר החשיבות של שאיפות אלו פוחתת. כמו כן, רק בקרב הצעירים היהודים ניכרים הבדלים על פי גיל: הצעירים היהודים המבוגרים יותר רואים בהנאות בחיים שאיפה חשובה פחות מבני הנוער הצעירים יותר. אמנם שיעור זהה חשוב

כי זו שאיפה חשובה אך שיעורים יותר נמוכים מן המבוגרים רואה בכך שאיפה "מאד חשובה". הסבר לכך הוא שבגיל מבוגר יותר מטרה זו נראית כחשובה להתנהלות החיים, אך אין לה תפקיד ממשי בעתיד ובתכנון מסלול החיים, זוהי מטרה מתחום העתיד הקיומי, אשר הנוער היהודי מייחס לה חשיבות נמוכה יותר.

תרשים מס' 6: שיעור צעירים היהודים המקנים חשיבות לשאיפות אישיות

השאלה היחידה בתחום השאיפות האישיות, אשר בה היה הבדל בין הערבים והיהודים היא החשיבות של טיול ברחבי העולם. 84% מהצעירים הערבים רואים בשאיפה לטייל בעולם כשאיפה חשובה בחיים לעומת 70% מהצעירים היהודים, ולעומת 77% מהצעירים היהודים החילוניים והמסורתיים הרואים בשאיפה זו כחשובה. ניתן להסביר זאת בכך שבקרב הצעירים היהודיים ובעיקר החילוניים שבהם מנהג טיולי התרמילאים אחרי השרות בצבא הוא די שכיח ולכן הם מתייחסים לשאיפה זו כשאלה בעלת אופי קונקרטי לתכנון מסלול חייהם, בעוד שבקרב הצעירים הערבים זהו אינו מנהג נפוץ ועל כן הוא יותר בגדר שאיפה או חלום. ממצא זה מאשש את ממצאיה של סניגר (2001) באשר לאופי בניית מסלול העתיד, כאשר הצעירים הערבים מכלילים יותר בתמונת העתיד שלהם תחומי עתיד קיומיים המתארים שאיפות כלליות וחוויות, ואילו צעירים יהודים מכלילים נושאים בעלי דפוס פעולתי יותר, המדגיש התכוונות למטרות עתידיות.

ניתוח קטגוריות הערכים

כדי לשוות תמונה כוללת יותר לגבי הערכים בוצע ניתוח גורמים. ניתוח הגורמים מעלה שהצעירים בישראל מבדילים בין שלוש קטגוריות של ערכים:

ערכים אוניברסאליים הכוללים שאיפה לתרום לחברה ולמדינה, להתנדב למען הנזקקים ולעזור לאנשים; ערכים הדוניסטים הכוללים שאיפה לטייל בעולם להנאה וליהנות מהחיים וערכים חברתיים-הישגיים הכוללים שאיפה להצליח מבחינה כלכלית, להקים משפחה מאושרת, לרכוש השכלה גבוהה ולהתיידד עם חברים טובים. כלומר, להפתעתנו ובהתאם לממצאים כי הם מייחסים למטרות החברתיות-אישיות את החשיבות הרבה

ביותר, לדעת הצעירים, הערך ההישגי מתחבר עם הערך החברתי. חיבור זה של ההישגים מבטא את סולם הערכים של החברה הישראלית שבה הערך החברתי-אישי הינו בעל חשיבות רבה והוא מתחבר עם הערך ההישגי. משתמע מכך שהצלחה בחברה הישראלית נמדדת לפי הישגים וגם לפי חיים חברתיים, ביחד. זאת חברה שמחברת את האוריינטציה האינדיבידואליסטית והקולקטיביסטית.

בדיקת קשרים בין שלושת קטגוריות הערכים מראה שגם בקרב הצעירים היהודיים וגם בקרב הצעירים הערבים יש מתאם חיובי משמעותי בין ערכים אוניברסאליים וערכים חברתיים-הישגיים ($r=0.32$ אצל היהודים ו- $r=0.37$ אצל הערבים) ובין ערכים הדוניסטים וערכים חברתיים-הישגיים ($r=0.34$ אצל היהודים ו- $r=0.33$ אצל ערבים). ממצאים אלה מראים שבזמן שערכים חברתיים-הישגיים מתחברים עם שתי קטגוריות הערכים האחרונות, אין קשר משמעותי בין ערכים אוניברסאליים המבטאים מטרות אלטרואיסטיות לבין ערכים הדוניסטים המבטאים את השאיפה להנאה אינדיבידואליסטית.

מבט על מערכת הערכים שנמדדו (ראה לוח מס' 1) מראה כי הערכים החברתיים-הישגיים נתפסים כחשובים יותר מאשר שני הערכים האחרים גם אצל היהודים וגם אצל הערבים. אחרי הערכים החברתיים-הישגיים נמצאים הערכים האוניברסאליים ולבסוף נמצאים הערכים הדוניסטים. באופן כללי, בשלושת המשתנים נמצאו הבדלים בין יהודים וערבים. ערבים החשיבו את שלושת קטגוריות הערכים כחשובים יותר מאשר היהודים, כפי שאכן נמצא כאשר אמדנו כל מטרה בנפרד. מבט יותר מעמיק מגלה שההבדלים בין הצעירים היהודים והערבים נמצאים באופן ברור יותר בקבוצת הגיל הבוגרת (גיל 21-24).

לוח מס' 1: ממוצעי ערכים שהתקבלו בניתוח גורמים לפי לאום וקבוצת גיל

(סטיות תקן מופיעות בסוגריים)

ערכים	יהודים			ערבים		
	15-18	21-24	סה"כ	15-18	21-24	סה"כ
ערכים אוניברסאליים	3.33 (.57)	3.30 (.61)	3.32 (.59)	3.40 (.56)	3.46 (.57)	3.43 (.56)
ערכים הדוניסטים	3.20 (.73)	3.22 (.74)	3.21 (.74)	3.36 (.63)	3.38 (.65)	3.37 (.64)
ערכים חברתיים-הישגיים	3.67 (.38)	3.66 (.39)	3.66 (.38)	3.69 (.39)	3.72 (.36)	3.71 (.38)

בנוסף, כדי לבדוק השפעות משתנים דמוגרפים, נעשו רגרסיות על כל אחד מהגורמים שהוזכרו, בנפרד ליהודים ולערבים. רגרסיה לגבי ערך אוניברסאלי שנעשתה בקרב היהודים מראה השפעת מין ורמת הדתיות ($R^2=0.46$). כלומר, לנשים ולדתיים יש יותר אוריינטציה ערכית אלטרואיסטית אוניברסאלית מאשר לגברים וחילוניים. רגרסיה דומה שנעשתה על נתוני הצעירים הערביים מצאה אך ורק השפעה מובהקת של מגדר. כלומר, גם בקרב האוכלוסייה הערבית הנשים יש יותר אוריינטציה ערכית אלטרואיסטית אוניברסאלית מאשר לגברים.

ניתוח רגרסיה של ערכים הדוניסטים בקרב הצעירים היהודים מראה השפעת מגדר, דתיות, השכלת אב, והכנסה משפחתית ($R^2=0.14$). התוצאות מצביעות על כך שנשים, צעירים דתיים, בעלי אב עם השכלה גבוהה ועם הכנסה משפחתית נמוכה הינם בעלי אוריינטציה ערכית הדוניסטית נמוכה יותר מאשר גברים, צעירים חילוניים, בעלי אב עם השכלה נמוכה ועם הכנסה משפחתית גבוהה. ניתוח רגרסיה שנעשה בקרב הצעירים הערביים מצא כיווני השפעה דומים עם שני משתנים מובהקים בלבד ($R^2=0.40$): השכלת האב והכנסה משפחתית, כלומר צעירים עם אב משכיל והכנסה נמוכה הם בעלי אוריינטציה ערכית הדוניסטית פחותה יותר מאשר צעירים עם אב לא משכיל והכנסה גבוהה.

ניתוח רגרסיה של ערכים חברתיים-הישגיים בקרב היהודים מראה השפעה של רמת דתיות, אוריינטציה פוליטית ושאיפות השכלה גבוהות ($R^2=0.36$). תוצאות אלה מראות שלחילוניים, לימניים ובעלי שאיפות להשכלה אקדמית יש אוריינטציה ערכית חברתית-הישגית גבוהה יותר מאשר לדתיים, שמאלניים ובעלי שאיפות נמוכות להשכלה אקדמית. ניתוח רגרסיה שנעשה בקרב הצעירים הערביים מצא רק השפעת שאיפה להשכלה אקדמית בכיוון הדומה להשפעה בקרב הצעירים היהודיים ($R^2=0.36$).

הערכת מקצועות

עיצוב שאיפותיהם של בני הנוער וצעירים כמו גם בחירת המקצוע מושפעים במידת מה מיוקרתו של המקצוע והסטאטוס החברתי אשר נלווה אליו. על מנת לאמוד את תפיסתם של בני הנוער הם נשאלו לגבי מידת הערכתם של תפקידים שונים בחברה הישראלית.

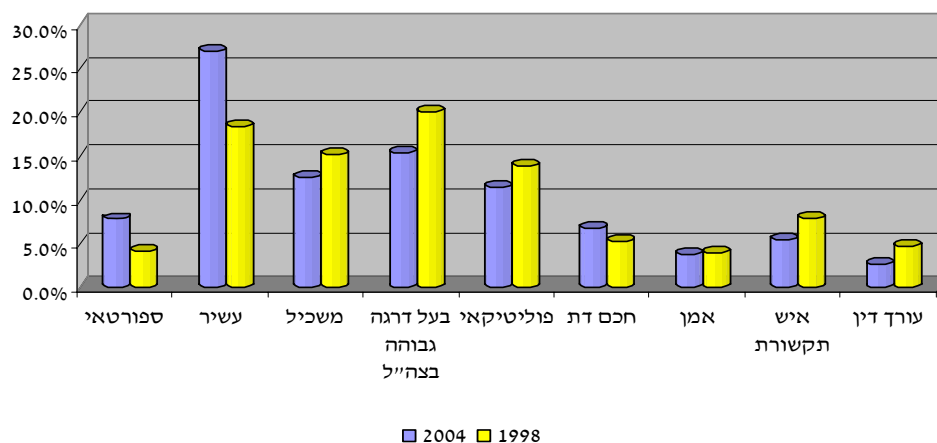
בתשובות לשאלה זו ניכרים הבדלים רבים בהערכתם של בני הנוער היהודים והערבים את התפקידים השונים. ממצא זה יכול לשפוך אור על הממצאים הקודמים בנוגע להבדלים בשאיפותיהם: בקרב הנוער היהודי התפקיד אשר זוכה לדעתם להערכה הגבוהה ביותר הוא "העשיר" (27% מבני הנוער היהודים העריכו כי תפקיד זה זוכה להערכה הרבה ביותר בישראל), אחריו "בעל דרגה גבוהה בצה"ל" (15.4%) והמשכיל במקום השלישי (12.5%),

בעוד שהעורך דין והאמן הם בקומות האחרונים (2.6%-ו-3.8% בהתאמה). בקרב הערבים לעומת זאת המשכיל ובעל דרגה גבוהה בצה"ל הם בשני המקומות הראשונים (25.3%-ו-26% בהתאמה), אחריהם הפוליטיקאי (17.2%) ורק אחריהם "העשיר" (12.3%). האמנים ואנשי התקשורת זוכים בקרבם לשני המקומות האחרונים.

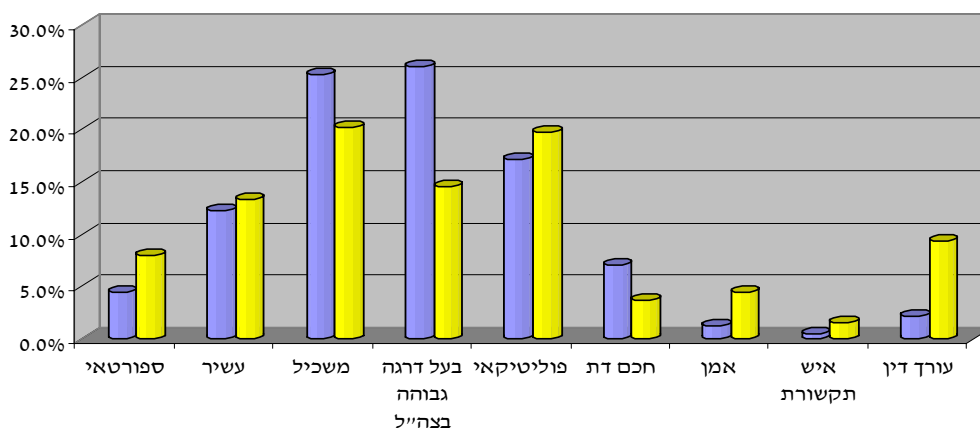
גם בקרב היהודים וגם בקרב הערבים חל שינוי בהערכות של התפקידים בין שני הסקרים: בקרב היהודים ב-1998 שני המקומות הראשונים היו בסדר הפוך: את המקום הראשון תפס "בעל דרגה גבוהה בצה"ל" ואת המקום השני "העשיר" (20%-ו-18.4%). בקרב הערבים בשנת 1998 המשכיל והפוליטיקאי תפסו את שני המקומות הראשונים עם הבדל של חצי אחוז ביניהם (כ-20%) לעומת הסקר הנוכחי בו החליף את הפוליטיקאי "איש הצבא".

תרשים מס' 7: התפקיד החברתי הכי מוערך בישראל

צעירים יהודים:

צעירים ערבים:

את השוני בהערכת תפקידו של איש הצבא בעיני הנוער ניתן לייחס למצב הביטחוני השורר בישראל מאז פרוץ האינתיפאדה ועליית צרכי הביטחון: הצעירים הערבים מרגישים כי פרוץ האינתיפאדה גרם לעליית קרנם של אנשי הצבא בעיני האוכלוסייה היהודית

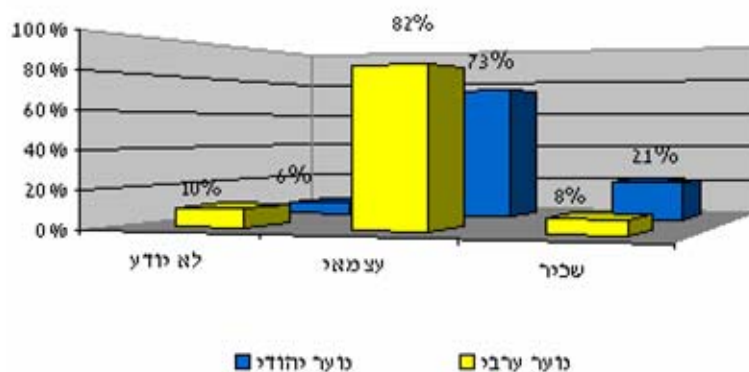
ובזמנים של קונפליקט בטחוני יש פחות מקום לפוליטיקאי להשפיע על המצב המדיני והבטחוני, אולי אף הם חשים מאוימים בשל כך, מכיוון שמצב בטחוני רעוע משפיע על היקלטותם בשוק העבודה. ניתן להסיק מתוצאות אלו שהצעירים הערבים בעקבות האינתיפאדה חשים יותר מפעם כי מידת יכולתם להגיע לתפקידים המוערכים ביותר בחברה קטנה עוד יותר ומכאן נוכל להציע הסבר נוסף לכך שבני נוער ערבים מכלילים בתמונת העתיד שלהם יותר מאשר היהודים תחומי עתיד קיומיים.

מאידך ניתן להעריך כי בני הנוער היהודים הושפעו בבחירת התפקיד המוערך בחברה יותר מן המצב הכלכלי, אשר הדרדר מאז סוף שנת 2000 ועל כן הם מרגישים כי המעמד והיוקרה בחברה ניתנים לאנשים בזכות מעמדם הכלכלי. בשונה מן הסקר הקודם לא נשאלו בני הנוער את מי הם באופן אישי חושבים כי כדאי שיעריכו אותו. בני הנוער כולם הגיעו למסקנה כי את העשירים והפוליטיקאים ראויים להערכה נמוכה יותר, ועם זאת מספר שנים מאוחר יותר שיעור גדול יותר של בני הנוער היהודי חושבים כי העשירים הם בעלי התפקיד הכי מוערך בישראל.

נושא נוסף שיכול להיחשב כערך ו/או מטרה נוגע לרצון להיות עצמאי או שכיר. הרצון להיות עצמאי מבטא במידה רבה אינדיבידואליזם וצורך בהישגיות גבוהה (McClelland, 1961; McClelland, Atkinson, Clark & Lowell, 1953). במסגרת עבודה כעצמאי האדם יכול לבטא את הישגיו האישיים באופן ברור ביותר ולספק את צרכיו להצטיינות כנגד הסטנדרטים שהציב לעצמו (McClelland & Winter, 1969). בניגוד לכך הרצון להיות שכיר מבטא בעיקר צורך בביטחון כלכלי, יציבות וודאות. כשכיר, בעיקר במוסדות ציבוריים או מוסדות כלכליים גדולים נחשכת לאדם ההתמודדות היומית קיומית, המאפיינת את העצמאי.

ניתוח השאלה "האם בעבודה שלך תעדיף להיות עצמאי או שכיר" מגלה שרובם של הצעירים מעדיפים להיות עצמאיים (75%). העדפה זאת אף בולטת יותר אצל הצעירים הערביים (82.3%) מאשר אצל הצעירים היהודים (72.8%). מעניין שאצל הערבים הרצון להיות עצמאי עולה מעט עם הגיל (מ-80% בגיל 15-18 ל-85% בגיל 21-24) ואילו בקרב היהודים נראה כי הרצון להיות עצמאי יורד מעט עם הגיל (מ-75.6% בגיל 15-18 ל-70.1% בגיל 21-24), אך ירידה זו אינה נתמכת במבחנים סטטיסטיים. כמו כן במגזר הערבי אנו מבחינים בירידה בשיעור הצעירים אשר אין להם דעה בנושא התעסוקה מ-14% ל-6%. השוואת השאיפה בשנת 2004 עם התשובות שנתנו בשנת 1998 מראה שאין הבדל גדול בין שתי קבוצות הלאום וקבוצות גיל בשנים שבהם נבדקה שאיפה זאת.

תרשים מס' 8: עצמאי או שכיר

תשובות הצעירים מראות רצון ברור בקרב הרוב להיות עצמאי. רצון זה מבטא במידה רבה את התרבות האינדיבידואליסטית שהלכה והתפשטה בחברה הישראלית בעשורים האחרונים. תרבות זאת מתפתחת על חשבון התרבות הקולקטיביסטית ששלטה בחברה היהודית ישראלית במשך שנים רבות, בעיקר בעשורים הראשונים של המדינה. התרבות האינדיבידואליסטית מאפיינת מערכות קפיטליסטיות בהן ההישגיות הינה מן הערכים החשובים ביותר (McClelland, 1961).

ההבדל בין הצעירים היהודיים והערביים יכול להיות מוסבר בגורם התרבותי ובתנאים פוליטיים-חברתיים-כלכליים השולטים בארץ. הכלכלה של המיעוט הערבי בארץ מאופיינת במידה לא מועטה בעסקים קטנים עצמאיים שמהווים העדפה ברורה של המיעוט הזה. רק בכורח המציאות, הופכים חלק בני המיעוט הערבי לשכירים. בנוסף לכך, צריך לזכור שהמיעוט הערבי סובל מאפליה ממוסדת רחבה. כתוצאה ממנה יש לו קושי להשתלב בתעסוקה במוסדות ציבוריים או בתעשיות גדולות, שחלקן אף קשורות לייצור בטחוני. בגלל סיבות אלה לא מפליא הממצא המצביע על השאיפה בקרב הצעירים הערביים להיות עצמאי.

נוסף על כך ישנם הבדלים בהזדמנויות בשוק העבודה הנובעים מהשוני באופי המגורים בין שני הלאומים. רוב האוכלוסייה הערבית (כ-55%) מתגוררת ביישובים הקטנים מ 20,000 תושבים וכמעט מחצית מהאוכלוסייה הערבית (כ-46%) מתגוררת באזור הצפון, בעוד שכמעט מחצית מהאוכלוסייה היהודית מתגוררת במרכז. שוני זה משפיע אף הוא על ההזדמנויות התעסוקתיות העומדות בפני הנוער בהווה ובעתיד: מרכז הארץ הוא ליבת העסקים של המדינה בעוד שהצפון מספק הזדמנויות תעסוקתיות קטנות יותר. כמו כן ביישובים קטנים יש יותר מקום להצלחה כלכלית כעצמאי ולא דווקא מקום למציאת עבודה בחברה גדולה. סיבה נוספת לכך יכולה לנבוע מרמת ההשכלה של האוכלוסייה הערבית הנמוכה יותר ועל כן מגוון ההזדמנויות התעסוקה הפתוחות בפניהם כשכירים המציעות שכר גבוה או מעמד סוציו אקונומי גבוה קטן יותר.

באשר להבדלים מגדריים לא מצאנו כי ישנו הבדל בין עמדותיהם של הנערים הערבים לנערות הערביות, אך בקרב הנוער היהודי הנערות מעדיפות יותר עבודה כשכירות: 23% לעומת 19% ופחות עבודה כעצמאיות: 69.5% לעומת 76.5%. ההבדלים המגדריים בקרב הנוער היהודי יכולים לנבוע מכך שרוב הנשים מאמינות כי עבודה כעצמאי דורשת שעות עבודה מרובות, מה שמכונה "עבודה מסביב לשעון", סוג עבודה המתאימה פחות לנשים היות ונשים הן אשר בדרך כלל משקיעות יותר במשפחה על חשבון מקום העבודה, לראייה שיעור גדול יותר מהנשים עובדות במשרה חלקית (כשליש מהנשים בגיל העבודה העיקרי המשתתפות בשוק העבודה עובדות במשרה חלקית לעומת 12.6% מהגברים).

מיקוד שליטה

זווית מיוחדת להכרת העולם הפנימי של הצעירים מספקת שאלה על מיקוד שליטה. היא שואלת למה מיחסים הצעירים את הגשמת השאיפות שלהם. האפשרויות הן סיבות פנימיות (כלומר, הגשמת השאיפות תלויה רק באדם או בעיקר באדם) לעומת סיבות חיצוניות (כלומר, הגשמת השאיפות תלויה רק בגורמים אחרים או בעיקר בגורמים אחרים). יחוס הגשמת השאיפות לסיבות פנימיות מצביע, בהתאם לתיאורית מיקוד שליטה, שהאדם מרגיש שליטה על גורלו ומאמין שביכולתו להשיג את מטרותיו. בניגוד לכך יחוס הגשמת השאיפות לסיבות חיצוניות מצביע על כך שהאדם אינו חושב שיש לו שליטה על גורלו כיוון וגורמים חיצוניים שלא בשליטתו קובעים דרכו בחיים. התיאוריה הפסיכולוגית מייחסת למשתנה אישיותי של מוקד שליטה חשיבות רבה (Lefcourt, 1966; Phares, 1975; Rotter, 1966) ונושא מוקד השליטה היה מן המשתנים הנחקרים ביותר במשך ארבע עשורים מאז שנות החמישים. מחקרים אלה מצאו שמיקוד שליטה קשור להישגים אקדמיים, רמת שאיפות אישיות, חרדה, והצלחה בעבודה. כלומר, ככל שלאדם יש מיקוד שליטה פנימי, כן יש לו הישגים אקדמיים גבוהים יותר, רמת שאיפות גבוהה יותר, חרדה נמוכה יותר והצלחה בעבודה רבה יותר (לדוגמא, Bar-Tal & Bar-Zohar, 1977; Coleman, 1966; Lao, 1970; Watson, 1967). לכן, מיקוד שליטה פנימי נתפס כאפיון חיובי ורצוי.

מידת מיקוד השליטה הפנימי אשר יש למתבגר נובעת ממספר גורמים, חלקם קשורים לאישיותו הוא, וחלקם קשורים לסביבה החברתית והקטגוריה החברתית אליה הוא משתייך כמו: מודלים של תפקידי מבוגרים, מגוון ההזדמנויות העומדות בפניו ומידת המסורתיות של החברה.

הספקות באשר להצלחה מעסיקות מבוגרים כמו גם בני נוער, אשר עומדים בפני דרך חדשה או תכנון תחומים שונים בעתיד. מידת הצלחה שהמתבגרים צופים להגשמת שאיפותיהם וההערכה שהם נותנים למידת יכולתם להשפיע על עתידם הן בין הסיבות

החשובות ביותר למידת תכנון העתיד ואופי השאיפות העתידיות. על כן רצינו לבדוק עד כמה בני הנוער בישראל מעריכים את יכולתם להצליח בעתיד ועד כמה הם חושבים כי עתידם תלוי בידם בכדי להסיק עד כמה הם יפעלו להגשים את מטרותיהם.

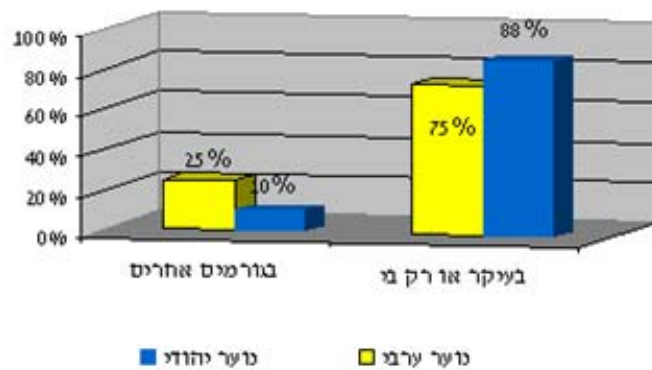
הערכנו כי בשל ההבדלים הדמוגרפים והתרבותיים המתבגר הערבי ביחס למתבגר היהודי יחוש במידת השפעה נמוכה יותר על עתידו ומכאן יינתן הסבר נוסף לאופי השונה של תכנון העתיד של בני הנוער היהודים והערבים כמו גם ההשפעה שיש לכך על הישגיהם העתידיים, ואכן מצאנו מספר ביטויים בולטים ביחס לכך.

שאלנו בסקר את בני הנוער "האם הגשמת שאיפותיך העיקריות תלויה בך ובמעשיך, או בגורמים אחרים?". התוצאות מראות כי רוב הצעירים (85%) הם עם מוקד שליטה פנימי: רוב הנוער מאמין כי הגשמת השאיפות תלויה "בעיקר בו" (55.2%) וכ-30% מאמינים כי הגשמת השאיפות תלויה רק בהם. אולם ניכר הבדל משמעותי בין שתי האוכלוסיות, כאשר שיעור גדול יותר מבין היהודים מאמינים כי הדבר תלוי בעיקר בהם או רק בהם 88% מול 77% של הנוער הערבי והבדלי הממוצעים הם 1.83 ליהודים לעומת 1.98 לערבים. מבט על הגיל מגלה שבקרב היהודים אין הבדל בין בני 15-18 ובני 21-24 אולם בקרב הערבים נראה כי שיעור קטן יותר מן הבוגרים הם עם מוקד שליטה פנימי (למרות שהטענה אינה מוכחת במבחנים סטטיסטיים¹⁹), כלומר, עם הגיל הערבים הופכים לפחות פנימיים. זאת: כ-78% אצל בני 15-18 ו-72.2% אצל בני 21-24.

השוואת הממצאים של 2004 עם הממצאים של 1998 מגלה שהקבוצה הערבית הפכה למעט יותר פנימית – כאמור 75% ב-2004 ו-69% ב-1998 ובקרב הנוער היהודי לא חל שינוי משמעותי. כמו כן ניתוחי הרגרסיות לא גילו ממצאים מובהקים לגבי המשתנים הדמוגרפיים השונים שנחקרו.

¹⁸ התפלגות התשובות לשאלה: 1 – רק בך; 2 – בעיקר בך; 3 – בעיקר בגורמים אחרים; 4 – רק בגורמים אחרים.
¹⁹ המבחנים הסטטיסטיים נבדקו ברמת מובהקות של 5%. ברמת מובהקות של 10% ניתן היה לקבל את הטענה.

תרשים מס' 9: האם הגשמת שאיפותיך העיקריות תלויה בך ובמעשיך, או בגורמים אחרים?

התוצאות שתוארו מתארות רמה גבוהה של תפיסה פנימית בקרב הצעירים. הממצא מצביע על כך שלצעירים תפיסה שאומרת שגורלם תלוי בהם ופירוש הדבר שיוכלו לממש את שאיפותיהם, אם רק תהיה להם מוטיבציה לכך. ההבדל בין הצעירים היהודיים והערביים אינו מפתיע. אין ספק שלצעירים הערביים קשה יותר לממש את השאיפות בגלל תנאים אובייקטיביים, שמונעים מהם את מימושן. יש מקומות עבודה אליהם קשה למעוט הערבי להתקבל, יש מגבלות במרחב המחיה ועוד. לכן אפשר להסביר את הייחוס החיצוני (כלומר, הגשמת שאיפות תלויה בגורמים אחרים) לקריאה נכונה של המציאות.

שאלה נוספת שבודקת תפיסת אפשרויות של מימוש שאיפות הינה "מה הסיכוי של אנשים כמוך להגשים בישראל את השאיפות החשובות שלהם?". גם התשובות לשאלה זאת מצביעים על אופטימיות של המשיבים: על פניו הרוב הגדול של המדגם (66.7%) מאמינים כי יש להם "סיכוי גבוה מאד" או "סיכוי די גבוה", אולם ניכרים הבדלים מאד גדולים בין שני הלאומים: 72% מבני הנוער היהודי חשבו כי להם סיכוי די גבוה ואף גבוה מאד להגשים בישראל את השאיפות החשובות שלהם לעומת פחות ממחצית מבני הנוער הערבים (48.4%). רואים זאת גם בהבדלי הממוצעים – 2.85 ממוצע קיבלו היהודים לעומת 2.43 ממוצע בקרב הערבים. ניתוח מן הכיוון ההפוך מלמד כי: 17.4% מבין הנוער הערבי חושבים כי הסיכוי להגשמת שאיפותיהם בישראל נמוך מאד לעומת 5.6% מבין היהודים. בניגוד לממצאיו של פרופ' נחמיה פרידלנד בסקר הקודם, שערכנו בשנת 1998, אין הבדל מובהק סטטיסטית בין שתי שכבות הגיל של בני הנוער, שנסקרו: הצעירים בני 15-18 והמבוגרים בני 21-24 לא בקרב הציבור היהודי ולא בקרב הציבור הערבי.

²⁰ התשובה נבנה בצורת סולם מדורג: 1 – סיכוי נמוך מאד עד 4 – סיכוי גבוה מאד.
²¹ המבחנים הסטטיסטיים נבדקו ברמת מובהקות של 5%. ברמת מובהקות של 10% ניתן לומר כי לא ניתן לדחות את ההשערה שיש הבדל בין שכבות הגיל בקרב הנוער היהודי אך גם קביעה זו היא על הסף כיוון שהתוצאה היא ברמה של 9.5%.

תשובותיהם של בני הנוער לשאלה ישירה זו מעידות כי למרות שרוב הנוער מאמין כי הגשמת שאיפותיו תלויה בהם עצמם הם לוקחים בחשבון את תנאי המציאות שעלולים להיות גורמים מעכבים ועל כן חלקם אינם מאמינים כי הם אכן יכולים להגשים את שאיפותיהם במדינת ישראל. הממצא הזה בעיקר מתייחס לצעירים ערביים המאמינים שסיכוייהם להגשים שאיפות במדינת ישראל מצומצמים ואכן בפני הצעירים הערביים במדינת ישראל, בהיותם מעוט הנתפס כעוין ונחות, יש קשיים רבים להגשים שאיפות (סמוחה, 2001 ; Kretzmer, 1990).

לוח מס' 2: תשובות לשאלה על מידת הסיכוי להגשים שאיפות אישיות בישראל כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר (אחוזים)²²

1998					2004					
כל המדגם	ערבים		יהודים		כל המדגם	ערבים		יהודים		
	24-21	18-15	24-21	18-15		24-21	18-15	24-21	18-15	
24.4	41.6	34.4	23.8	16.2	30.3	54.1	42.6	27.8	21.6	סיכוי נמוך
71.8	57.3	58.3	73.3	79.4	66.7	43.0	54.0	69.0	75.4	סיכוי גבוה
3.8	1.0	7.3	2.9	4.3	3.1	2.9	3.5	3.2	2.9	לא יודע

רגרסיות שנערכו על שתי האוכלוסיות מגלות מספר דברים: בקרב הצעירים היהודים מכל המשתנים הדמוגרפיים רק משתנה השכלת האב הינו מובהק. כלומר, צעירים יהודים שאביהם בעל השכלה גבוהה מאמינים שיש להם סיכוי גבוה יתר להגשים את שאיפותיהם מאשר צעירים שלאביהם אין השכלה גבוהה. רגרסיה שנעשתה בקרב הצעירים הערביים מגלה תוצאה הפוכה לגמרי ממשתנה זה. כלומר, צעירים ערביים שלאביהם יש השכלה גבוהה מאמינים שיש להם סיכוי קטן יותר להגשים את שאיפותיהם מאשר צעירים שלאביהם אין השכלה גבוהה. בנוסף ניתוח רגרסיה זה מראה שלרמת הדתיות בקרב הצעירים הערביים יש השפעה על תחושות סיכוי להגשים שאיפות. לצעירים ערביים דתיים יש אמונה שיש להם סיכוי גבוה יותר להגשים את שאיפותיהם מאשר לצעירים ערביים חילוניים.

ממצאי ניתוח הרגרסיות אינם מפתיעים. הצעיר או הצעירה היהודים, מתוך ניסיון האב, מאמינים שגם הם יצליחו, כיוון וההשכלה הינה הון חשוב המאפשר מוביליות והצלחה בחיים. אולם בקרב הצעירים הערביים ככל שהשכלת האב גבוהה יותר ומתוך ניסיון החיים של האב הם נוטים יותר להאמין כי אין להם סיכוי להגשים את השאיפות

²² הקטגוריה "סיכוי נמוך" הורכבה מתשובות "סיכוי נמוך מאד" ו"סיכוי די נמוך", הקטגוריה "סיכוי גבוה" הורכבה מתשובות "סיכוי גבוה מאד" ו"סיכוי די גבוה".

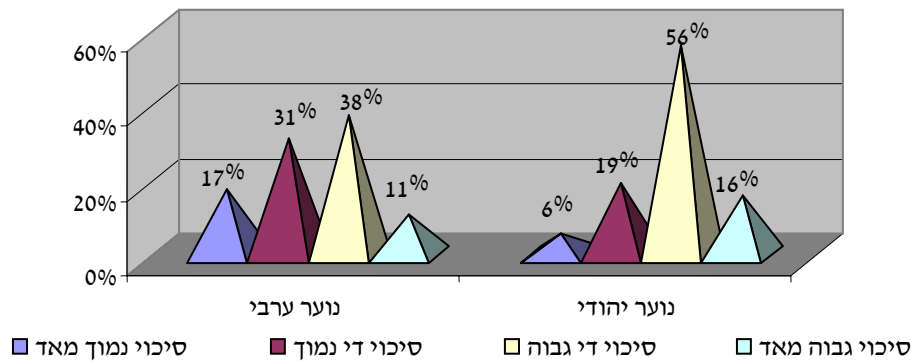
האישיות שלהם. תפיסה זאת כנראה הינה מבוססת על מבט בחברה הערבית, בה לעתים השכלה גבוהה אינה מבטאת הצלחה בחיים כיוון וקיימת אבטלה גבוהה בקרב אקדמאים ערביים ותעסוקה במקצועות פחותי ערך. כל זה קורה כיוון ולאקדמאים ערביים במדינת ישראל יש קשיים למצוא עבודה בהתאם להשכלתם וקשה להם יותר לתפוס עמדות מפתח בחברה אשר ניתן להשפיע על המצב החברתי, המדיני והפוליטי. בנוסף, מתברר שדתיות אצל הצעירים הערביים גורמת לאופטימיות. הרוחניות גורמת להם להרגיש שיש להם סיכוי להרשים את שאיפותיהם האישיות (בנוזמן ועטאללה, 1992; Lewin-Epstein & Semyonov, 1993).

ההידרדרות במצב הביטחוני שהחל עם חידוש הקונפליקט האלים עם הפלסטינאים והאירועים של אוקטובר 2000 אשר הגבירו את חוסר האמון בקרב הצבור היהודי כלפי המעוט הערבי במדינת ישראל, מצד אחד, ואת תחושת הניכור בקרב הצבור הערבי, מצד שני, רק חידדו את ההבדל בין שיעור המאמינים כי הם יכולים להגשים את שאיפותיהם במדינת ישראל ושיעור המאמינים כי הגשמת השאיפות תלויה בהם : שיעור גבוה יותר מבני הנוער משני הלאומים האמינו ב-1998 כי הם יוכלו להגשים את שאיפותיהם בישראל: 76.5% לעומת 72% בקרב הנוער היהודי ובקרב הנוער הערבי: 57.7% לעומת 48.4% בקרב הערבים. מן התוצאות ניכר כי בקרב הערבים הירידה היתה חדה יותר ואכן שיעור המאמינים כי נמוכים מאד סיכוייהם להגשים את שאיפותיהם בישראל שילש את עצמו ושיעור המאמינים כי סיכוייהם גבוהים מאד ירד בשליש.

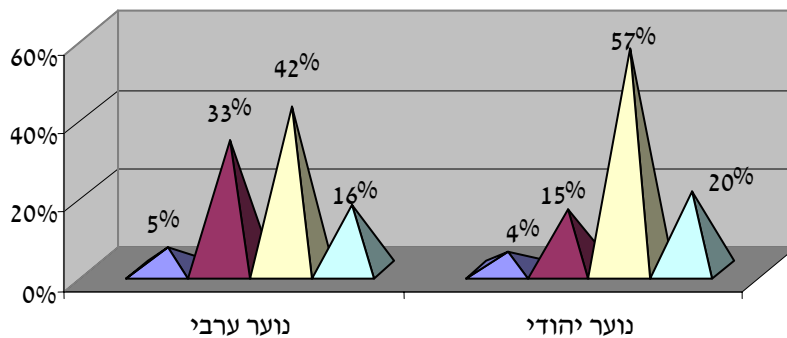
תרשים מס' 10: מה הסיכוי של אנשים כמוד להגשים בישראל את השאיפות החשובות

שלהם?

2004

1998

אופטימיות אישית ולגבי המדינה

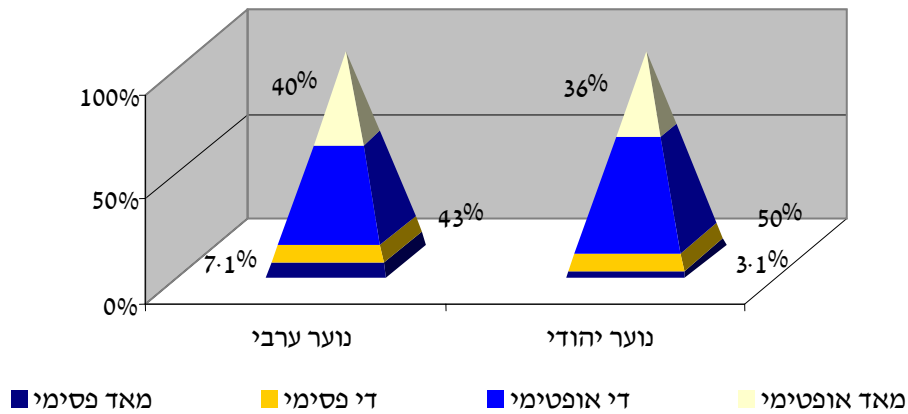
שתי שאלות בדקו רמת האופטימיות בקרב הצעירים. שאלה אחת התייחסה לרמת האופטימיות לגבי עתידם האישי ושאלה נוספת התייחסה לרמת אופטימיות לגבי המדינה. אלה הן שאלות כוללניות שנוגעות לתפיסת פרספקטיבה לגבי העתיד האישי ושל המדינה.

רוב רובו של המדגם הביע אופטימיות (די אופטימי/מאד אופטימי) לגבי עתידם האישי (כ-85%). מצאנו כי בני הנוער היהודיים מעט יותר אופטימיים: 86% מבני הנוער היהודים אופטימיים ביחס לעתיד האישי שלהם לעומת 82.6% מבין הערבים (49.5% לעומת 43% די אופטימיים ו-36.3% לעומת 40% מאד אופטימיים בהתאמה). לעומת הנוער היהודי אשר בקרבו אין הבדל בין שכבות הגילאים, הנוער הערבי הבוגר יותר גם פסימי יותר, רק 80% הם "די" או "מאד" אופטימיים ביחס לעתיד האישי לעומת שיעור של 85% בקרב הנוער הצעיר. ממצא זה מפתיע, משום שביחס לסקר הקודם בשנת 1998 לא שינו בני הנוער הערבי את הערכתם לעומת הנוער היהודי אשר בקרבו פחתה מידת האופטימיות: בשנת 2004 כ-11% הכריזו כי הם פסימיים ביחס לעתידם (די פסימיים ואף מאד

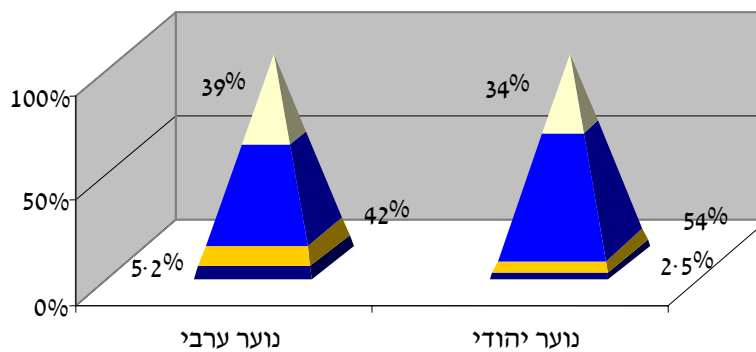
פסימיים) לעומת 8% בשנת 1998, וכן חלה ירידה בשיעור בני הנוער אשר העריכו כי הם "די אופטימיים" לעומת עלייה קטנה בשיעור ה"מאוד אופטימיים".

תרשים מס' 11: אופטימיות ביחס לעתיד האישי

2004

1998

גרגסיות אשר ניסו למצוא השפעות של משתנים דמוגרפים על רמת האופטימיות האישית גילו שרק בקרב היהודים משתנה של שאיפה לרכוש השכלה גבוהה יש השפעה. כלומר בעלי שאיפה לרכוש השכלה אקדמית הם אופטימיים יותר לגבי עתידם האישי מאשר צעירים שאין להם שאיפה זאת. השפעה זאת לא נמצאה בגרסיה שנעשתה בקרב הצעירים הערביים. אם כן השאיפה לרכוש השכלה גבוהה מצביעה על רצון להתקדמות ותקווה להצלחה שמתורגמים לאופטימיות אישית. רכישת השכלה היא אינדיקטור להישגים אפשריים, מוביליות ומימוש עצמי. אולם, רכישת השכלה גבוהה אצל המיעוט הערבי לא תמיד מתורגמת להצלחה. כאמור, שוק התעסוקה מצומצם ולא תמיד רכישת השכלה גבוהה פותחת אפשרויות רבות לעבודה בהתאם להשכלה (Lewin-Epstein & Semyonov, 1993).

תוצאות אלה מפתיעות במידה מסוימת אם משווים אותם לתשובות שנתנו לשאלה הקודמת. רמת האופטימיות האישית גבוהה יותר מאשר הערכת הסיכויים להגשים בישראל את השאיפות. הפער הינו במיוחד גבוה בקרב הצעירים הערביים. כלומר 85.8% מהצעירים הערביים אופטימיים לגבי עתידם האישי אך רק 48.4% מהם מאמין שיש להם סיכוי להגשים את השאיפות שלהם בישראל. אין ספק שהשאלה הנוכחית כללית יותר בזמן שהשאלה על הגשמת השאיפות בישראל ספציפית יותר. התשובות לשאלה הנוכחית מצביעים על פרספקטיבה אופטימית שיש לצעירים במדינת ישראל, באופן בלתי תלוי להערכת אפשרויות מימוש השאיפות במדינת ישראל. ואכן אין קורלציה בין שני המשתנים הללו באופן כללי ($r=0.12$) וכן בקרב הצעירים היהודיים ($r=0.12$) וכן בקרב הצעירים הערביים ($r=0.13$). האופטימיות, שהיא נחלת הצעירים, מושפעת כנראה מגורמים שונים נוספים ולא רק מהערכת אפשרות הגשמת השאיפות במדינת ישראל.

בהשוואה להערכת האופטימיות ביחס לעתיד אישי, הערכת האופטימיות ביחס לעתיד המדינה מראה רמת פסימיות לא מבוטלת. באופן כללי, 46.1% צעירים מכל המדגם מביעים פסימיות (בקטגוריות מאד פסימי 16.3% ודי פסימי 29.8%) ו-47.8% צעירים מכל המדגם מביעים אופטימיות (בקטגוריה מאד אופטימי 11.7% ודי אופטימי 36.1%). 3% מהעונים ענו על תחושה ברמת אמצע. כלומר החלוקה בין האופטימיים והפסימיים היא פחות או יותר חצי-חצי. הצעירים הערביים הם יותר פסימיים מאשר צעירים יהודיים: 58.2% מהם הם פסימיים ו-35.2% אופטימיים ואילו מבין הצעירים היהודיים שיעור הפסימיים הוא 42.4% ואחוז האופטימיים 51.7%. בדיקת הבדלים גילאים מראה כי מידת הפסימיות של הנוער היהודי מתחזקת על פני השנים, הבוגרים יותר גם פסימיים יותר מהצעירים: בעוד שמעל ממחצית בני הנוער בגילאי 15-18 הם אופטימיים לגבי עתיד המדינה (56%) בקרב גילאי 21-24 שיעור האופטימיים ושיעור הפסימיים זהה ועומד על כ-47%. בקרב הנוער הערבי לא מצאנו כי הפער הנראה בתשובותיהם מובהק.

השוואת התוצאות עם הסקר הקודם משנת 1998 מראה שרמת הפסימיות עלתה בשתי האוכלוסיות: חלקם של היהודים הפסימיים עלה משליש ל-42% כאשר רמת הפסימיות עלתה בעיקר בקרב קבוצת הגיל 21-24 (בכ-14%). חלקם של הערבים הפסימיים עלה מ-41% ל-58% כאשר שיעור ה"מאד פסימיים" יותר מאשר הכפיל את עצמו מ-14% ל-34.6%.

**לוח מס' 3: תשובות לשאלה על מידת האופטימיות/פסימיות ביחס לעתיד המדינה
כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר (אחוזים)**

1998					2004					
כל המדגם	ערבים		יהודים		כל המדגם	ערבים		יהודים		
	24-21	18-15	24-21	18-15		24-21	18-15	24-21	18-15	
35.2	42.9	39.4	32.4	33.8	46.1	63.0	53.5	47.0	39.6	פסימיות
53.7	48.7	47.5	58.2	53.4	47.8	32.7	37.6	47.5	56.0	אופטימיות
10.7	7.4	13.0	9.4	12.8	6.1	4.4	8.9	5.5	6.4	אמצע ולא יודע

התוצאות שהתקבלו לא מפתיעות. המציאות של 2004 היא קשה. הקונפליקט הישראלי-פלסטיני התחדש בעוצמה רבה, האלימות התחדשה, תהליך השלום נפסק ובאופן לא רואים את הפתרון לעימות הקשה. בנוסף המצב הכלכלי הורע וקיימת תחושה שהחברה הישראלית נמצאת במשבר. אין ספק שתחושות אלה חזקות במיוחד בקרב הצעירים הערביים, כיוון והמצב הכלכלי הורע במיוחד במגזר וגם בגלל שנוספה תחושה של קרע עם החברה היהודית במדינת ישראל.

בכל זאת, נמצא קשר חלש בין הערכת האופטימיות לגבי העתיד האישי לבין האופטימיות לגבי עתיד המדינה ($t=0.24$). כלומר, ככל שאדם הינו אופטימי לגבי העתיד האישי כן הוא יותר אופטימי לגבי עתיד המדינה. בקרב הצעירים היהודים הקורלציה היא 0.26 ובקרב הצעירים הערביים היא 0.21. ממצא זה מצביע על תופעת האופטימיות המוכללת, כלומר אופטימיות בתחום אחד מוכללת לתחום שני וגם קיימת אפשרות של תפיסת קשר האומרת שעתיד אחד קשור לעתיד שני. במקרה השני אפשר להניח שעתיד אופטימי למדינה עשוי גם להביא לעתיד אופטימי אישי.

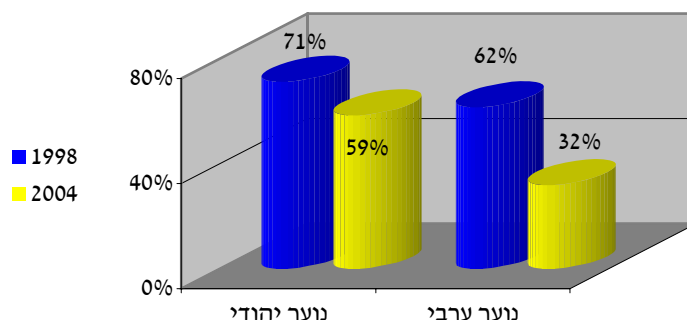
אבל נמצא פער מאד משמעותי בין האופטימיות האישית לבין האופטימיות לגבי המדינה. האופטימיות לגבי המדינה נמוכה יותר אצל כלל הצעירים במדינת ישראל ובולטת מעט יותר בקרב הצעירים הערביים. כלומר, אמנם הצעירים מסתכלים על עתידם האישי באופן אופטימי, אך מבטם על מדינת ישראל מהול בפסימיות לא מבוטלת.

רצון לחיות בארץ

שאלה חשובה המתקשרת הן למידת האופטימיות ביחס לעתיד המדינה והן ליכולת של בשמת השאיפות האישיות במדינה מתייחסת לרצון לחיות במדינת ישראל. כמו בשאלות הקודמות נמצא הבדל גדול בין הצעירים היהודים והערבים וכן ירידה בקרב שתי האוכלוסיות ברצון לחיות במדינת ישראל.

תרשים מס' 12: שיעור בני הנוער שהיו רוצים להיוולד ולחיות בישראל אילו יכלו לבחור

זאת

לוח מס' 4: שיעור הבוחרים בישראל כמדינה בה היו רוצים להיוולד ולחיות

סה"כ	ערבים		סה"כ	יהודים		
	24-21	18-15		24-21	18-15	
61.7	70.5	54.8	71.3	69.0	72.0	1998
32.0	31.9	32.2	58.5	56.8	60.2	2004

לוח מס' 4 מראה שנוי דרמטי של רצון לחיות בארץ בקרב הצעירים הערבים – בשנת 1998 62% מבני הנוער הערבים אמרו כי אם היו יכולים לבחור באיזו מדינה להיוולד ולחיות היו בוחרים במדינת ישראל וחלקם קטן בכחצי עד לשנת 2004: 32%. עיקר הירידה חלה בקרב בני הנוער המבוגרים יותר בני ה-24-21: משיעור של 70.5 ל-31.9. ירידה זאת היא מעניינת במיוחד משני היבטים: בסקר בשנת 1998 לא נראו הבדלים בחלקם של הנוער המבוגר היהודי והערבי אשר הביע בחר במדינת ישראל. נוסף על כך נעלם ההבדל בין שתי קבוצות הגיל בחברה הערבית אשר אפיין את תוצאות הסקר בשנת 1998: אז שיעור של 55% מבני ה-15-18 הערבים בחרו במדינת ישראל לעומת 70.5% מבני הנוער המבוגרים יותר.

בקרב היהודים עדיין רוב הנוער היה רוצה להיוולד ולחיות במדינת ישראל (58.5%) אולם ניכרת ירידה גדולה משנת 1998 בה 71.3% מהנוער היהודי היה בוחר במדינת ישראל. בקרב היהודים אין הבדל בין קבוצות הגילאים לא בסקר של 1998 ולא בסקר של שנת 2004.

כאלטרנטיבה לישראל, היהודים באופן משמעותי מעדיפים את ארצות הברית (כ-16%). שאר המדינות הן הרבה פחות מושכות – 11.6% בחרו באחת ממדינות מערב אירופה, 3.6% בחרו באוסטרליה, 2.4% בקנדה ועוד בחרו במספר רב של מדינות אשר קיבלו כל אחת שיעורים זניחים. תמונה שונה מתקבלת אצל הערבים – אמנם ארצות הברית

כמדינה בפני עצמה עומדת במקום הראשון עם 9.1% אולם כרבע מן הנוער הערבי היה בוחר באחת ממדינות מערב אירופה ו-21% מהנוער הערבי בחרו באחת מן המדינות המוסלמיות (8.4% מהנוער הערבי בחרו בפלסטין).

הממצאים מצביעים על כך שמדינת ישראל הפכה לפחות אטרקטיבית. ואכן בשנת 1998 עדיין התקיים תהליך השלום ולמרות היחסים המתוחים בין ממשלת נתניהו והרשות הפלשתינית המשא ומתן נמשך והאלימות הייתה ברמה נמוכה ביותר. הציבור עדיין ציפה שהסכסוך ייפתר בדרכי שלום ולמדינת ישראל יהיו רווחים שונים מכך. בשנת 2004 המציאות הינה שונה לחלוטין. הקונפליקט התחדש ורב הישראלים מאמינים שהוא לא ייפתר בשנים הקרובות וצופים לעימות מתמשך. בנוסף המצב הכלכלי-חברתי התערער. במציאות כזאת ירד אחוז הצעירים היהודים שבוחרים במדינת ישראל כמדינה בה היו רוצים להיוולד ולחיות. תמונה קשה במיוחד מתקבלת מבדיקת תשובות הצעירים הערביים. רק מעוט ביניהם היו רוצים להיוולד ולחיות במדינת ישראל. רובם מעדיפים מדינות אחרות. תמונה זאת אינה מפתיעה לנוכח המציאות הקשה בה חי המעוט הערבי במדינת ישראל. ואכן כפי שכבר ראינו, רק 48.4% מבין הצעירים מאמינים שיש להם סיכוי להגשים בישראל את השאיפות שלהם.

זהות חברתית

זהות חברתית מתבססת על קטגוריזציה עצמית של פרטים כחברים באותה הקבוצה (Tajfel & Turner, 1986). תחושת השייכות מהווה בסיס ליצירת קבוצה, כיוון והיא מצביעה על שותפות וסולידריות. בני האדם שייכים באותה עת לקבוצות שונות כגון קבוצות לאומיות, דתיות, אתניות, מקצועיות ועוד. אולם, לא כל הקבוצות חשובות למשתייך אליהן באותה המידה. יש קבוצות חשובות יותר וחשובות פחות. השיוך הלאומי, האתני והדתי נמצא כחשוב לחלק גדול מבני האדם. בשני המחקרים שביצענו התבקשו הצעירים לסווג את עצמם לקבוצה החשובה להם ביותר. התשובות לשני הסקרים על פי שכבות הגיל מופיעות בלוחות מס' 5 ו-6.

הגדרה עצמית של הצעירים היהודים²³

מבט בלוח מס' 5 על הצעירים היהודים מראה כי 78% מן הצעירים היהודים מתקבצים בשלוש קטגוריות עיקריות: כשליש מגדירים עצמם כיהודים (28.2%), 27% מגדיר את עצמו במונחים של רמת דתיות (דתי, מסורתי וחילוני) וכחמישית מגדירים עצמם כיהודים. בנוסף לכך נמצאו קטגוריות נוספות של סיווג עצמי – קטגוריה אתנית (אשכנזי, ומזרחי), ציונית ופוליטית (שמאל, ימין).

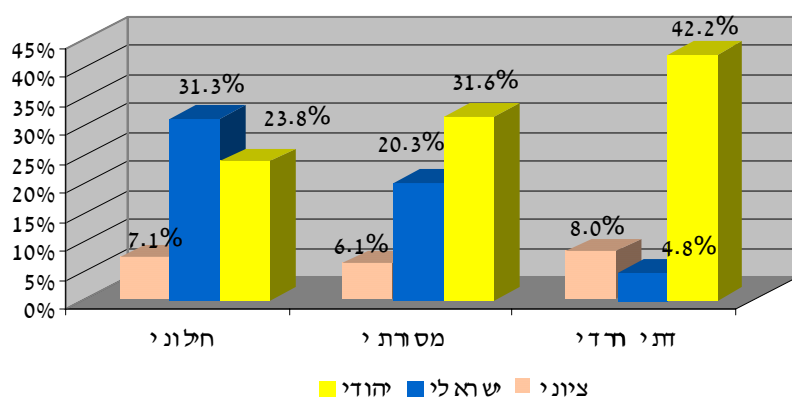
²³ היהודים סיווגו עצמם על פי: אשכנזי, מזרחי, דתי, מסורתי, חילוני, יהודי, ציוני, ישראלי, שמאלי וימני.

כפי שמצא פרופסור פרידלנד בסקר הקודם גם בסקר הנוכחי קיים הבדל משמעותי בתפיסת הזהות היהודית והישראלית בין דתיים (חרדים ודתיים), מסורתיים וחילוניים, כאשר ההבדל נותר על כנו בין שני הסקרים: מרכיב הלאום "יהודי" מופיע כמגדיר זהות עיקרי אצל הדתיים בשכיחות גבוהה יותר מאשר אצל המסורתיים, ואצל האחרונים בשכיחות גבוהה יותר מאשר אצל החילוניים. מנגד הזהות ה"ישראלית" היכולה להתפרש גם כחלק מקטגוריה לאומית וגם כחלק מקטגוריה "אזרחית" מופיעה כמגדיר זהות עיקרי אצל החילוניים יותר מאשר אצל המסורתיים, ואצל אלה יותר מאשר אצל הדתיים. ייתכן כי חילוניים מעדיפים את ההגדרה הלאומית עם משמעות אזרחית והדתיים יותר מעדיפים את ההגדרה הלאומית המביעה גם משמעות דתית.

כמו כן ניתן ללמוד מן התשובות כי אם מגדירים את הזהות היהודית והישראלית תחת קטגוריה אחת "הלאום" ואליה מוסיפים את ה"ציונית", רוב גדול של הנוער היהודי רואה בלאומיות כקטגוריה החשובה ביותר בזהות העצמית: 62% מן החילוניים, 58% מן המסורתיים ו-55% מן הדתיים והחרדים מגדירים עצמם לפי קטגוריה זו.

מקום השני, אך בפער ניכר, מופיעה קטגורית האמונה הדתית: 27% מן הצעירים מגדירים עצמם כחילוניים, מסורתיים או דתיים. גם כאן לא היה שינוי לעומת 1998, כאשר בסקר הקודם שיעור זהה של 26.2% הגדירו עצמם תחת קטגוריה זו. בסקר זה כמו בקודם מרכיב האמונה מופיע בשכיחות גבוהה יותר בקרב דתיים וחרדים (35%) מאשר בקרב מסורתיים (29%), ואצל מסורתיים בשכיחות גבוהה יותר מאשר בקרב החילוניים (23.3%). פרופסור אפרים יער בסקר הקודם (1998) הדגיש את התופעה שכרבע מן החילוניים מדגישים דווקא את המאפיין הזה כמרכיב החשוב ביותר של זהותם העצמית, זאת בניגוד לנוהגם של החילוניים לא להניף את דגל החילוניות באותה מידה של אקטיביות דוגמת הציבור הדתי והחרדי. מפתיעה אף העובדה ששיעור זהה בשני הסקרים מגדירים עצמם על פי הקטגוריה הדתית והלאומית וכי ההדרדרות במצב הביטחוני אשר השפיעה על ערך הדמוקרטיה ועל הביטחון בקיום המדינה לא השפיעה על הגדרת הזהות.

תרשים מס' 13: הגדרת הלאומית בקרב נוער יהודי לפי רמת הדתיות

על רקע המרכזיות של הקטגוריות הלאומית והדתית בולטת מעמדן השולי של הזהות האתנית והפוליטית – רק 8% בחרו בקטגוריה האתנית (אשכנזי, ומזרחי) ו-4% בחרו בקטגוריה הפוליטית (שמאל, ימין). גם בקטגוריות אלו דבר לא השתנה מהסקר של שנת 1998 ונראה כי ממצאים אלה תומכים בסברה שהעלה פרופסור פרידלנד בסקר הקודם כי הרקע העדתי מפסיק בהדרגה לשמש מגדיר זהות בקרב הצעירים בישראל. ראייה נוספת לכך היא בשיעור הנמוך (3.3%) של צעירים יהודים אשר סבורים כי המחלוקת העדתית היא המסוכנת ביותר למדינת ישראל.

לוח מס' 5: קטגוריות של זהות המשיבים היהודים כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר

יהודים				קטגוריות חברתיות
1998		2004		
24-21	18-15	24-21	18-15	
7.9%	9.9%	6.5%	9.6%	אתניות (אשכנזי ומזרחי)
23.8	27.6%	26.5%	27.4%	רמת דתיות (דתי, מסורתי וחילוני)
3.8%	4.9%	3.7%	4.6%	פוליטי (ימין, שמאל)
7.6%	5.6%	5.8%	7.7%	ציוני
30.4%	29.2%	28.0%	28.4%	יהודי
22.0%	20.8%	25.2%	19.8%	ישראלי

הגדרה עצמית של הצעירים הערבים²⁴

מסיבות ברורות רשימת הקטגוריות לצורך בחירת הזהות העצמית, שהוצגה לנוער הערבי הייתה שונה מזו שניתנה לנוער היהודי. לפיכך, נוצרת בעייתיות מסוימת להשוות בין ההגדרות של שתי הקבוצות.

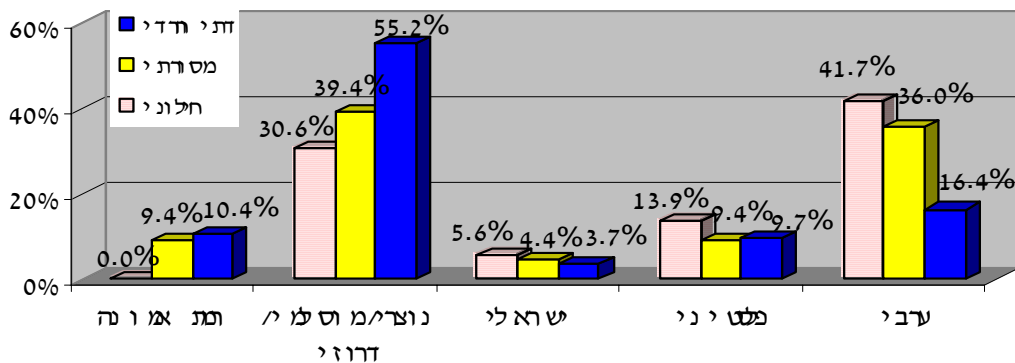
מבט בלוח מס' 6 על הצעירים הערבים מראה כי 70% מן הנוער הערבי מגדיר עצמו על ידי שתי קטגוריות עיקריות: 44% על פי השתייכות דתית (נוצרי, מוסלמי או דרוזי) ו-26.5% מגדיר עצמו כערבי. אם מוסיפים להשתייכות הדתית גם את הגדרת העצמי על פי שמירה על מצוות הדת, נקבל כי מעל לחצי מהצעירים הערבים מגדירים עצמם על פי הדת (54%). כמו כן נראה כי בהשוואה לתשובותיהם של הנוער בשנת 1998 לא השתנה כמעט דבר: התפלגות התשובות זהה.

בהשוואה לקטגוריה הדתית ניתן לראות כי קבוצה גדולה בקרב הצעירים הערבים מגדירים עצמם על פי קטגוריה לאומית (ישראלי, פלסטיני, ערבי ובדואי): 45%. בולטת העובדה שמיעוט קטן יחסית בקרב הנוער הערבי רואה באזרחות הישראלית מגדיר זהות מרכזי – 4.2% בקרב הנוער הערבי בחרו בקטגוריה זו. ממצא מפתיע יותר הוא שבשנת 1998 ובשנת 2004 שיעור הנוער, אשר הגדיר עצמו כ"פלסטיני" כמעט ולא השתנה, ובשנת 2004 עמד על 9% בלבד. ממצא זה מפתיע במידה רבה, כיוון ומחקרים שונים מצביעים על תהליך פלשתיניזציה בקרב המיעוט הערבי החי במדינת ישראל. כלומר, מראים תהליך של התגברות הזהות הפלשתינית (סמוחה, 2001; רכס, 1997; Rouhana, 1997). יתכן כפי שהעלה פרופסור אפרים יער בסקר הקודם כי הנוער הערבי מעדיף להשתייך לקבוצה לאומית גדולה וחזקה שבה נהנים כל הערבים ממעמד שווה, לעומת הישראליות והפלסטיניות אשר אינן מהוות עבורם בסיסי הזהות אטרקטיביים.

גודלה של הקבוצה הלאומית כמעט וזוהה לקבוצה הדתית ללא הקטגוריות של שמירה על המסורת. בקרב הנוער הערבי קיים הבדל בין הצעירים הדתיים (חרדים ודתיים), המסורתיים והחילונים בתפיסת הזהות הדתית, כאשר הקטגוריה הדתית מופיעה בשכיחות גבוהה יותר בקרב דתיים וחרדים לעומת מסורתיים, ואצל האחרונים בשכיחות גבוהה יותר מאשר אצל החילונים. מבחינת ההגדרה על פי קטגוריה לאומית מצאנו בדיוק את ההפך.

²⁴ הערבים סיווגו את הגדרתם האישית על פי: מוסלמי/נוצרי/דרוזי, שומר על המסורת הדתית, לא שומר על המסורת הדתית, בדואי, ישראלי, פלסטיני, ערבי, ימני, שמאלי, אחר, אף אחד, לא יודע.

תרשים מס' 14: הגדרה עצמית בקרב הנוער הערבי לפי רמת הדתיות

לוח מס' 6: קטגוריות של זהות המשיבים הערבים כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר

ערבים				קטגוריות חברתיות
1998		2004		
24-21	18-15	24-21	18-15	
54.1%	52.1%	40.0%	46.5%	דתיות (נוצרי, דרוזי, מוסלמי)
10.9%	7.7%	10.3%	8.9%	מימד של אמונה (שומר/ לא שומר על המסורת הדתית)
30.2%	23.7%	34.1%	26.2%	ערבי
4.2%	10.6%	7.3%	11.9%	פלסטיני
--	1.4%	0.5%	1.5%	בדואי
7.3%	7.7%	4.9%	3.5%	ישראלי
1.0%	1.5%	1.0%	0.5%	פוליטי (ימין, שמאל)
3.2%	2.9%	2.0%	1.0%	אף אחד/לא יודע

מהי יהדות עבורך?

אחת השאלות המעניינות בשיח הציבורי בחברה הישראלית הינו משמעות היהדות. בסקר הנוכחי התבקשו הצעירים היהודים לענות על השאלה "מבין ההיבטים הבאים איזה מבטא באופן הטוב ביותר מהי יהדות עבורך?": א. "היסטוריה משותפת", ב. "הווי ומנהגים", ג. "אמונה בדת", ד. "ארץ ושפה".

מתברר ש-41% מהצעירים חושבים ש"אמונה בדת" מבטאת באופן הטוב ביותר את היהדות עבורם. "אמונה בדת" הינה במיוחד חשובה עבור בני 15-18, ביניהם 46.3% חושבים כך, בזמן שבין בני 21-24 36% חושבים כך. באופן משמעותי בפער גדול, ההיבט השני שעולה הוא "ארץ ושפה" (אצל 22.4%), ואז "הווי ומנהגים" (20%) ולבסוף "היסטוריה משותפת" (16.6%). גם לגבי שלושת ההיבטים של יהדות הנוספים יש הבדלים

בין בני 15-18 ו-21-24. הצעירים יותר מחשיבים את "ארץ ושפה" 23.7%, ואח"כ בהבדל קטן "הווי ומנהגים" 15.5% ו"היסטוריה משותפת" 14.6%. המבוגרים יותר מחשיבים במקום השני "הווי ומנהגים" 24.5%, אח"כ "ארץ ושפה" 21% ולבסוף "היסטוריה משותפת" 18.6%. כך שבשתי הקבוצות יש הסכמה לגבי ההיבט הראשון והאחרון.

הדומיננטיות של ההגדרה הדתית ליהדות אינה מפתיעה, משום שהיא היתה ההגדרה השכיחה ביותר בקרב החרדים (87%), הדתיים (69%) והמסורתיים (54%) ובהפרש גדול לעומת ההגדרות האחרות. ככול שיורדים ברמת הדתיות הקטגוריות האחרות מקבלות שיעורים גבוהים יותר. בקרב החילונים הקטגוריה השכיחה ביותר היא "ארץ ושפה" עם 30% תמיכה, אחריה "הווי ומנהגים" (25.7%) ובסוף עם שיעור תמיכה זהה "אמונה בדת" והיסטוריה משותפת" (23%).

תפיסת גרמניה

נושא נוסף שבדק המחקר הינו תפיסת גרמניה ועמדות כלפיה. שאלה בתחום זה נגעו ליחסה כלפי ישראל, לאופייה הדמוקרטי ולעברה בתקופה הנאצית.

יחס כלפי ישראל

בנושא של יחס גרמניה כלפי ישראל, הקביעה שגרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל מתקבלת רק על ידי המיעוט (36.6%). אבל מבט יותר מפורט מראה שבנקודה זאת יש אי הסכמה בין הצעירים היהודים וערבים: 35% מבין הצעירים היהודים מקבלים טענה זאת לעומת 43% מבין הצעירים הערבים. כלומר יותר צעירים ערביים מאמינים שגרמניה היא ידידותית לישראל מאשר צעירים יהודים. הבדל נוסף בין הצעירים היהודים וערבים נמצא בקטגוריה "לא יודע". 8.6% מבין הצעירים היהודים "לא יודעים", אך 24.6% מבין הצעירים הערבים "לא יודעים". כמובן שצריך לקחת בחשבון שבקטגוריה הזאת נמצאות שתי סוגי "לא יודע" – אלה שקשה להם להחליט באיזו מידה הטענה נכונה ואלה שבאמת לא יודעים על המציאות בגרמניה ולכן לא יכולים להתייחס לטענה.

הערה זאת חשובה לגבי ניתוח כל השאלות בהן מופיעה קטגוריה "לא יודע". בקבוצת שאלות על גרמניה, בהחלט מתקבל על הדעת שהצעירים הערביים יודעים פחות על גרמניה מהצעירים היהודיים משום שמדינה זאת הינה פחות רלוונטית להיסטוריה שלהם ולמציאות העכשווית שלהם.

הממצאים האלה בקרב הצעירים היהודים לא מפליאים כיוון וגרמניה נתפסת באופן שלילי בגלל עברה הנאצי וכאחראית לשואה. השוואת התשובות בין 1998 ו-2004 מצביעה

על כך שבקרב היהודים גדל במעט אחוז השוללים את הטענה שגרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל (מ-52.6% ל-56.6%). מעניין שיותר צעירים ערביים מקבלים טענה זאת, למרות שגם אצלם חל שינוי לרעה מאז 1998.

תפיסת גרמניה כדמוקרטיה

מספר שאלות בדקו את תפיסת הדמוקרטיה הגרמנית: הן התייחסו ליחס כלפי זרים ומהות המשטר היום. לגבי הנושא הראשון, יש חילוקי דעות לגבי הטענה "שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם". 47.1% מקבלים אותה, 39.3% דוחים אותה ו-13.6% לא יודעים.

חילוקי דעות אלה דומים אצל הצעירים היהודים והערבים. הצעירים היהודים נחלקים בדיוק לחצי: כמחציתם (48.4%) מקבלים טענה זאת ואילו 41.3% דוחים אותה וכעשרה אחוזים לא יודעים. אצל הערבים 43% מסכימים עם הטענה, שליש מהם דוחים טענה זו וכרבע לא יודעים. הנתונים הללו מראים שרוב קטן של הצעירים היהודים והערבים אינם מסכימים עם הטענה או שאינם יודעים באיזו תשובה לבחור ומיעוט גדול מסכים אותה.

בניגוד לטענה הקודמת, הטענה ש"גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר ושוב יכול לקום בה משטר נאצי" נדחת על ידי רוב הצעירים היהודים והערבים. כלומר, 55.7% מכלל המדגם חושבים שגרמניה של היום שונה מגרמניה של העבר ולא יכול לקום בה משטר נאצי. רק 35% מכל המדגם חושבים שגרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר ושוב יכול לקום בה משטר נאצי. כעשרה אחוז אינם יודעים לבחור בין שתי האפשרויות.

אמנם רוב הצעירים היהודים (56.4%) ורוב הצעירים הערביים (53.6%) דוחים את הטענה, אך הצעירים היהודים, כצפוי, מחמירים יותר בתפיסתם את גרמניה מאשר הצעירים הערביים: 38% מבין הצעירים היהודים חושבים שגרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר לעומת רבע מבין הערבים. הבדל נוסף בין הצעירים נמצא בקטגוריה "לא יודע": חמישית מבין הצעירים הערביים לא יודעים לעומת 6% מבין היהודים.

מעניין לציין גם שבזמן שהצעירים היהודים לא שינו משמעותית את תפיסתם בין הסקרים, הרי שהצעירים הערבים שינו את תפיסתם לטובה: בסקר בשנת 1998 קבוצה גדולה מהם (41%) חשבו שגרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר ואילו בשנת 2004 חלקה של קבוצה זו ירד לרבע.

השוואה בין קבוצות גיל מראה שבזמן שבקרב הצעירים הערבים כמעט ואין הבדל בין שתי קבוצות הגיל, הרי שבני הנוער היהודים הצעירים יותר (15-18) מקבלים יותר את

הטענה כי גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר מאשר קבוצת הגיל המבוגרת יותר בני ה-21-24: כלומר, בקרב הקבוצה הצעירה 42.5% מקבלים את הטענה ורוב קטן יותר מביניהם (51.6%) חושבים שגרמניה שונה מגרמניה בעבר, ואילו בקרב הקבוצה המבוגרת יותר שליש מהם מקבלים את הטענה ו-61% חושבים שגרמניה של היום שונה מגרמניה של העבר. כלומר עם הגיל תפיסת גרמניה נעשית חיובית יותר בקרב הצעירים היהודים.

הפריט הבא מתייחס גם כן לנושא הדמוקרטיה, אלא שהוא מנוסח בצורה הפוכה. *"גרמניה של היום היא בין הדמוקרטיות הנאורות, כמו כל מדינה אחרת במערב אירופה למשל אנגליה, צרפת, איטליה וכו'".* ואכן התשובות לפריט זה דומות לתשובות של הפריט הקודם: הרוב מקבלים אותו כנכון (54%), 31.6% דוחים אותו ו-15% לא יודעים מה לומר עליו. השינוי לעומת הפריט הקודם הוא בחוסר ההבדלים בין הצעירים היהודים והערבים: שיעור זהה מקבלים את הטענה כנכונה. כמו כן אין הבדלי גיל משמעותיים ואין הבדל בין תשובותיהם של הצעירים לסקר שנערך בשנת 1998 לעומת תשובותיהם בסקר הנוכחי.

תפיסת העבר הנאצי

שאלה נוספת על גרמניה מתייחסת לעברה. הצעירים היהודים והערבים התבקשו להסכים או לדחות פריט האומר כי *"השמדת היהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק על ידי המנהיגות הנאצית"*. באופן כללי הרוב המוחלט (62.7%) מקבלים טענה זאת, כרבע (26%) דוחים אותה ו-11.2% לא יודעים אם לדחות או לקבל אותה. אולם מבט יותר מעמיק מראה כי, כצפוי, יש הבדל משמעותי בין הצעירים היהודים והערבים. לוח מסי' 7 מראה כי 70% מן היהודים מסכימים עם הטענה לעומת פחות ממחצית (42%) מן הצעירים הערבים. כמו כן, קבוצה גדולה מאד בקרב הנוער הערבי לא יודעים לשפוט טענה זו (30%) לעומת כ-5.5% בקרב הצעירים היהודים. לעומת זאת, כרבע מהצעירים הערבים והיהודים דוחה טענה זאת – כלומר חושב כי השמדת היהודים בשואה לא נתמכה על ידי רוב העם הגרמני, אלא בעיקר ע"י המנהיגות הנאצית. השוואה בין המדידות בשנת 1998 ובשנת 2004 מראה כי במשך שש השנים שעברו גוברת הנטייה לדחות את הטענה. כלומר, עם הזמן פחות אנשים גם אצל יהודים וגם אצל ערבים חושבים כי השואה נתמכה למעשה על ידי רוב העם הגרמני ולא רק ע"י המנהיגות הנאצית.

לוח מס' 7: תשובות לטענה כי השמדת היהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק ע"י המנהיגות הנאצית כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר (אחוזים)

1998					2004					
כל המדגם	ערבים		יהודים		כל המדגם	ערבים		יהודים		
	24-21	18-15	24-21	18-15		24-21	18-15	24-21	18-15	
67.2	45.5	45.3	74.6	73.9	62.7	41.0	42.1	67.1	71.3	מסכימים
23.4	19.3	30.2	21.3	21.3	26.0	28.7	27.8	26.3	24.3	לא מסכימים
9.4	25.1	24.4	4.1	4.8	11.2	30.2	30.2	6.5	4.4	לא יודעים

ניתוח גורמי התייחסות כלפי גרמניה

ביצענו ניתוח גורמים על חמשת השאלות שבדקו יחס הצעירים לגרמניה. תוצאות הניתוח הראו שהפריטים מסתדרים בשני גורמים. גורם אחד מתייחס ליחסה של גרמניה לישראל והיותה דמוקרטית. ספציפית הוא מתייחס להיותה של גרמניה ידידותית לישראל, לשנאת זרים בגרמניה כדומה בעוצמתה למדינות אחרות בעולם ולהיותה של גרמניה דמוקרטית נאורה. גורם שני מתייחס לתפיסת עברה של גרמניה והוא כולל שני פריטים: "גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר ושוב יכול לקום בה משטר נאצי" ו"השמדת היהודים בשואה נתמכה, למעשה על ידי רוב העם הגרמני ולא רק ע"י המנהיגות הנאצית".

המשך הניתוחים על בסיס ניתוח הגורמים מראה כמה ממצאים מעניינים: א. לצעירים היהודים יש תפיסה יותר שלילית של גרמניה כידידותית כלפי ישראל והיותה דמוקרטית מאשר לצעירים הערבים. כלומר השוואות הממוצעים של הגורם הראשון מצביעה על הבדל מובהק: $M=2.49$ ליהודים ו- $M=2.76$ לערבים, $(t=4.53)$. ב. לצעירים היהודיים יש תפיסה יותר שלילית של גרמניה בהקשרה לעברה הנאצי כפי שנמדדה בגורם השני. ממוצע של הצעירים היהודיים הינו $M=2.66$ ושל הערביים $M=2.23$, $(t=8.59)$.

נעשו גם מבחני רגרסיה בנפרד ליהודים ולערבים כדי לבדוק אילו משתנים דמוגרפים משפיעים על תפיסת גרמניה. ניתוח רגרסיה על הגורם הראשון (יחס גרמניה לישראל והיותה דמוקרטית) שנעשתה עם הצעירים היהודיים בלבד מגלה השפעת הגיל, מין, אוריינטציה פוליטית והשכלת האב ($R^2=0.63$). כלומר, גרמניה נתפסת חיובית יותר (כידידותית לישראל ודמוקרטית) על ידי הקבוצה הבוגרת, גברים, בעלי אוריינטציה יונית, ואלה שיש להם אב עם השכלה גבוהה. רגרסיה זהה שנעשתה בקרב הצעירים הערביים לא העלתה שום משתנה משפיע באופן מובהק.

ניתוח רגרסיה על הגורם השני (שוני של גרמניה של היום מגרמניה של העבר ותמיכת העם הגרמני בשואה) שנעשתה עם הצעירים היהודים מראה תוצאות דומות שנמצאו בניתוח הגורם הראשון. נמצאה השפעת הגיל, מין, רמת הדתיות, אוריינטציה פוליטית, ושאיפות השכלתיות ($R^2=0.067$). כלומר, גרמנים נתפסים כפחות שליליים ביחס לעברם על ידי הקבוצה הבוגרת, גברים, חילוניים, יונים ובעלי שאיפות להשכלה גבוהה.

אותה רגרסיה שנעשתה בקרב הצעירים הערביים העלתה רק משתנה מובהק של מגדר ($R^2=0.063$). הגברים הערביים חושבים כמו הגברים היהודים – הם תופסים את הגרמנים בצורה חיובית יותר מאשר הנשים.

באופן כללי, התוצאות שהתקבלו מראות על יחס אמביוולנטי כלפי גרמניה על ידי הצעירים היהודים והערבים. קבוצה לא מבוטלת של הצעירים חושדים בדמוקרטיה הגרמנית, בידידות גרמנית כלפי ישראל ורואים בעם הגרמני שותף לשואה שיוזמה ותוכננה על ידי המנהיגות הנאצית. מעניין שלמרות ההבדלים בין הצעירים היהודים והערביים, באופן כללי יש דמיון בעמדותיהם של שתי הקבוצות הלאומיות. ממצא זה אומר שהצעירים הערביים מושפעים מהעמדה הכוללת כלפי גרמניה במדינת ישראל. בכל זאת, יש חלק לא מבוטל בין הערבים שאינו יודע מספיק על גרמניה כדי לקבע עמדה.

למרות שבאופן מעשי היחסים בין ישראלים וגרמנים הינם פתוחים וטובים (הדבר בא לידי בטוי במסחר, בתיירות ובעזרה שמושיטה גרמניה לישראל), הרי שאפשר להניח שעמדות הצעירים מושפעות מהזכרון הקולקטיבי של העם היהודי. ואכן הצעירים רואים את העם הגרמני שותף לשואה שהתחוללה בתקופת מלחמת העולם השנייה. לימוד השואה ולקחיה הינו אחד המוקדים במערכת החינוך ויש להניח שהוא משפיע על תפיסת גרמניה כיום. השינוי בתפיסת גרמניה הוא איטי ואכן נמצאו מעט הבדלים בין 1998 ו-2004.

יחס לשואה

שתי שאלות בדקו את היחס לשואה בקרב הצעירים. שאלה אחת הינה כללית ובדקת תפיסת חשיבות השואה בחברה הישראלית והשאלה השניה בדקת מידת התעניינות אישית בשואה.

החשיבות שמייחסת החברה הישראלית לשואה

לגבי השאלה הראשונה, נמצאו הבדלים גדולים מאד בין יהודים וערבים בתשובות לשאלה על החשיבות שמייחסת החברה הישראלית לשואה. בזמן ש-60.6% מהיהודים חושבים שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות הנכונה, במידה שצריך, 30% חושבים כי החברה הישראלית מייחסת חשיבות מעטה מדי, פחות ממה שצריך ורק 8.1% חושבים שהחברה הישראלית מייחסת חשיבות רבה מדי. בקרב הערבים הדעות היו שונות

בתכלית: 53% חושבים שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות רבה מדי, כרבע חושבים שהחברה הישראלית מייחסת את החשיבות הנכונה ואילו רק כ-18% חושבים שהחברה הישראלית מייחסת חשיבות מעטה מדי. מבט על הבדלי הגיל מראה שבזמן שאצל יהודים אין הבדל גדול בין קבוצת גיל 18-15 וקבוצת גיל 24-21 (ראה לוח מס' 8), הרי שאצל הצעירים הערבים עם הגיל עולה התחושה שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות רבה יותר (43.6% בקבוצות גיל 18-15 ו-62.0% בקבוצת גיל 24-21). כמו כן, יורדת אצלם התחושה שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות מעטה מדי (מ-25.7% ל-10%).

מעניינת היא גם השוואה בין הממצאים בין הסקרים: בזמן שאצל הצעירים היהודים לא חלו הבדלים בתשובותיהם, הרי שאצל הערבים חל שינוי משמעותי: בשנת 1998 38% חשבו כי החברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות רבה מדי וכיום יותר ממחציתם (53%) חושבים כך. בשנת 1998 30.4% חשבו שהחברה הישראלית מייחסת לשואה את החשיבות הנכונה ואילו היום ירד חלקם ל-25.3%. לבסוף בשנת 1998 27% חשבו כי החברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות מעטה מדי והיום רק 17.7% חושבים כך. מבט מעמיק יותר מגלה כי השינוי הגדול ביותר ארע בקבוצת הגיל המבוגרת יותר בני 24-21: בשנת 1998 36% חשבו שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות רבה מדי והיום 62% חושבים כך, כמעט שיעור כפול.

לוח מס' 8: תשובות לשאלה על חשיבות החברה הישראלית מייחסת לנושא השואה כפונקציה של לאום, גיל ושנת הסקר (אחוזים)

1998					2004					
כל המדגם	ערבים		יהודים		כל המדגם	ערבים		יהודים		
	24-21	18-15	24-21	18-15		24-21	18-15	24-21	18-15	
15.9	35.9	39.1	8.3	9.0	18.4	62.0	43.6	5.2	11.0	חשיבות רבה מדי
29.4	27.6	25.6	29.9	30.6	26.8	9.8	25.7	31.7	27.4	חשיבות מעטה מדי
52.3	32.1	30.9	60.4	58.9	52.4	24.9	25.7	60.9	60.4	חשיבות נכונה
2.4	6.2	4.3	1.4	1.5	2.3	3.4	5.0	2.2	1.2	לא יודע

העניין האישי של הנוער הישראלי בנושא השואה

כמצופה יש הבדלים ברורים בין הצעירים היהודים והערבים לגבי מידת התעניינותם בנושא השואה. לוח מס' 9 מראה כי 62.3% מהצעירים היהודים מתעניינים לעומת 29.5% בקרב הצעירים הערבים המתעניינים בנושא השואה (הבדלי הממוצעים הם 2.92 ליהודים ו-1.48 לערבים). לא נמצאו הבדלי גיל משמעותיים בתוך שתי האוכלוסיות. ניתוח הרגרסיות בקרב הצעירים היהודים מראה כי לכמה משתנים יש השפעה על התעניינות בשואה ($R^2=0.030$): נמצאה השפעת מגדר, הכנסות המשפחה ושאיפות אישיות להשכלה גבוהה. כלומר לנשים, לצעירים יהודים ממשפחה בעלת הכנסה גבוהה ושאיפות להשכלה גבוהה יש עניין אישי רב יותר בשואה מאשר לגברים, ממשפחות עם הכנסה נמוכה ושאיפות נמוכות להשכלה גבוהה. ניתוח הרגרסיה בקרב הצעירים הערביים לא מצא תוצאות מובהקות.

לוח מס' 9: תשובות לשאלה על מידת התעניינות בנושא שואה כפונקציה של לאום, גיל ושנת העברה (אחוזים)

1998					2004					
המדגם	ערבים		יהודים		המדגם	ערבים		יהודים		
	24-21	18-15	24-21	18-15		24-21	18-15	24-21	18-15	
46.6	30.2	32.4	56.1	65.0	54.7	28.2	30.7	63.1	61.6	מתעניין ²⁵
53.4	69.8	67.6	43.9	35.0	45.2	71.8	69.3	36.9	38.4	לא מתעניין ²⁶

כאמור, זכרון השואה עומד כאחד הארועים החשובים ביותר בתולדות העם היהודי. אי אפשר להגזים בהשפעת זכרון השואה על כל תחומי החיים של החברה היהודית במדינת ישראל, אולם השואה הפכה לאחד התכנים המרכזיים בבניית הזהות היהודית. העיסוק בשואה נעשה בכל מוסדות החברה ובכל הערוצים שלה. מערכת החינוך משקיעה מאמצים רבים להנציח את זכר השואה דרך לימוד, טכסים, ואף דרך מסעות הנוער למקום שם היא התרחשה בחלקה הגדול – בפולין. לא מפליא לכן שרוב רובם של הצעירים היהודים מתעניינים בשואה וגם חושבים שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות נכונה.

נושא היחס לשואה מגלה הבדלים גדולים מאד בין הצעירים היהודים והערביים. רובם של הצעירים, הערביים אינו מתעניין בנושא השואה וכמחציתם חושבים שהחברה הישראלית מייחסת לנושא השואה חשיבות רבה מדי, "יותר מכפי שצריך". ממצא זה לא מפליא לפחות משלוש סיבות עיקריות. קודם כל, השמדת היהודים אינו נוגע ישירות לחוויותיהם של הערבים. שנית, השואה נחשבת בקרב הערבים כארוע שזרז את הקמת מדינת ישראל,

¹⁵ מתעניין במידה רבה מאד ובמידה רבה.
²⁶ לא מתעניין בכלל או מתעניין במידה מועטה.

שגרמה לעוול שנעשה להם, מבחינתם. ושלישית, החברה היהודית הישראלית מתעלמת לחלוטין מהטראומה הלאומית הפלשתינית שקרתה בשנת 1948 – הנאכבה (האסון) ולכן אין עניין לחברה הפלשתינית להכיר ולהתעניין בטראומה הלאומית היהודית. תחושות אלה אף התחזקו מאז 1998, עם הדרדרות היחסים בין היהודים והערבים במדינת ישראל, בעקבות חידוש הסכסוך האלים עם הפלשתינאים ב-2000.

סיכום

פרק זה מדווח על תפיסות, ערכים, שאיפות ועמדות של צעירים יהודים וערבים, בני 15-18 ו-21-24 בתחומים אישיים שונים. מבט על נושאים הקשורים לערכים, שאיפות, מטרות, והערכות אישיים מגלה שגם הנוער היהודי וגם הערבי הינו שאפתן וממקם בראש מאוויו הצלחה כלכלית ורכישת השכלה. אולם, שאיפות אלה אינן בלבדיות. שתי הקבוצות רואות חשיבות מאד גבוהה בהצלחה בחיים חברתיים ברמת המיקרו – הקמת משפחה ויצירת רשת חברים. בעצם הערך ההישגי-אינדיבידואליסטי קשור לערך החברתי הזה וביחד מגלמים את השאיפה הגדולה של הצעירים – השגת סטטוס ובטחון כלכלי יחד עם בניית חיים חברתיים מוצלחים. בנוסף, הצעירים היהודים והערביים דבקים גם בערכים קולקטיביסטיים ומדרגים בחשיבות גבוהה התנדבות למען נזקקים ועזרה לאנשים ורק בסוף סולם הערכים עומדים הערכים ההדוניסטיים.

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין ערכיהם של הצעירים ב-1998 לבין הערכים שנמצאו ב-2004. הממצא היחידי שבלט הוא ירידה בחשיבות התרומה למדינה או לחברה, בעיקר בקרב הצעירים הערביים. באופן כללי, מערכת הערכים של הצעירים היהודיים דומה לזאת של הערבים, עם הבדלים מסוימים: הצעירים הערביים העמידו בחשיבות גבוהה מעט יותר ערכים הישגיים (בעיקר רכישת השכלה), אוניברסאליים (בעיקר התנדבות למען נזקקים) והדוניסטים (בעיקר הרצון לטייל בעולם).

הבדלים אלה, כמו הבדלי ממצאים אחרים, משקפים את הבדלי ההקשר בו חיות שתי הקבוצות החברתיות. שתי הקבוצות נבדלות בהקשר הכלכלי, פוליטי ותרבותי. היהודים מהווים קבוצת רוב, בעלי הכח, השליטה והמשאבים, עליהם אינה ממהרת להתחלק באופן יחסי שוויוני עם המעוט הערבי. כמו כן, המציאות התרבותית של שתי הקבוצות שונה. לחברה הערבית יש סממנים שונים של מסורתיות.

הממצאים מגלים שרוב רובם של הצעירים מאמינים שהגשמת השאיפות תלויה בהם ומגלים אופטימיות לגבי עתיד אישי. אך רוב קטן יותר מאמין שיש להם סכוי להגשים את השאיפות שלהם בישראל. בנושא האחרון גם נמצא פער גדול בין הצעירים היהודים והערבים. רק כמחצית מהצעירים הערבים מאמינים כי יש להם סכוי להגשים את השאיפות שלהם בישראל בהשוואה לכשלוש רבעי צעירים יהודיים אשר מאמינים בכך.

בנוסף לכך, הפסימיות הזאת התגברה מאז 1998. ממצא זה קשור עם השינוי הדרמטי שחל בקרב הצעירים הערביים בנוגע לרצון לחיות במדינת ישראל. בזמן שבשנת 1998 כ-62% בחרו בישראל כמדינה בה היו רוצים להיוולד ולחיות, הרי שבשנת 2004 שיעור זה ירד לכ-32%.

ממצא זה משקף לא רק את ההרעה במצב הכלכלי והפוליטי שהתרחש במדינת ישראל, אלא גם את השינוי שחל במערכת היחסים בין הרוב היהודי והמעוט הערבי. היחסים בין שתי החברות הידרדרו, עם התפרצות אינתיפאדת אל-אקצה, שהביאה את המעוט הפלשתיני לפעולות אלימות של הזדהות ולדיכוי אליים שלהם על ידי המשטרה. מאז ארועי אוקטובר 2000 יחסי יהודים-ערבים במדינת ישראל נמצאים במשבר. מציאות זאת נוספה על יחסי אפליה ממוסדים של המעוט הערבי שנמשכים מאז הקמת המדינה ומגבילים באופן משמעותי את האפשרויות למימוש השאיפות של הצעירים הערביים.

בכל זאת, מעניין לציין שהצעירים הערביים, כמו הצעירים היהודים מביעים אופטימיות לגבי עתידם האישי בדרגה גבוהה (כ-85%). אולם בניגוד לאופטימיות אישית, הצעירים מביעים יחסית פסימיות לגבי עתיד המדינה. כ-58% מהצעירים הערביים וכ-42% מהצעירים היהודים מביעים פסימיות ביחס לעתיד המדינה. רמת הפסימיות הזאת עלתה מאז 1998 והיא עולה עם הגיל. ממצא זה, בוודאי משקף את המציאות הפוליטית והכלכלית, שאליה נקלעה מדינת ישראל בעקבות חידוש העימות האליים עם הפלשתינאים.

בשאלה על זהות חברתית בחרו הצעירים היהודים והערביים מקטגוריות שונות, אולם בהשוואה נמצא כי מחצית מם הנוער הערבי מגדירים עצמם על פי קטגוריה דתית ומחציתם על פי קטגוריה לאומית, בעוד שהנוער היהודי רובו המוחלט מגדיר עצמו על פי קטגוריה לאומית וניכרים הבדלים בקרב הנוער היהודי בין הקבוצות הדתיות השונות על מה מגדיר את הלאום: יהדות, ישראליות או ציונות.

הממצאים על עמדות כלפי גרמניה מראים יחס אמביוולנטי כלפי מדינה זאת. מעוט מבין הצעירים היהודים חושבים שגרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל, כמחצית מהם תופסים את גרמניה כדמוקרטיה, ורובם חושבים שהשוואה נתמכה למעשה על ידי רוב העם הגרמני. בהשוואה לעמדות אלה של הצעירים היהודים, הצעירים הערביים מגלים יחס חיובי יותר, אך רבים מהם אינם יודעים על גרמניה הרבה ונמנעים מלחוות דעה. ממצאים אלה מראים כי הצעירים היהודים, ודור המשך של החברה היהודית, ספג את הזכרון הקולקטיבי לגבי גרמניה כיוזמת ומבצעת את השואה בתקופת מלחמת העולם השנייה. יתירה מכך, כיוון והתשובות בשנת 2004 דומות לתשובות של הסקר אשר נעשה בשנת 1998, מתברר כי אין שינוי משמעותי בתפיסת גרמניה.

לבסוף, המחקר הנוכחי מגלה שהשואה עומדת במרכז החוויה היהודית. רוב הצעירים היהודיים מתעניינים בנושא השואה וחושבים כי העיסוק בו במדינת ישראל הוא במינון נכון. בניגוד להם, הצעירים הערביים מגלים עניין מועט בנושא השואה וחושבים שהחברה הישראלית מייחסת לשואה חשיבות רבה מדי. עמדות אלה של הצעירים הערביים התחזקו מאז 1998 בגלל הדרדרות היחסים בין הרוב היהודי והמעוט הערבי במדינת ישראל בעקבות חידוש העימות האלים בין ישראלים ופלשתינאים.

ביבליוגרפיה

- בנזימן, ע. ועטאללה, מ. (1992). דירי משנה: ערביי ישראל, מעמדם והמדיניות כלפיהם. ירושלים: כתר.
- ברזילי, ג., יוכטמן-יער. א. וסגל, ז. (1994). בית המשפט העליון בעין החברה הישראלית. תל-אביב: פפירוס, אוניברסיטת תל-אביב.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2003-2004). שנתון סטטיסטי לישראל מס' 45, 55, ירושלים.
- המועצה הלאומית לשלום הילד (2003). ילדים בישראל – שנתון סטטיסטי. בשיתוף אשלים.
- יוכטמן-יער. א. (1998). ערכים ועמדות של הנוער הישראלי ביובל ה-50 של המדינה, בתוך: עמדות אישיות, חברתיות ולאומיות של הנוער הישראלי בשנת היובל, המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי בשיתוף עם קרן פרידריך אברט.
- יוכטמן-יער. א. ופרס, י. (1998). בין הסכמה ומחלוקת: דמוקרטיה ושלום בתודעה הישראלית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- סניגר, ר. (2001). בני נוער בישראל מפלסים דרכם אל הבגרות: אוריינטציות עתיד של ערבים ודרוזים בהשוואה ליהודים. מגמות, מא (1-2), 113-147.
- סמוחה, ס. (2001). יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. בתוך א. יער וז. שביט (עורכים) מגמות בחברה הישראלית (עמ' 231-363). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- פרידלנד, נ. (1998). נוער וצעירים בישראל: מי ומה אנחנו ומה אנו מבקשים להיות?, בתוך: עמדות אישיות, חברתיות ולאומיות של הנוער הישראלי בשנת היובל, המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי בשיתוף עם קרן פרידריך אברט.
- רכס, א. (עורך) (1998). הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות של זהות. תל-אביב: מרכז דיון, אוניברסיטת תל-אביב.

Bar-Tal, D. & Bar-Zohar, R. (1977). The relationship between perception of control and academic achievement: Review and some educational implications. Contemporary Educational Psychology, 2, 181-199.

Coleman et. al. (1966). Equality of educational opportunity. Washington, D.C: Governmental Printing Office.

Coser, L.A. (1956). The Functions of Social Conflict. Glencoe, Ill.: The Free Press.

Dalton, R.J. (1988). Citizen Politics in Western Democracies. New Jersey: Chatham House.

- Hermann, H. & Yuchtman-Ya'ar, E. (2002). Divided Yet United: Israeli-Jewish Attitudes Toward the Oslo Process. Journal of Peace Research, Vol. 39, (5):597-613.
- Hermann, H. & Yuchtman-Ya'ar, E. (1998). Latitude of Acceptance: Israeli Attitudes towards Political Protest before and after the Assassination of Yitzhak Rabin. Journal of Conflict Resolution, Vol. 42 (6):721-743.
- Kretzmer, D. (1990). The legal status of the Arabs in Israel. Boulder, CO: Westview Press.
- Lao, R.C. (1970). Internal-external control and compete tent and innovative behavior among Negro college students. Journal of Personality and Social Psychology, 14, 263-270.
- Lefcourt, H.M. (1966). Internal versus external control of reinforcement: A review. Psychological Bulletin, 65, 206-220.
- Lewin-Epstein, N. & Semyonov, M. (1993). The Arab minority in Israel's economy: Patterns of ethnic inequality. Boulder, CO: Westview Press.
- McClelland, D.C. (1961). The achieving society. New York: Free Press.
- McClelland, D.C. & Winter D.G. (1969). Motivating economic achievement. New York: Free Press.
- McClelland, D.C., Atkinson, J.W., Clark, R.A., & Lowell, E.L. (1953). The achievement motive. New York: Appleton-Century-Grotts.
- Phares, E.Y. (1975). Locus of control in personality. Morristown, NY: General Learning Press.
- Rokeach, M. (1973). The nature of human values. New York: Free Press.
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus. External control of reinforcement. Psychological Monograph, 80 (Whole No 609).
- Rouhana, N. (1997). Identities in conflict: Palestinian citizens in an ethnic Jewish state. New Haven, CT.: Yale University Press.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals on the contents and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), Advances in experimental social psychology (Vol. 25, pp. 1-65). New York: Academic Press.
- Sprinzak, E. & Diamond, L. (eds.) Democracy under Stress. Boulder, Col.: Lynne-Reiner, 1993.
- The Peace Index Project. Tel-Aviv: The Tami Steinmetz Center for Peace Studies, Tel-Aviv University, 1996.

- Watson, D. (1967). Relationship between locus of control and anxiety. Journal of Personality and Social Psychology, 6, 91-92.
- Yuchtman-Ya'ar, E. & Shavit, Z. (2003). The Cleavage between Jewish and Arab Citizens of Israel. In Rebhun, U. and C. Waxman (eds.) Jews in Israel – Contemporary Social and Cultural Patterns. New England: Brandeis University Press, 2003: 345-370.
- Yuchtman-Ya'ar, E. & Peres, Y. (2000). Between Consent and Dissent: Democracy and peace in the Israeli Mind. New York: Rowman and Littlefield.
- Yuchtman-Ya'ar, E. & Peres, Y. (1992). Trends in Israeli Democracy. Boulder Colorado: Lynne Rienner.